

**Buck
Consultants
International**

Marktanalyse A7/N33 regio

Naar duurzaam verdienvermogen voor bedrijvigheid

Bouwsteen voor het integraal
ruimtelijk en economisch perspectief

In opdracht van:

Gemeenten Midden-Groningen, Oldambt en Veendam
Provincie Groningen

Buck Consultants International

Nijmegen, 31 augustus 2021

Marktanalyse A7/N33 regio

Naar duurzaam verdienvermogen voor bedrijvigheid

Bevindingen

1) De marktanalyse is een bouwsteen voor het integraal ruimtelijk en economisch perspectief

De gemeenten Midden-Groningen, Oldambt en Veendam en de provincie Groningen stellen een integraal ruimtelijk en economisch perspectief op voor de A7/N33 regio - het gebied vanaf de stad Groningen in oostelijke richting, met als grootste kernen Hogezaand, Veendam, Zuidbroek en Winschoten. Een belangrijke bouwsteen voor het integraal perspectief is een economische markt- en doelgroepenanalyse. Buck Consultants International heeft de markt geanalyseerd en komt op basis van analyseresultaten en input van stakeholders tot economische actielijnen, die in positieve zin bijdragen aan het duurzaam verdienvermogen voor bedrijvigheid in de A7/N33 regio. De acht actielijnen zijn benut als economische bouwstenen voor het integraal perspectief.

2) Een goede en stabiele economische basis om op voort te bouwen

De A7/N33 regio ligt in een dynamische economische omgeving, waar in de komende jaren op voortgebouwd kan worden. Er zijn met de A7, N33 en verschillende water- en spoorwegen meerdere vervoersassen die de regio doorkruisen. Ook zijn er sterke economische relaties met de groeiende stad Groningen en met de industriële havengebieden Eemshaven en Chemiepark Delfzijl. De regio is met de A7-corridor ook een belangrijke toegangspoort richting het (Noord-)Duitse en Scandinavische achterland.

De A7/N33 regio telt met de drie gemeenten samen 126.4050 inwoners en circa 51.000 banen, waarvan 22.400 in Midden-Groningen, 16.000 in Oldambt en 12.600 in Veendam. De economische samenstelling van de regio kenmerkt zich door een stevige industriële basis, die in de afgelopen jaren (in aantal banen) stabiel is gebleven. De regionale arbeidsmarkt is iets minder gespannen dan in andere Nederlandse regio's en er is sprake van een relatief hoge pendelstroom van de drie gemeenten naar de stad Groningen. Het aandeel lager opgeleiden in de regio ligt met 34% iets boven het landelijk gemiddelde van 28%. Het areaal aan uitgegeven bedrijventerreinen bedraagt ruim 850 hectare, waarvan het overgrote deel geconcentreerd is (direct) aan de A7 en N33. Het areaal aan bedrijventerreinen in de drie gemeenten is samen groter dan de gemeente Groningen (690 hectare). In totaal zijn er 17.000 banen (33%) gevestigd op de bedrijventerreinen in de A7/N33 regio. Dat komt neer op gemiddeld 20 banen per hectare. Ongeveer de helft van deze banen op bedrijventerreinen valt binnen de industriële sector.

3) Twee leidende principes voor een ruimtelijk-economische koers

De marktanalyse van de A7/N33 regio is primair uitgevoerd vanuit een economische invalshoek. Uiteraard zijn er veel raakvlakken en dwarsverbanden met ruimtelijke en maatschappelijke vraagstukken. Voor zover mogelijk zijn deze verbanden met thema's als energie, wonen, leefbaarheid etc. benoemd. De ruimtelijke vertaling en -impact van de acht economische actielijnen is ondergebracht in het integraal ruimtelijk en economisch perspectief. De volgende twee leidende principes staan zowel in de marktanalyse als in het integraal perspectief centraal:

- ➔ Het optimaal benutten van de bestaande kwaliteiten en autonome groeikracht ('versterken wat je al hebt')
- ➔ Het zorgvuldig en goed onderbouwd kiezen voor nieuwe impulsen van buitenaf ('niet alles zomaar overal')

Alle betrokken regionale stakeholders zijn het erover eens dat het belangrijk is om zowel aandacht te hebben voor de bestaande economische structuren met onderscheidende kwaliteiten als voor het aantrekken van nieuwe impulsen van buitenaf. Vanuit die gedachte zijn ook de bestaande bedrijventerreinen zeer waardevol, omdat daar veel van de huidige bedrijvigheid is geconcentreerd. Op de bestaande bedrijventerreinen is nog (beperkt) ruimte beschikbaar voor verdere economische ontwikkeling, vooral voor de groei van lokale en regionale bedrijven in het kleine en middelgrote segment. Voor deze typen bedrijven zijn niet alleen bedrijventerreinen relevant, maar ook de gemengde vestigingslocaties, zoals centrumgebieden, linten, erven en vrijkomende agrarische bebouwing in het buitengebied. De bedrijven die nu in de A7/N33 regio zijn gevestigd, zowel binnen als buiten de bedrijventerreinen, vormen het belangrijkste economische fundament voor de toekomst.

Het aantrekken van additionele economische impulsen van buiten de regio vraagt om zorgvuldige en goed onderbouwde keuzes. In de verschillende workshops met stakeholders is deze zorgvuldigheid meermaals benadrukt, omdat het belangrijk is dat de voordelen goed worden afgezet tegen eventuele nadelen. Dit geldt vooral voor het aantrekken van grootschalige bedrijven, die veel ruimte, energie en/of water gebruiken. Grootschalige ontwikkelingen zijn doorgaans niet of zeer moeilijk inpasbaar op (of aangrenzend aan) de bestaande bedrijventerreinen. Dit vraagt daarom om een volledig nieuwe gebiedsontwikkeling in het waardevolle landschap.

4) Combineren van autonome groei van gevestigde bedrijven met nieuwe impulsen van buitenaf

Op basis van diverse regionale analyses naar de historische economische ontwikkeling, de verwachte groei van werkgelegenheid, uitgiftecijfers en economische perspectieven van sectoren is de verwachting dat de regionale economie in de komende jaren licht zal blijven doorgroeien. Om daarbovenop een extra economische plus te kunnen realiseren in werkgelegenheid zijn economische impulsen van buitenaf van nodig. Deze impulsen kunnen bovendien een positief spin-off effect hebben op de bestaande bedrijven in de A7/N33 regio.

De behoedzame groei van de regionale economie zal gepaard gaan met een wisselend beeld van groei en krimp voor verschillende bedrijfstakken. Deze economische perspectieven worden ook herkend door veel van de gevestigde ondernemers, die in het kader van dit onderzoek zijn gesproken en ook hebben deelgenomen aan de workshops. Ondernemers geven aan dat de uitdaging voor de A7/N33 regio vooral zit in het garanderen van een hoogwaardig ondernemersklimaat (kwantitatief én kwalitatief) en ondersteuning van overheden bij het doormaken van grote transitie op het gebied van energie, technologie, klimaat etc. Het gaat voor bedrijven niet altijd om méér ruimte, maar juist ook om kwalitatief geschikte en toekomstbestendige ruimte.

De verwachting voor de bedrijventerreinenmarkt is dat deze, zonder eventuele grote vestigers van buitenaf meegerekend, licht zal blijven doorgroeien in de komende 10 tot 15 jaar. Een nieuwe provinciale behoefteraming zal scherper inzicht moeten geven in de omvang van de uitbreidings- en vervangingsvraag. In de komende jaren zullen er jaarlijks nieuwe uitgiftes blijven plaatsvinden op de bedrijventerreinen, maar er zullen door verplaatsingen van bedrijven ook locaties worden achtergelaten. In de meeste gevallen kiezen bedrijven voor uitbreiding op de huidige locatie of voor verplaatsing over korte afstand. Het aanbieden van voldoende 'schuifruimte' is nodig om de groei- en verplaatsingsdynamiek op gang te houden.

Naast het ontwikkelen van nieuwe locaties is het ook van belang om duurzaam te investeren in het kwalitatief op peil houden van de bestaande bedrijventerreinen (en andere werklocaties). Economische kansen liggen dus niet alleen op de nieuwe bedrijventerreinen, maar juist ook op de bestaande bedrijventerreinen, waar een belangrijk deel van het duurzaam verdienvermogen van de regio nu al is gevestigd.

5) Beperkte beschikbaarheid van kavels op de bestaande bedrijventerreinen

De bestaande bedrijventerreinen in de regio zijn sterk geconcentreerd rondom de infrastructuur en dan met name aan de zuidkant van de A7. Het overgrote deel van het areaal is (direct) gelegen aan de A7 en N33. Er zijn een aantal sterke clusters van bedrijvigheid aanwezig in de regio op goed bereikbare locaties op korte afstand van woongebieden (dicht op het arbeidsaanbod).

Het nog beschikbare aanbod van kavels op bedrijventerreinen in de regio (o.b.v. IBIS) lijkt op het eerste oog voldoende om alle lokale en regionale ruimtevraag op te kunnen vangen. De huidige gegevens zijn echter nog niet up-to-date. Provincie en gemeenten werken momenteel aan actualisatie van gegevens over de bedrijventerreinen. De gegevens in IBIS geven inzicht in de verkochte en aangeboden bedrijventerreinen. Dit brengt de huidige vraag naar kavels niet goed in beeld. Daarom is onder de gemeenten geïnventariseerd welke marktvraag zij op dit moment nog kunnen bedienen. Onderstaande tabel heeft het beeld voor de regio, maar de situatie op lokaal en/of gemeentenniveau kan hiervan afwijken. Voor grotere bedrijven is het lastig om een goede plek te vinden en ook voor de kleinere bedrijven knelt het soms ook al. Met de huidige gegevens zien we het volgende regionale beeld:

Segment	Beschikbaarheid aanbod op bedrijventerreinen	Toelichting
Klein Tot 5.000 m ²		Voldoende aanbod voor kleinschalige ontwikkelingen op de bedrijventerreinen en ook op diverse plekken daarbuiten, zeker voor niet-hindergevende bedrijven.
Middel 0,5 tot 3,0 ha		Teruglopend aanbod op de bedrijventerreinen voor de groei en verplaatsing van lokale en regionale bedrijven tot maximaal 3 hectare. Aanbodkelpunten treden geregeld op.
Groot 3,0 tot 7,0 ha		Zeer beperkt kwalitatief geschikt aanbod op bedrijventerreinen voor de grotere ruimtevragen vanuit de regio zelf of van buiten de regio (nieuwe grote vestigers)
XXL Vanaf 7,0 ha		Geen direct/snel beschikbaar aanbod voor (zeer) grootschalige ontwikkelingen op goed ontsloten en aaneengesloten XXL-kavels (integrale gebiedsontwikkelingen).

Voor toekomstige ruimtelijk-economische ontwikkelingen is meer inzicht nodig. Naast inzicht in het beschikbare aanbod, maximale kavelomvang en de huidige ruimtevraag zijn er ook ideeën voor herstructurering van bedrijventerreinen en bedrijfsverplaatsingen. Ook gelden voor een aantal bedrijventerreinen bepaalde eisen, zoals milieuruimte. Deze ontwikkelingen en beperkingen geven een beter inzicht in de vraag naar bedrijventerreinen.

6) Toenemende marktbelangstelling A7/N33 regio door (grote) bedrijven van buitenaf

Er is in de afgelopen jaren vanuit diverse (internationale) bedrijven toenemende marktbelangstelling getoond voor vestiging in de regio. De A7/N33 corridor beschikt over een aantal specifieke kwaliteiten, die grootschalige bedrijven aanspreekt, zoals de potentie voor ontwikkeling van grote kavels, de beschikbaarheid van veel duurzame energie en het arbeidsaanbod. De Investerings- en Ontwikkelingsmaatschappij Noord-Nederland (NOM) benadrukt ook dat er sprake is van een groeiende belangstelling vanuit de internationale markt voor grootschalige kavels in de gehele provincie Groningen. De A7/N33 regio komt daarbij vaak in beeld als potentiële vestigingslocatie.

Om de grootschalige doelgroepen te kunnen accommoderen is veel aaneengesloten fysieke ruimte nodig. Op de bestaande bedrijventerreinen in de drie gemeenten is zoals gezegd sprake van kleinschalige en/of middelgrote verkaveling. Grote ruimtevragers zijn dan niet of nauwelijks ruimtelijk in te passen. Ook het samenvoegen of herontwikkelen van meerdere kavels tot één grote kavel is ontoereikend voor dit grootschalige segment.

De nieuwe economische impulsen van buitenaf kunnen wel sterk bijdragen aan de gezamenlijke groeiambities. Het is in dat kader echter wel verstandig om selectief om te gaan met het toelaten van nieuwe initiatieven, zeker als deze een grote claim leggen op de ruimte. Dit vraagt om een zorgvuldige afweging van de economische baten in termen van werkgelegenheid, toegevoegde waarde, innovatie etc. versus de (te minimaliseren) negatieve effecten op de landschappelijke kwaliteit, het energie- en waterverbruik, leefkwaliteit etc.

Een brede aanpak vanuit economie is nodig, waarbij uitdrukkelijk ook oog moet zijn voor de mogelijkheden op bestaande bedrijventerreinen en kleinschalige vestigers daarbuiten. Voor grootschalige XXL-ontwikkelingen zou het *'ja, mits'* principe van toepassing moeten zijn. We creëren ruimte voor grootschalige ontwikkelingen, mits het niet op de bestaande bedrijventerreinen ingepast kan worden én het ook resulteert in een substantiële economische impuls voor de regio. Voor de gemeente Oldambt kan de ontwikkelpotentie aan de A7 ook grensoverschrijdend, in samenwerking met de Duitse partners, vormgegeven worden.

7) Economische actielijnen als bouwsteen voor het integraal ruimtelijk en economisch perspectief

Als bouwsteen voor het integraal perspectief zijn acht economische actielijnen geformuleerd. De actielijnen zijn tot stand gekomen door inzichten uit (data)analyses, beleidsambities van gemeenten en provincie, gesprekken met bedrijven, meerdere workshops met stakeholders en expertise van BCI. De actielijnen zijn gericht op het verzilveren van kansen (waar wenselijk) en het tegengaan van bedreigingen (waar mogelijk). Ze sluiten ook goed aan bij de twee leidende principes. De aard van de actielijnen (zie tabel) varieert en is zowel gericht op het stimuleren van de groeikracht van binnenuit als op het realiseren van nieuwe impulsen van buiten de regio.

Verder is er een onderscheid gemaakt in de schaalgrootte van actielijnen:

- Klein: de fijnmazige economie
- Middel: de concentraties van werken
- Groot: de extensieve(re) bedrijfsfuncties

Tot slot zijn de actielijnen gekoppeld aan belangrijke economische beleidsambities van provincie en gemeenten (zie sheet 15):

- Versterken regionale concurrentiekracht
- Aantrekkelijk maken vestigingsklimaat
- Versnelling realiseren in verduurzaming
- Leefbaarheid en sociaaleconomisch

Hierna worden de acht actielijnen (A t/m H) kort toegelicht van klein naar groot.

		Schaal		
		Klein	Middel	Groot
Aard	Groeikracht van binnenuit	A Combineren wonen en werken in kernen/linten	B Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen	C Transitie en intensivering industriële energiehubs
		D Kringlooplandbouw als duurzame toekomst		
Aard	Impulsen van buitenaf	E Toepassing van duurzame energie in productieprocessen		
		F Additionele impuls creëren woningbouw	H Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen	
		G Toerisme en leisure als economische drager		

Combineren wonen en werken in kernen en linten (actielijn A)

Een substantieel deel van de werkgelegenheid (ongeveer 2/3^e) in de regio is niet gevestigd op bedrijventerreinen, maar zit verspreid in de centrumgebieden, woonkernen, linten en buitengebied. Op deze plekken waar wonen en werken naast elkaar bestaan zijn mogelijkheden voor vestiging van uiteenlopende kleinschalige economische activiteiten. Dat kan gaan om startende bedrijven en middelgrote bedrijven met lichte activiteiten, die niet per definitie aan een bedrijventerrein zijn gebonden. Deze bedrijven kunnen in kernen en linten van waarde zijn voor de leefbaarheid en economische dynamiek. In het integraal perspectief zal aandacht moeten zijn voor deze economische functie in relatie tot diversiteit en kwaliteit van woon- en werklandschappen. Een goede afweging blijft wel nodig voor de bedrijven met omgevingshinder (geluid, geur, stof en verkeer). Voor deze bedrijven heeft vestiging op bedrijventerreinen de voorkeur.

Kringlooplandbouw als duurzame toekomst (actielijn D)

De landbouwsector is en blijft een belangrijke economische pijler voor de A7/N33 regio en is historisch gezien ook sterk verweven met andere sectoren, zoals de (voedings)industrie. Op dit moment werken veel stakeholders in de regio aan nieuwe perspectieven voor de Groningse landbouw, door slim gebruik te maken van natuurlijke processen en zuiniger om te gaan met grondstoffen. In de toekomst is de beoogde circulaire landbouw zowel een leverancier van voedsel als een leverancier van grondstoffen voor onder meer de industrie en de bouwsector. De verwaarding van reststromen uit de akkerbouw en voedingsindustrie speelt daar een belangrijke rol in.

De A7/N33 regio beschikt over een waardevol open landschap met een landbouwsector die fungeert als een sterke economische drager. In Noord-Nederland lopen er diverse programma's in relatie tot kringlooplandbouw. In de komende jaren zullen steeds meer principes vertaald worden naar regionale toekomstbeelden en concrete handelingsperspectieven. Voor de A7/N33 is het van belang om goed aangehaakt te zijn op deze programma's, zoals Fascinating of het CAN-DO-IT project. Ook sociaal-economische thema's spelen hierin een belangrijke rol, omdat veel werkgelegenheid direct of indirect gelieerd is aan de landbouwsector.

Additionele impuls creëren woningbouw (actielijn F)

Het creëren van een mogelijke extra woningbouwimpuls vertaalt zich naar economische dynamiek voor de regio en kan ook bijdragen aan het realiseren van sociaal-maatschappelijke doelstellingen. De behoefte aan betaalbare en duurzame woningen in Nederland is op dit moment groot en ook de A7/N33 regio kan een bijdrage leveren aan het terugdringen van de woningnood. In de regio Groningen-Assen wordt binnen de Verstedelijkingsstrategie gewerkt aan een Woondeal om de woningtekorten aan te pakken, met ook een ontwikkelopgave voor Hoogezand. In de gemeenten Veendam en Oldambt ligt de nadruk meer op de kwalitatieve opgave voor de woningmarkt. Het inzetten op een aantrekkelijke omgeving voor wonen met verschillende woon(-werk)milieus kan goed aansluiten bij het realiseren van economische ambities en versterking van de regionale arbeidsmarkt.

Toerisme en leisure als economische drager (actielijn G)

De toeristische sector wordt door de gemeenten beschouwd als een groeiende bedrijfstak. In de drie gemeenten worden inspanningen geleverd om het aantal toeristen te laten groeien en de sector te versterken. De kwaliteit van de dorpen, het landschap en de natuur bieden goede kansen voor toerisme en leisure. Recreatieve voorzieningen en evenementen zorgen niet alleen voor banen, maar zorgen ook voor een positieve beleving door inwoners van de regio en bieden ook vrijetijds mogelijkheden. Ook grensoverschrijdend liggen er kansen voor de regio.

In Veendam en Midden-Groningen wordt sterk ingezet op de unieke kwaliteiten van de 'oude' Veenkoloniën en kansen voor groene woon- en recreatiemilieus (o.a. Wildervank en Meeden). Ook zijn er initiatieven voor leisure, bijvoorbeeld met Veendammer Poort aan de N33. In Oldambt wordt vooral ingezet op speerpunten voor de binnenstad van Winschoten, Blauwestad en Bad Nieuweschans. Ook worden er concrete kansen gezien voor grensoverschrijdende samenwerking met Duitsland, onder meer in een fysieke aanpak gericht op positieve recreatief-toeristische effecten. De gemeenten hebben een goed zicht op het functioneren van de sector, maar geven aan dat er sprake is van een onbenut ontwikkelpotentieel. De opgave is om de krachtige 'assets' van de regio optimaal te blijven verzilveren in goede samenhang met het landschappelijke kwaliteiten die in het integraal perspectief duidelijk terug moeten komen. Voorbeelden zijn de Graanrepubliek, De Dollard als onderdeel van het Waddengebied en de Borgmeren, 't Roegwold en het Schildmeer.

Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen (actielijn B)

Het belang van goede en toekomstbestendige vestigingslocaties voor bedrijven is groot. Bedrijven willen adequaat inspelen op: veranderingen in markten, wensen van personeel en een goede uitstraling naar klanten. Bedrijven investeren bij voorkeur in uitbreidingen en optimalisaties op de huidige locatie en willen dat combineren met andere onderdelen van de bedrijfsvoering, zoals energietransitie en duurzame inrichting.

Herontwikkeling van bedrijventerreinen staat al jaren hoog op de agenda van de A7/N33 gemeenten. Gemeenten willen de bestaande bedrijventerreinen zo veel mogelijk optimaliseren, intensiveren en verduurzamen. Het werken aan de toekomstbestendigheid van de terreinen draagt bij aan de versterking van het concurrentievermogen van de regio, de gemeenten en uiteindelijk de individuele bedrijven. De vraag naar bedrijventerreinen hoeft niet altijd op nieuwe locaties te worden opgevangen. Door kwalitatieve verbetering van bestaande bedrijventerreinen ontstaan ook mogelijkheden om het effectieve terreinaanbod voor bedrijven te vergroten.

Er is geconstateerd dat een deel van de bedrijventerreinen in de A7/N33 regio kenmerken vertoont van veroudering. De mate van deze veroudering, en daarmee de urgentie voor herontwikkeling, verschilt per terrein. Op basis van gesprekken met gemeenten zijn prioritaire bedrijventerreinen aangemerkt met de grootste urgentie voor herontwikkeling of transformatie. Bij het (her)ontwikkelen zal nagedacht moeten worden over de juiste interventiestrategieën en rol van de gemeente.

Een aanpak is vooral kansrijk als deze is gericht op deelzones van bedrijventerreinen met grote betrokkenheid vanuit private partijen, die zich organiseren als trekker van de herontwikkeling. Gemeenten en provincie kunnen mee investeren (bijv. met onderhoudsgelden of leningen) als er ook voldoende elementen van energietransitie en duurzame(re) inrichting in de plannen zitten. Ook kunnen gemeenten individuele bedrijven die willen investeren op de huidige locatie faciliteren, bijvoorbeeld door versnelde vergunningverlening of aanpassing van het bestemmingsplan om investeringen in groei en verduurzaming mogelijk te maken. In het ruimtelijk en economisch perspectief zou het zeker moeten gaan over het optimaal benutten van de kwaliteit op de bestaande bedrijventerreinen, waar op dit moment circa 17.000 banen zijn gevestigd.

Toepassing van duurzame energie in productieprocessen (actielijn E)

De energiesector is belangrijk voor de Groningse economie. De provincie ziet veel kansen voor nieuwe duurzame economische activiteiten, (groene) banen en kennis, en wil koploper zijn als het gaat om energietransitie. In de Regionale Energiestrategie (RES) van Groningen is afgesproken welke bijdrage geleverd wordt aan duurzame energieopwekking via zon en wind. Er is veel belangstelling vanuit de markt voor het realiseren van zonneparken (ook voor de A7/N33 regio) en op daken. De gemeenten maken eind 2021 gezamenlijke afspraken over de ruimtelijke aspecten van nieuwe locaties voor grondgebonden opweklocaties zoals zonneparken. De locaties voor zonneparken zijn door gemeenten bepaald (in een energie- of zonnevisie).

De energiesector zal ook in de toekomst een belangrijke sector blijven in de regionale economie. De werkgelegenheid uit zonne-energieprojecten is echter vooral tijdelijk van aard (realisatiefase). In de exploitatiefase is er zeer beperkte structurele werkgelegenheid in onderhoud, monitoring en beveiliging. De provincie en ook de A7/N33 regio kunnen zich in de komende 10 jaar gaan profileren als de nieuwe kraamkamer van bedrijven die vooroplopen in nieuwe toepassingen in duurzame energie.

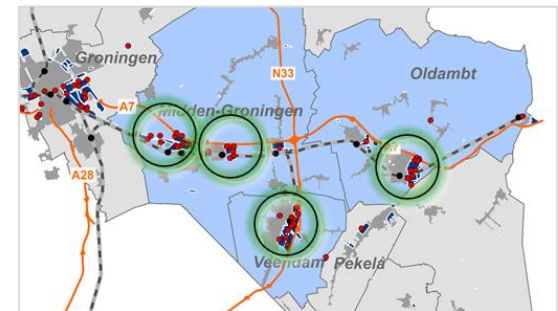
De bedrijventerreinen kunnen een belangrijke rol spelen in het opwekken van groene energie op het grote dakoppervlak van het (logistiek) bedrijfsvastgoed. Ook fungeren bedrijventerreinen in de toekomst als schakels in nieuwe energienetwerken waar opslag en distributie van hernieuwbare energie zal gaan plaatsvinden. De bedrijventerreinen, met veel productieprocessen waar duurzaamheidswinst te behalen valt, zijn onlosmakelijk verbonden met energietransitie. Energietransitie en economische vernieuwing gaan hand in hand.

Transitie en intensivering industriële energiehubs (actielijn C)

De energietransitie en overgang naar een volledig circulaire economie vraagt om meer lokale productie, korte ketens en het sluiten van kringlopen. Zeker de industriële bedrijven staan voor grote opgaven m.b.t. energie, technologie, milieu en klimaat. De transities zijn niet alleen economische opgaven, het zijn ook ruimtelijke opgaven. De bedrijventerreinen met veel industriële bedrijvigheid hebben daarom de potentie om een belangrijke functie te vervullen, omdat ze goed verbonden zijn met infrastructuur (weg, water, spoor, elektriciteit en gas).

Er liggen economische kansen voor duurzamer vervoer van grondstoffen, goederen en reststromen die nu nog onvoldoende worden benut. De aanwezige verbindingen over water (en spoor) kunnen een sleutelrol gaan spelen in het robuuste netwerk waarop de nieuwe economie gaat draaien. Ook de elektrificatie van de bestaande industrie is een enorme opgave met grote impact op het elektriciteitsnetwerk. De industriële bedrijven in de A7/N33 regio staan voor een uitdaging om de productie- en verwerkingsprocessen duurzaam in te richten en uitwisseling te organiseren tussen verschillende ketens. Argumenten voor het versterken van industriële energiehubs:

- Infrastructuur is al aanwezig (weg, water en/of spoor)
- Goede aansluitingen (KV) op energienet (ook voor terugleveren)
- Duurzaam vervoer en transport beter mogelijk
- Onderlinge uitwisseling van warmte en reststromen
- Meer samenwerking tussen bedrijven (ladingen, opslag, arbeid)
- (Milieu)ruimte voor groei en innovaties van bedrijven
- Ruimte voor experiment en ontwikkeling duurzame (productie)technieken

Vier industriële energiehubs (zie ook p.48)

Binnen de A7/N33 regio zijn vier industriële energiehubs geïdentificeerd (omgeving Foxhol / Sappemeer Oost / Veendam omgeving A.G. Wildervanckkanaal / Winschoten omgeving Reiderland, Rensel en Hoogbrug. Om tot een versnelling in de transities te komen en de hubs te intensiveren zullen bedrijven en andere stakeholders met elkaar in contact moeten komen om tot een gezamenlijk ruimtelijk-economische toekomstbeeld te komen.

Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen (actielijn H)

De A7/N33 regio staat zoals eerder benoemd in de belangstelling van grote vestigers van buitenaf, vanwege specifieke kwaliteiten die grootschalige bedrijven aanspreekt (ruimte, duurzame energie, authenticiteit, arbeidsaanbod). Het ontbreekt echter aan een integraal regionaal kader over het accommoderen van dit type ruimtevraag. De initiatieven die binnenkomen kunnen niet adequaat (snel) en integraal beoordeeld en afgewogen worden op wenselijkheid. Er is een marktanalyse uitgevoerd naar grootschalige doelgroepen (zie verdieping B):

Fase 1 - Beoordeling van de marktpotentie voor 10 bovenregionale doelgroepen

Fase 2 - Match 5 meest kansrijke doelgroepen met regionale vestigingsvoorwaarden

In fase 1 zijn de bovenregionale doelgroepen beoordeeld op marktpotentie. In de beoordeling zijn aspecten als werkgelegenheidscreatie, sectorale dynamiek en groeiverwachting en aansluiting op de regionale arbeidsmarkt meegenomen. In fase 2 is voor de 5 meeste kansrijke doelgroepen gekeken naar arbeidsaanbod en kennispropositie, bereikbaarheidsprofiel, kavels (zie tabel rechts) en sectorspecifieke vestigingseisen.

De zeer grootschalige vestigingsmogelijkheden, in de dimensies van hyperscale datacenters en batterijenfabrieken (zie rode bollen in tabel) zoeken, zijn momenteel niet beschikbaar in de A7/N33 regio. Voor de overige doelgroepen zijn er nog vestigingsmogelijkheden te vinden, waarbij kavels vanaf 3 ha in omvang zeer beperkt beschikbaar zijn (oranje bollen).

De structurele werkgelegenheid in grootschalige typen bedrijfsvestigingen kan sterk uiteen lopen. In verdieping B is per segment meer inzicht gegeven in het aantal banen voor een gemiddelde grootschalige bedrijfsvestiging.

Meest kansrijke segmenten A7/N33	Bandbreedte omvang kavel (in hectare)	Beschikbaarheid geschikte kavels in harde plannen
Agro & Food	1 tot 5	Beperkt
Modulaire bouwmaterialen	4 tot 6	Zeer beperkt
Hyperscale datacenters	10 tot 100+	Niet beschikbaar
E-commerce	5 tot 7	Zeer beperkt
Batterijenfabriek / automotive	50 tot 100+	Niet beschikbaar

8) Essentie en integraliteit van de acht economische actielijnen

De acht actielijnen (zie tabel) zijn verschillend van aard, maar hangen wel sterk met elkaar samen. Het realiseren van de gewenste economische structuurversterking (o.a. werkgelegenheid), versnelling in de energietransitie en circulaire economie en een duurzaam en multifunctioneel gebruik van de ruimte gaan hand in hand. Een integrale benadering van economie en ruimte is nodig om tot duurzaam verdienvermogen voor bedrijvigheid te komen.

Actielijn	Relevantie	Integraliteit	Ruimte
A. Combineren van wonen en werken in kernen/linten	Faciliteren van kleinschalige en lokale economische dynamiek	Versterking sociaaleconomische ontwikkeling en leefbaarheid	Optimaal benutten van bestaand en het vrijkomend vastgoed
B. Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen	Tegengaan verouderingsproces door stimuleren economische dynamiek	Verduurzamen van bestaande terreinen i.c.m. energietransitie	Intensiveren van ruimtegebruik, revitaliseren en/of transformeren
C. Transitie en intensivering industriële energiehubs	Beter benutten van potentieel goed ontsloten industriële terreinen	Transitie naar duurzame, circulaire en hoogwaardige economie	Focus op vier industriële hubs met het grootste potentieel
D. Kringlooplandbouw als duurzame toekomst	Hernieuwd perspectief voor relatie landbouw-agrofood als sterke sector	Evenwicht duurzaamheid, natuur, gezonde voeding en economie	Landbouw als leverancier voor (voedsel)industrie en bouw
E. Toepassing van duurzame energie in productieprocessen	Belangrijke rol bestaande en nieuwe bedrijventerreinen energieopwekking	Bedrijvigheid en duurzame energie zijn goed te integreren met elkaar	(Tijdelijk) opwekken energie op kavels en daken bedrijfstvastgoed
F. Additionele impuls creëren woningbouw	Extra woningbouw in kernen vertaalt zich in economische dynamiek	Aantrekkelijkheid woonmilieus als economische vestigingsfactor	Onderdeel van verschillende woonagenda's en woondeals
G. Toerisme en leisure als economische drager	Kwaliteit van dorpen, landschap en natuur biedt economische kansen	Versterken van cultuurhistorie en ruimtelijke kwaliteiten in de regio	Sterke relatie met kwaliteiten landschap in integraal perspectief
H. Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen	Aantrekken grote ontwikkelingen kan substantiële banenimpuls opleveren	Eisen bedrijven moeten aansluiten op vestigingsvoorwaarden regio	Nieuwe grootschalige locatie(s) nodig voor dit type vestigers

9) Actielijnen en mogelijke betekenis voor beleidsopgaven

De acht economische actielijnen zijn afgezet tegen de economische beleidsambities van provincie en gemeenten. Onderstaande tabel illustreert dat toepassing van duurzame energie in productieprocessen en vestigingen van grootschalige bedrijven positief kunnen uitwerken op economie en verduurzaming, maar dat het ook op gespannen voet kan staan met de leefbaarheid in kernen en linten. Onderstaande tabel is een ruwe inschatting van de betekenis op basis van individuele gesprekken met bedrijven en gemeenten en workshops met stakeholders.

Actielijnen		Beleidsopgaven			
		Regionale concurrentiekracht	Aantrekkelijkheid vestigingsklimaat	Versnelling in verduurzaming	Leefbaarheid en sociaaleconomisch
A	Combineren van wonen en werken in kernen en linten		++		++
B	Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen	+	++	++	+
C	Transitie en intensivering industriële energiehubs	++	++	+++	
D	Kringlooplandbouw als duurzame toekomst	+	+	+	++
E	Toepassing van duurzame energie in productieprocessen	+		++	
F	Additionele impuls creëren woningbouw	+	+		++
G	Toerisme en leisure als economische drager	++	+		+
H	Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen*	+++	++	-	--

* sterk afhankelijk van type vestiging (onderzocht in marktanalyse)

Mogelijk Negatief	Mogelijk Positief
--- -- - + ++ +++	

10) Om grootschalige (en XXL) bedrijvigheid te kunnen accommoderen is nieuwe ruimte nodig

De beschikbaarheid van grotere kavels vanaf 3 hectare is beperkt op de bedrijventerreinen in de A7/N33 regio. Ook voor het XXL-segment vanaf 7 tot 100+ hectare is momenteel geen aanbod beschikbaar. In de rest van Nederland zijn de XXL-locaties overigens ook zeer beperkt beschikbaar, zeker naarmate de kavelomvang toeneemt. Er liggen daarom mogelijkheden voor de A7/N33 regio om een onderscheidende propositie aan te bieden aan mogelijke investeerders.

Om in de toekomst meer proactief (in plaats van reactief) te kunnen optreden bij het accommoderen van grootschalige bedrijven is het zinvol om in regionaal verband op voorhand al te kijken naar de ontwikkeling van grotere kavels op goed bereikbare locaties. Uiteraard dient stevig gemotiveerd te worden waarom deze bedrijven niet terecht kunnen op de bestaande bedrijventerreinen met nog uitgeefbaar aanbod. Naast de grote kavelomvang zijn ook andere kwalitatieve aspecten relevant, zoals de beschikbaarheid van duurzame energie, de maximaal toegestane milieucategorieën en eventueel multimodale bereikbaarheid. Genoemde aspecten zijn ook belangrijke uitgangspunten in de provinciale omgevingsverordening en bij de ladder voor duurzame verstedelijking.

Er worden twee categorieën van nieuwe ruimte voor grootschalige bedrijven onderscheiden:

1. Grootschalige uitbreidingen (3-7 ha): aangrenzend aan de bestaande bedrijventerreinen zouden er 'logische' of 'organische' grootschalige uitbreidingen gerealiseerd kunnen worden. Dit kan zijn voor bedrijven uit de regio zelf of voor bedrijven van buitenaf. De meest kansrijke nieuwe doelgroepen voor dit segment (3-7 ha) uit de marktanalyse zijn agro & food, modulaire bouwmaterialen en e-commerce.
2. Gebiedsontwikkeling XXL (7-100+ ha): het accommoderen van XXL-ontwikkelingen is niet mogelijk op of aangrenzend aan de bestaande bedrijventerreinen. Hiervoor is een volledig nieuwe gebiedsontwikkeling nodig op een strategisch gekozen locatie. De ontwikkeling richt zich dan op het aantrekken van XXL-vestigings van buitenaf met een internationale bedrijfsvoering. De meest kansrijke doelgroepen voor het XXL-segment zijn de hyperscale datacenters en de batterijen- en autofabrieken.

11) Integrale afweging nodig voor aantrekken grootschalige vestigingen van buitenaf

Vanuit de drie gemeenten en provincie is er bereidheid om de noodzakelijke stappen te zetten om kansrijke bovenregionale doelgroepen met veel meerwaarde voor de regio aan te trekken. Er worden vooral kansen gezien om de economische ontwikkeling en werkgelegenheid in de A7/N33 regio te stimuleren met impulsen van buitenaf.

Het is belangrijk om als samenwerkende overheden adequaat (snel) in te kunnen spelen op nieuwe grootschalige initiatieven die in de komende jaren op de regio af zullen komen. Gezien de landschappelijke impact van grootschalige ontwikkelingen is een integraal beoordelingskader zinvol om aspecten die voor de regio belangrijk zijn goed mee te laten wegen. Het zou moeten gaan over de vraag wat de regio er op lange termijn daadwerkelijk aan heeft. Gedacht kan worden aan het meewegen van de volgende aspecten:

- Wat levert het op aan structurele en duurzame werkgelegenheid (bijv. per m²)?
- Hoe is de aansluiting van de nieuwe werkgelegenheid bij de regionale arbeidsmarkt?
- Kunnen bestaande bedrijven in de regio profiteren van de nieuwe ontwikkeling (spin-off)?
- Wordt er gebruik gemaakt van duurzaam multimodaal goederenvervoer?
- Wat is het effect op het water- en energieverbruik?
- Zijn de activiteiten op een goede manier landschappelijk in te passen?

Het is vanuit economisch perspectief wenselijk om voort te bouwen op de kwaliteiten die al in de A7/N33 regio aanwezig zijn, zodat nieuwe impulsen van buitenaf ook van meerwaarde zijn voor de huidige economische structuur. Het zorgvuldig landschappelijk inpassen van mogelijke nieuwe grootschalige en XXL-ontwikkelingen zou hoe dan ook moeten gebeuren. De economische baten voor omgeving en regio zullen onder aan de streep positief moeten opwegen tegen de landschappelijke lasten.

12) Goede regionale afstemming belangrijk bij ontwikkeling nieuwe grootschalige kavels

Afgezien van de A7/N33 regio zijn er ook andere regio's in de provincie Groningen met ambities en ruimtelijke mogelijkheden voor het aantrekken van nieuwe grootschalige en XXL-ontwikkelingen. Dit vraagt om een goede onderlinge afstemming tussen vestigingslocaties en beoogde doelgroepen. Het gelijktijdig aanbieden van meerdere min of meer vergelijkbare grote kavels op verschillende locaties is risicovol.

Provincie en regio's zullen zorgvuldig moeten kijken naar welke doelgroepen het beste passen op de verschillende vestigingslocaties met een specifiek economisch cluster. De bedrijventerreinen zijn idealiter complementair aan elkaar, zodat er geen sprake is van onderlinge concurrentie. Kortom, niet alle bedrijven overal toestaan, maar sturen op de beste locatie voor het specifieke bedrijf.

De provincie heeft recent laten onderzoeken wat de meest interessante zoekgebieden zijn voor potentiële nieuwe grootschalige ontwikkelingen. Naast de A7/N33 regio zijn dat Chemiepark Delfzijl, Eemshaven/Oostpolder en Zuid-Groningen. De vestigingslocaties in Delfzijl en Eemshaven zijn als haven- en industriegebied met een directe zeehavenverbinding aantrekkelijk voor segmenten in onder meer de chemie, energie (o.a. waterstof), offshore en recycling. De marktpotentie voor grootschalige doelgroepen voor Zuid-Groningen wordt nog verkend wat de potentie is van het gebied.

Een goede regionale afstemming is belangrijk bij het ontwikkelen van nieuwe grootschalige locaties. Hierbij past voor de A7/N33 regio een vraaggerichte benadering, waarbij aan de voorkant (op hoofdlijnen) wordt vastgelegd waar grootschalige bedrijvigheid wenselijk is en onder welke condities (de integrale afweging). Om adequaat in te kunnen spelen op initiatieven vanuit de markt is het zinvol om bepaalde ruimtelijke procedures alvast te doorlopen.

Marktanalyse A7/N33 regio

Naar duurzaam verdienvermogen voor bedrijvigheid

Analyses

- 1 Inleiding**
- 2 Economie A7/N33 regio**
- 3 Kansen en bedreigingen**
- 4 Economische actielijnen**
- 5 Uitwerking actielijnen**

Verdiepingen:

- A Economische achtergronden A7/N33 regio**
- B Marktpotentie bovenregionale doelgroepen**

1 Inleiding

- De gemeenten Midden-Groningen, Veendam, Oldambt en de provincie Groningen werken aan een integraal ruimtelijk en economisch perspectief voor de A7/N33 corridor - het gebied vanaf de stad Groningen in oostelijke richting, met als grootste kernen Hoogezand, Veendam, Zuidbroek en Winschoten
- Gemeenten en provincie zien veel kansen om de economische ontwikkeling en werkgelegenheid in het A7/N33 gebied te stimuleren om de volgende redenen:
  - Concentratie van logistieke en industriële bedrijvigheid
  - Verbindingen over weg, water en spoor
  - Belangstelling van grote internationale vestigers
  - Aantrekkelijkheid voor recreatie en toerisme
- Een belangrijke bouwsteen voor het integraal perspectief is een economische markt- en doelgroepenanalyse met helder inzicht in de uitgangssituatie, de belangrijkste marktontwikkelingen en de marktpotentie voor bestaande en nieuwe bedrijvigheid
- Buck Consultants International is gevraagd om de marktpotentie van de A7/N33 als economische corridor te onderzoeken en kansen te identificeren die bijdragen aan het duurzaam verdienvermogen voor bedrijvigheid

Vraagstelling

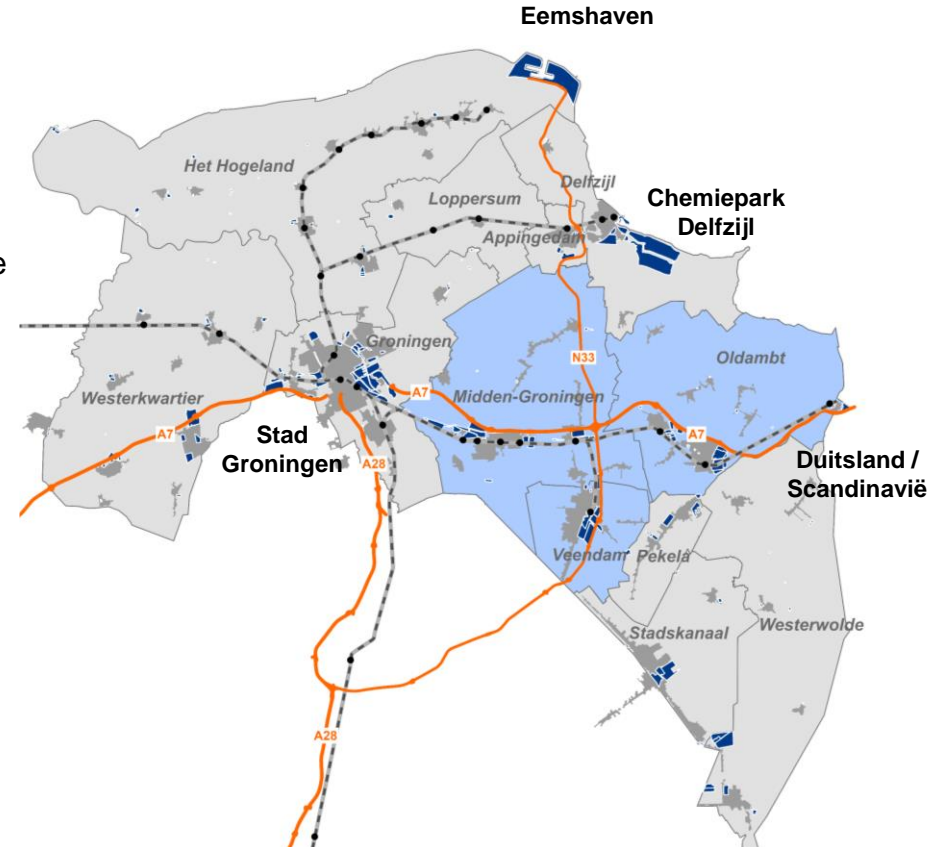
Wat is de economische potentie van de A7/N33 regio en wat zijn de meeste kansrijke (additionele) doelgroepen? Welke vestigingsmogelijkheden zijn er op bestaande en nieuwe bedrijventerreinen in het gebied en hoe sluit dat aan op de marktvraag?

- Verkenning huidige situatie A7/N33: inzicht in de economische omvang en samenstelling, omvang regionale arbeidsmarkt, areaal en kwaliteit van de bedrijventerreinen en het perspectief voor ontwikkeling van economische sectoren.
- Groeikracht van binnenuit: de groeipotentie van binnenuit door gevestigde bedrijven, beschikbaarheid en kwaliteit van bedrijventerreinen en stimulerende maatregelen voor extra economische groei en meer kwaliteit.
- Nieuwe impulsen van buitenaf: analyse van de marktpotentie voor het aantrekken van bovenregionale doelgroepen, match tussen eisen van bovenregionale doelgroepen en vestigingsvoorwaarden van de regio en oplossingsrichtingen voor geïdentificeerde knelpunten.
- Economische actielijnen: verzilveren van kansen en verbeteren van de match tussen regionale propositie van bedrijventerreinen en de ruimte voor werken met de vestigingseisen van de doelgroepen, advies over additionele bedrijventerreinen/specifieke proposities en aanknopingspunten voor ruimtelijke vertaalslag.

2 Economie A7/N33 regio

Een goede basis om op voort te bouwen

- A7/N33 regio bestaat hoofdzakelijk uit de gemeenten Midden-Groningen, Oldambt en Veendam, maar er zijn ook sterke relaties met andere economische zones in de provincie Groningen en daarbuiten
- Positionering van de A7/N33 regio:
  - Meerdere belangrijke vervoersassen doorkruisen de regio (A7, N33, waterwegen en spoorverbinding)
  - Nabijheid van de dynamische en groeiende stad Groningen
  - Een achterland van twee groeiende havengebieden met aanzienlijk ambities i.r.t duurzaamheid
  - De A7 is een belangrijke toegangspoort richting Duitsland en Scandinavië
- De A7/N33 regio staat niet op zichzelf en beschikt over een goede regionaal economische basis om op voort te bouwen.

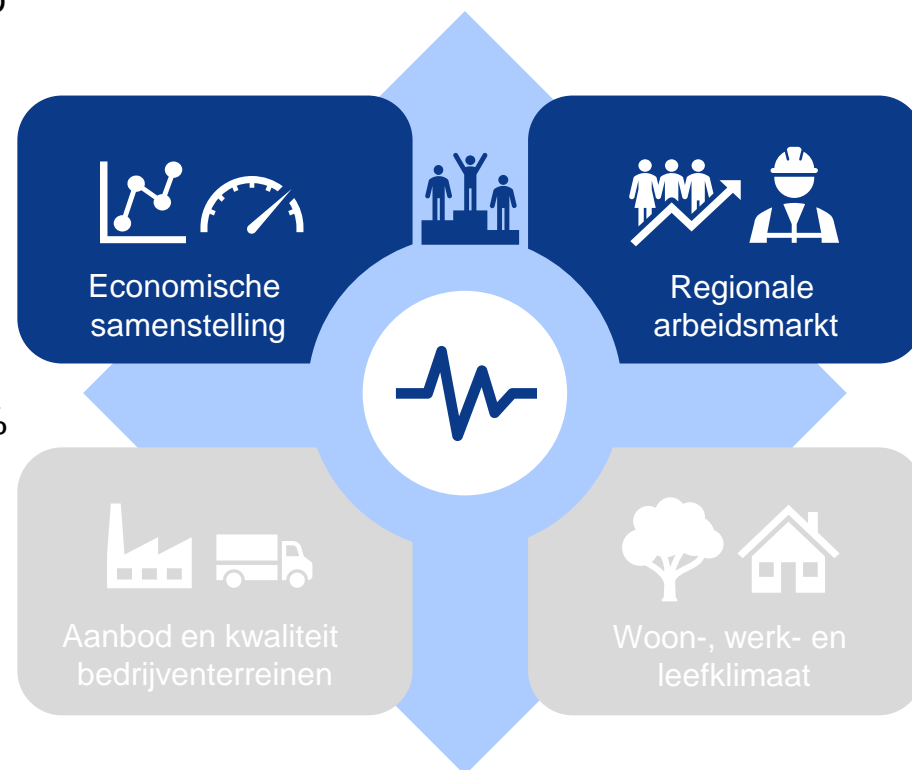
Nadere blik op huidige economische situatie A7/N33 regio

Economische samenstelling

- De ontwikkeling van het aantal banen in de regio laat in de periode 2011-2020 een stabiel beeld zien. Tot 2015 was er sprake van een afname van banen, maar in de afgelopen jaren is dit tot op het oude niveau gegroeid
- Belangrijke constatering is dat de robuuste industriële basis, die de A7/N33 regio kenmerkt, behouden is gebleven
- Op dit moment is ongeveer 33% van de banen op bedrijventerreinen gevestigd. De overige 67% zit op andere locaties, zoals centrumlocaties, woonwijken, linten en het landelijk gebied.

Regionale arbeidsmarkt

- De arbeidsmarkt in Oost-Groningen is minder gespannen dan in andere delen van Noord-Nederland.
- Er is sprake van een hoge uitgaande pendelstroom richting de stad Groningen
- Een hoger aandeel van de werknemers in de regio is laag opgeleid (34% / 28% NL)

Nadere blik op huidige economische situatie A7/N33 regio

Aanbod en kwaliteit bedrijventerreinen

- De uitgifte op bedrijventerreinen in de regio was in de periode 2010-2019 circa 2,5 hectare per jaar. Het aandeel binnen de provincie Groningen bedraagt daarmee slechts 7% ten opzichte van een aandeel in het totale oppervlak van 28%.
- De regio telt in totaal 64 planfasen van bedrijventerreinen, waarvan er 14 een uitgegeven oppervlak hebben van 20 hectare
- In IBIS hebben 23 van de 64 terreinen het label verouderd. In de praktijk blijkt dat hier een sterke differentiatie in zit. Per gemeenten zijn er een aantal bedrijventerreinen, waarvoor concrete plannen voor herontwikkeling zijn.

Woon-, werk- en leefklimaat

- De woningbouwopgave in de regio is kwantitatief vrij beperkt vergeleken met de stad Groningen.
- Ongeveer 2/3^e van de banen in de regio is buiten de bedrijventerreinen. Dit uit zich in een hoge diversiteit van wonen en werken in kernen en linten
- De leefbaarheid en economische vitaliteit staan in sommige kleine kernen in toenemende mate onder druk door een terugloop van voorzieningen

Economische samenstelling en ontwikkeling banen

- De A7/N33 regio telt circa 51.000 banen (2019), waarvan 22.400 in Midden-Groningen, 16.000 in Oldambt en 12.600 in Veendam
- De regio telt ongeveer 9.900 banen in de industrie (aandeel 19%) en in elke gemeente staat de sector in de top 4.

Sector	A7/N33 regio	Aandeel	Midden-Groningen	Oldambt	Veendam
★ Bouw	2.900	6%	1.200	900	700
Financiële instellingen	500	1%	200	200	100
★ Handel	8.600	17%	3.900	3.000	1.700
Horeca	1.700	3%	800	600	300
★ Industrie	9.900	19%	5.100	2.300	2.500
Informatie en communicatie	900	2%	400	300	200
Landbouw en Visserij	2.400	5%	1.500	700	200
Nutsbedrijven	500	1%	300	-	200
Onderwijs	2.700	5%	1.200	800	700
Overheid	2.800	5%	900	600	1.200
Overig diensten	2.200	4%	900	900	500
Vervoer en opslag	1.700	3%	700	400	600
★ Zakelijke diensten	4.600	9%	2.000	1.000	1.600
★ Zorg	9.500	19%	3.400	4.200	1.800
Totaal	50.900	100%	22.400	16.000	12.600

- Het aantal banen is licht gegroeid in de afgelopen jaren na een periode van krimp tussen 2011 en 2015 (niet in tabel, zie bijlage 1):
  - 2011-2015: -5,7%
  - 2015-2019: +4,5%

Let op: door afronding komen de totalen niet in alle gevallen overeen met de som der delen

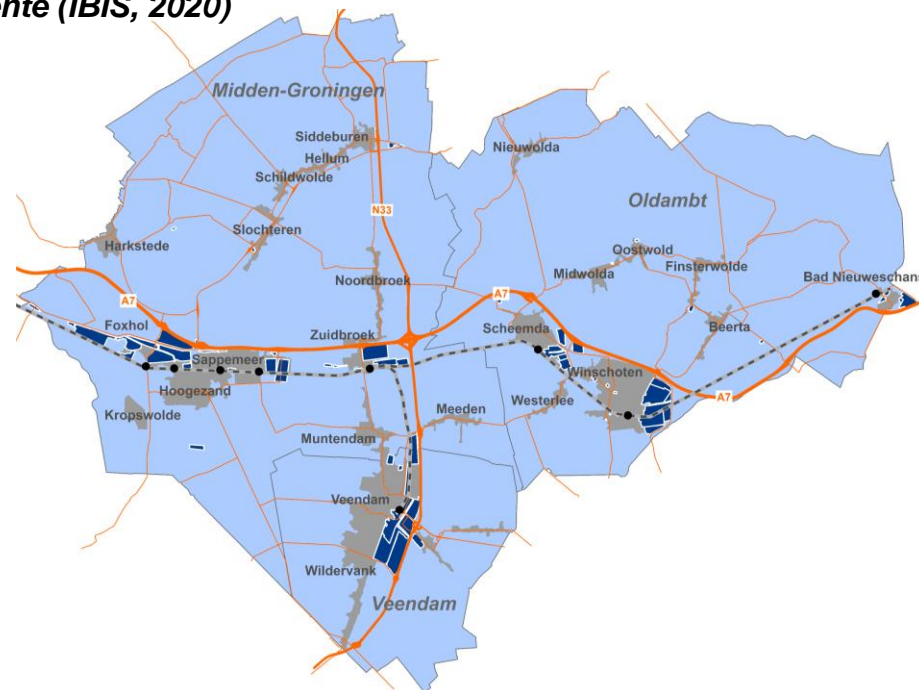
Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Bedrijventerreinen

- In de regio was in 2019 ruim 850 hectare aan bedrijventerrein uitgegeven (zie tabel). Opgeteld is het areaal in de A7/N33 regio groter dan in de gemeente Groningen.

Bestaande voorraad bedrijventerreinen per gemeente (IBIS, 2020)

Gemeente	Uitgegeven (ha)	Aandeel (%)
Provincie Groningen	3.074	100%
Groningen	686	22%
Het Hogeland	562	18%
Delfzijl	398	13%
➔ Midden-Groningen	316	10%
➔ Veendam	273	9%
➔ Oldambt	259	8%
Westerkwartier	200	6%
Westerwolde	159	5%
Stadskanaal	109	4%
Pekela	72	2%
Appingedam	22	1%
Loppersum	18	1%

- De kaart laat zien dat er een sterke concentratie van bedrijventerreinen is (direct) aan de A7 en N33. Ook is te zien dat het aantal bedrijventerreinen ten noorden van de A7 zeer beperkt is. Er is sprake van een mooi clustering op goed bereikbare locaties dicht bij de kernen (de arbeid).
- Ook is te zien dat er 3-4 clusters aanwezig zijn: ten noordwesten van Hoogezand, bij Zuidbroek, ten oosten van Veendam aan het kanaal en ten oosten van Winschoten.

Bron: IBIS, 2020

Bedrijventerreinen

- Circa 33% van de banen in de regio is op bedrijventerreinen gevestigd. Het gaat in totaal om 17.000 banen, waarvan bijna de helft binnen de industrie.

A7/N33 gemeenten	2019	Bedrijventerrein		Aantal (ja)	
		Nee	Ja		
★ Bouw	2.871	61%	39%	1.112	7%
Financiële Instellingen	491	81%	19%	93	
★ Handel	8.596	68%	32%	2.774	16%
Horeca	1.732	96%	4%	76	
★ Industrie	9.923	18%	82%	8.140	48%
Informatie en Communicatie	876	62%	38%	337	
Landbouw en Visserij	2.387	98%	2%	43	
Nutsbedrijven	525	21%	79%	416	
Onderwijs	2.748	93%	7%	204	
Overheid	2.768	93%	7%	181	
Overig Diensten	2.244	91%	9%	194	
★ Vervoer en Opslag	1.699	33%	67%	1.132	7%
★ Zakelijke Diensten	4.592	73%	27%	1.242	7%
Zorg	9.491	89%	11%	1.061	
Totaal	50.943	67%	33%	17.005	

- De overige 67% is buiten de bedrijventerreinen gevestigd, bijvoorbeeld in centrumlocaties, woonwijken, linten en het landelijk gebied.

Bedrijfsverplaatsingen vooral binnen de gemeentegrenzen

- Een gemiddeld bedrijventerrein in Nederland trekt in zeer beperkte mate werkgelegenheid van buiten de regio aan. Onderzoeken van het PBL en het CBS hebben laten zien dat veruit de meeste bedrijven die naar een bedrijventerrein verhuizen afkomstig zijn uit dezelfde gemeenten als waar ze zich vestigen. Volgens onderzoek van CBS (2013) gaat het om circa 75% van de bedrijven.
- Ook onderzoeken naar de wensen van ondernemers laten zien dat 95% van de ondernemers de fysieke ruimte voor uitbreiding van de bedrijfsactiviteiten niet buiten de gemeentegrenzen wil zoeken.
- Het is daarom voor een gemeente belangrijk om goed te luisteren naar de wensen van lokale ondernemers. Het beleid voor bedrijventerreinen is bij voorkeur ondernemersgericht en vraagt om lokaal maatwerk, ook in relatie tot herontwikkeling van bestaande bedrijventerreinen.
- **Bedrijven zijn dus over het algemeen sterk lokaal geworteld en verplaatsen niet of nauwelijks over een grote afstand vanaf de huidige vestigingsplaats. Circa 40% van de bedrijven verhuist binnen 1 kilometer en 75% binnen 5 kilometer.**

Aanbod bedrijventerreinen A7/N33 regio

- Het nog beschikbare aanbod van kavels op bedrijventerreinen in de regio (o.b.v. IBIS) lijkt op het eerste oog voldoende om alle lokale en regionale ruimtevraag op te kunnen vangen. De huidige gegevens zijn echter nog niet up-to-date. Provincie en gemeenten werken momenteel aan actualisatie van gegevens over de bedrijventerreinen.
- De gegevens in IBIS geven inzicht in de verkochte en aangeboden bedrijventerreinen. Dit brengt de huidige vraag naar kavels niet goed in beeld. Daarom is onder de gemeenten geïnventariseerd welke marktvraag zij op dit moment nog kunnen bedienen. Onderstaande tabel heeft het beeld voor de regio, maar de situatie op lokaal en/of gemeenteniveau kan hiervan afwijken. Voor grotere bedrijven is het lastig om een goede plek te vinden en ook voor de kleinere bedrijven knelt het soms ook al. Met de huidige gegevens zien we het volgende regionale beeld:
- Uit een verdieping samen met de drie gemeenten blijkt dat het uitgeefbare aanbod kleiner is dan in de ‘systemen’ staat en dat niet alle kavels daadwerkelijk ‘vrij’ uitgeefbaar zijn. Veelvoorkomende situaties voor kavels zijn:
  - Kavel is inmiddels uitgegeven
  - In optie genomen door nieuwe vestigers
  - Strategisch gereserveerd voor toekomstige uitbreiding
  - Privaat eigendom voor specifieke doeleinden (bijv. terminal)
  - Incourante restkavel vanwege de vorm, ligging of omgeving (geen marktbelangstelling)
  - Zachte planstatus en ook geen ontwikkelwens of perspectief

Aanbod bedrijventerreinen A7/N33 regio

- Voor toekomstige ruimtelijk-economische ontwikkelingen is meer inzicht nodig. Naast inzicht in het beschikbare aanbod, maximale kavelomvang en de huidige ruimtevraag zijn er ook ideeën voor herstructurering van bedrijventerreinen en bedrijfsverplaatsingen. Ook gelden voor een aantal bedrijventerreinen bepaalde eisen, zoals milieuruimte. Deze ontwikkelingen en beperkingen geven een beter inzicht in de vraag naar bedrijventerreinen

Gemeente	Kern	Plannaam	Direct uitgeefbaar		Niet-direct uitgeefbaar	
			Gemeente	Particulier	Gemeente	Particulier
Midden-Groningen	Foxhol	Korte Gron.Weg	0,6			
Midden-Groningen	Kolham	Bedrijvenpark Rengers	12,5			
Midden-Groningen	Muntendam	Rscg Noord			2,6	
Midden-Groningen	Zuidbroek	Gouden Driehoek	6,1		1,8	
Midden-Groningen	Zuidbroek	Industrieterrein Fase II			2,3	
Oldambt	Nieuweschans	Bolwerck	6,5		9,8	
Oldambt	Scheemda	Eextahaven Fase III 1e Fase 2e Deel	6,2			
Oldambt	Scheemda	Eextahaven III 1e en 2e Fase	7,7			
Oldambt	Scheemda	Scheemder Hoogte			16,0	
Oldambt	Scheemda	Scheemdermeer				19,0
Oldambt	Winschoten	Hoogbrug 2	4,4			
Oldambt	Winschoten	Hoogbrug 3	11,4			
Oldambt	Winschoten	Hoogbrug I		2,2		
Oldambt	Winschoten	Rensel	1,7			
Veendam	Veendam	Dallen II (Fase I)	9,3			
Veendam	Veendam	Groningen Railport / Rscg		1,5		
Veendam	Veendam	Lloyd	3,3			
		Eindtotaal	69,7	3,7	32,5	19,0
		Midden-Groningen	19,2		6,7	
		Oldambt	37,9	2,2	25,8	19,0
		Veendam	12,6	1,5		

Bron: IBIS, 2020

Beoordeling A7/N33 regio door bedrijfsleven

Wat zijn sterke punten?

- Grote **diversiteit** van economische activiteiten in de regio
- De **weidsheid** van het gebied is een kwaliteit die behouden moet worden
- Meerdere bedrijven zijn wereldwijd leidend met **innovatieve** oplossingen
- Brede basis van kleine- en middelgrote bedrijven met '**roots**' in de regio
- Sterke **agrarische sector** op vruchtbare kleigronden voor akkerbouwgewassen
- Nog ruim voldoende arbeidskrachten te vinden met hoog **arbeidsethos**
- Goede **bereikbaarheid** van de bedrijventerreinen door ligging aan A7/N33
- Gunstige internationale **ligging** t.o.v. Eemshaven, Hamburg en Rotterdam
- De **energiesector** is sterke troef van veel bedrijven de regio (direct of indirect)
- **Industriële bedrijven** die volledig zijn ingebed in de economische structuur

Wat zijn beperkingen?

- Het industrieel DNA is nog **onvoldoende herkenbaar** (een gemêleerd gezelschap)
- Grote bedrijven in **transitie** zijn hard op zoek naar samenwerking met anderen
- **Strijd om de ruimte** tussen duurzame energie en bedrijvigheid
- Grote **investeringen** in bereikbaarheid hangen al jaren boven de markt
- Bedrijfsleven **organiseert** zich vooral op lokaal niveau (beperkte slagkracht)
- Geen direct beschikbaar aanbod van **grote kavels** op bedrijventerreinen
- Energietransitie en circulaire economie vinden plaats op **bedrijventerreinen**
- Het ontbreekt aan een profiel en **integraal perspectief** voor komende 20 jaar
- Hoog opgeleide **jongeren** vertrekken nog te vaak naar andere regio's voor een baan die in deze regio ook te vinden is
- Verdwijnen banen aan **onderkant** industrie

3 Kansen en bedreigingen

Op basis van: positionering, economische data en bedrijfsleven

Kansen

- Beter benutten van **kwaliteiten** in de dorpen, het landschap en de natuur
- Ruimte voor opwekking van **duurzame energie** (waterstofeconomie)
- Transitie naar een **moderne landbouw** biedt veel kansen (kringlooplandbouw)
- Noord-Nederland mogelijk aantrekkelijker in de komende jaren om te **wonen**
- Ontstaan **overloop** van bedrijvigheid uit de gemeente Groningen (door transformaties)
- Aanhoudende belangstelling vestiging **grote internationale bedrijven**
- Goede voedingsbodem om economie te genereren uit **recreatie en leisure**
- Kwaliteit door bestaande **functiemenging** in lintbebouwing met: agrarische bedrijven, detailhandel en publieke functies

Bedreigingen

- **Verouderingsproces** bedrijventerreinen door ontbreken van economische dynamiek
- Bedrijventerreinen vormen harde **overgang** naar landschap en dorpen (hinder)
- Onbenut potentieel op multimodaal ontsloten **industriële vestigingslocaties**
- Versnipperd aanbod van **kleine kavels** op bedrijventerreinen zonder perspectief
- **Autonome** kracht gevestigde bedrijven ook realiseren van een extra 'plus'
- Mogelijk te veel aandacht voor aantrekken van bedrijven van buiten en te weinig aandacht voor perspectief **gevestigde bedrijven**
- Landschapsvervuilende duurzame energie **opwekking** (passende schaal)
- Te weinig draagvlak onder **voorzieningen**

4 Economische actielijnen

Waar moet het integraal perspectief op ingaan?

● Opgaven

- Verzilveren van kansen (waar wenselijk)
- Tegengaan van bedreigingen (waar mogelijk)

● Aard

- Door groeikracht van binnenuit
- Door nieuwe impulsen van buitenaf
  - Naast autonome groeikracht gevestigde bedrijven realiseren extra 'plus'
  - Ook in verleden heeft A7/N33 regio impulsen van buitenaf gehad
  - Impulsen zorgen voor extra dynamiek binnen bestaande economische structuur

● Schaalgrootte

- Klein: fijnmazige economie
- Middel: concentraties van werken
- Groot: extensieve economische functies

● Beleid

- Regionale concurrentiekracht
- Aantrekkelijkheid vestigingsklimaat
- Versnelling in verduurzaming
- Leefbaarheid en sociaaleconomisch

Economische actielijnen

De A7/N33 regio open zal moeten staan voor nieuwe economische impulsen van buitenaf om de gewenste werkgelegenheidsgroei en daarmee de extra 'plus' te kunnen realiseren. Tegelijkertijd is het zaak om ook duurzaam te investeren in het kwalitatief op peil houden en toekomstbestendig maken van de bestaande bedrijventerreinen en andere locaties waar gewerkt wordt. Economische kansen liggen niet alleen op nieuw te realiseren bedrijventerreinen, maar juist ook op de bestaande bedrijventerreinen, waar een belangrijk deel van het duurzaam verdienvermogen van de regio is gevestigd.

- A** Combineren van wonen en werken in kernen/linten
- B** Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen
- C** Transitie en intensivering industriële energiehub
- D** Kringlooplandbouw als duurzame toekomst
- E** Toepassing van duurzame energie in productieprocessen
- F** Additionele impuls creëren woningbouw
- G** Toerisme en leisure als economische drager
- H** Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen

8 actielijnen: verschillend van aard en schaal

		Schaal		
		Klein	Middel	Groot
Aard		Aard		
		Klein	Middel	Groot
Groeikracht van binnenuit	A	Combineren wonen en werken in kernen/linten	B	Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen
	D	Kringlooplandbouw als duurzame toekomst		
Impulsen van buitenaf			E	Toepassing van duurzame energie in productieprocessen
	F	Additionele impuls creëren woningbouw		H
	G	Toerisme en leisure als economische drager		

8 actielijnen en mogelijke betekenis voor beleidsopgaven

Actielijnen		Beleidsopgaven			
		Regionale concurrentiekracht	Aantrekkelijkheid vestigingsklimaat	Versnelling in verduurzaming	Leefbaarheid en sociaaleconomisch
A	Combineren van wonen en werken in kernen en linten		++		++
B	Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen	+	++	++	+
C	Transitie en intensivering industriële energiehub	++	++	+++	
D	Kringlooplandbouw als duurzame toekomst	+	+	+	++
E	Toepassing van duurzame energie in productieprocessen	+		++	
F	Additionele impuls creëren woningbouw	+	+		++
G	Toerisme en leisure als economische drager	++	+		+
H	Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen*	+++	++	-	--

* sterk afhankelijk van type vestiging (onderzocht in marktanalyse)

5 Uitwerking actielijnen

Actielijnen dragen bij aan beleidsopgaven

- A** Combineren van wonen en werken in kernen/linten
- B** Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen
- C** Transitie en intensivering industriële energiehubbs
- D** Kringlooplandbouw als duurzame toekomst
- E** Toepassing van duurzame energie in productieprocessen
- F** Additionele impuls creëren woningbouw
- G** Toerisme en leisure als economische drager
- H** Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen

Regionale concurrentiekracht

- Basis voor economische ontwikkeling
- Onderscheidend vermogen en profilering

Aantrekkelijkheid vestigingsklimaat

- Kwaliteit in de bedrijfsomgeving
- Goede infrastructuur en arbeidsmarkt

Versnelling in verduurzaming

- Energietransitie en circulaire economie
- Transitie van alle bedrijfstakken

Leefbaarheid en sociaaleconomisch

- Behoud hoge kwaliteit landschap
- Sociaal-economische doelstellingen

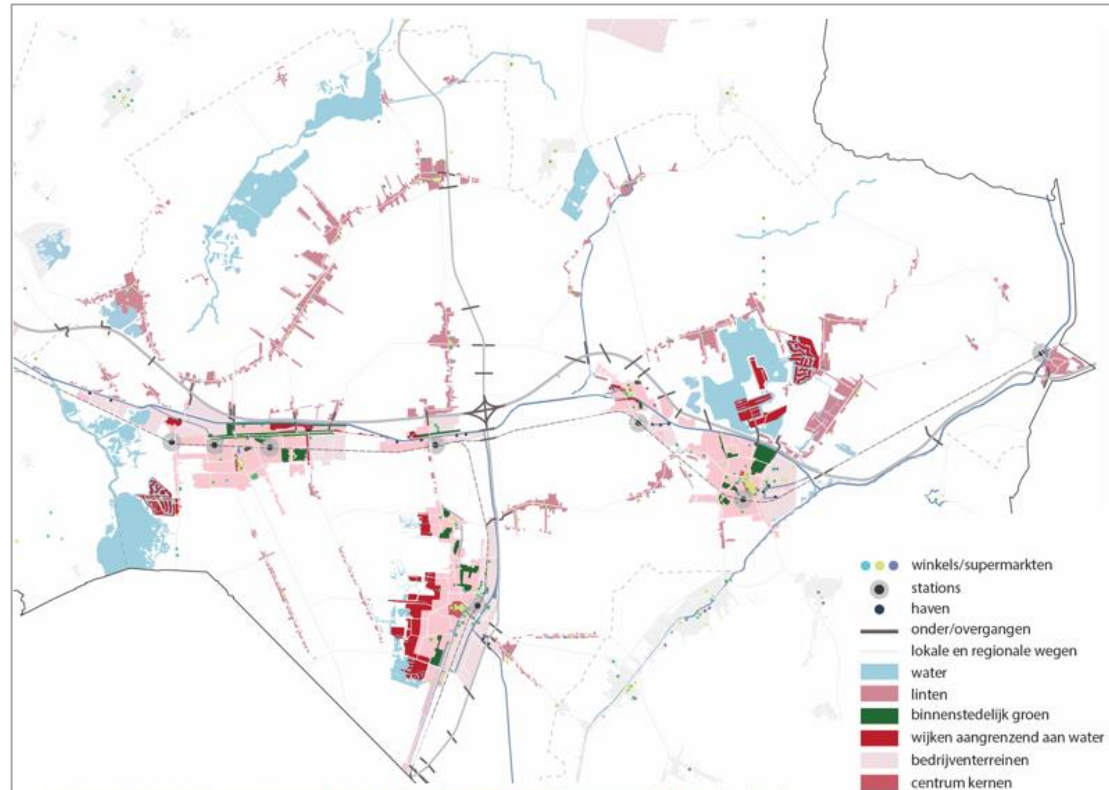
A Combineren van wonen en werken in kernen/linten

Relevantie

- Hoge aantrekkelijkheid van gebied voor wonen en werken vormt goede basis voor ontwikkeling economie
- Het is belangrijk om werklocaties kwalitatief op orde te hebben en te houden, met ook voldoende (schuif)ruimte voor het faciliteren van lokale dynamiek in de kernen.
- Versterken van sociaaleconomische ontwikkeling en leefbaarheid

Integraliteit

- Ruimtelijke kwaliteit en historie fundament onder modern vestigingsklimaat en kleinschalige economie
- Goede ruimtelijke afweging blijft nodig voor typen economische activiteiten

Bron: H+N+S: Kleine kernen en linten bomvol bedrijvigheid

Aanknopingspunten

- Een groot deel van de bedrijvigheid (ongeveer 2/3e) in de regio is niet gevestigd op de bedrijventerreinen, maar zit verspreid in de woonkernen, de linten en in het buitengebied. Op deze plekken waar wonen en werken naast elkaar bestaan is nog voldoende ruimte voor kleinschalige bedrijfsvestigingen, zoals starters en MKB. Ook de economische invulling van vrijkomende agrarische erven speelt een rol, vooral in Oldambt.
- Door de ruimtelijk-planologische beperkingen die vaak aan de orde zijn in kleinere dorpskernen is er soms beperkt ruimte beschikbaar voor verdere groei van de gevestigde ondernemers. Bij vraagstukken over uitbreiding of verplaatsing wordt (al dan niet terecht) direct gekeken naar de mogelijkheden op bedrijventerreinen. In de centrumontwikkelingen van Veendam, Winschoten en Hoogezand-Sappemeer zal ook voldoende aandacht moeten zijn voor de werkfunctie.
- De mate waarin deze bedrijven zijn verbonden en verweven met de kernen moet niet onderschat worden, zeker omdat veel winkels en voorzieningen in de afgelopen jaren al zijn gesloten of vertrokken. De leefbaarheid staat soms al onder druk. Een goede afweging blijft echter nodig voor typen economische activiteiten met omgevingshinder (geluid, verkeer etc.). Voor deze bedrijven heeft vestiging op bedrijventerreinen de voorkeur.

B Herontwikkeling delen van bedrijventerreinen

Relevantie

- Het belang van goede vestigingslocaties voor bedrijven (ook in deze corona-recessieperiode) is groot. Ze willen adequaat inspelen op: veranderingen in markten, wensen van personeel en een goede uitstraling naar klanten. Bedrijven investeren doorgaans liever in uitbreiding en optimalisatie van de huidige vestigingslocatie en willen dat combineren met andere onderdelen van de bedrijfsvoering, zoals de energietransitie en een duurzame inrichting van de kavel. Veroudering ontstaat door elkaar versterkende problemen m.b.t. infrastructuur, ruimte, milieu representativiteit en economie

Integraliteit

- Investerings in duurzame vestigingslocaties met kwaliteit voor bedrijven, duurzaam ruimtegebruik en energietransitie (privaat en publiek)
- Herontwikkeling van bedrijventerreinen staat al jaren hoog op de agenda van de A7/N33 gemeenten. Gemeenten willen de bestaande bedrijventerreinen zo veel mogelijk optimaliseren, intensiveren en verduurzamen

Noodzaak van herontwikkeling

Oorzaken veroudering

- Veroudering gebouwen
- Veranderingen in manier van werken
- Veranderende eisen bedrijven t.a.v. gebouwen
- Veranderende eisen bedrijven t.a.v. omgeving
- Veranderende eisen samenleving (milieu etc.)
- Betere alternatieven beschikbaar

Gevolgen op bedrijfs(terrein)niveau

Direct

- Gebrekkige uitstraling en matige ontsluiting (extern, intern, parkeren)
- Sociale onveiligheid en criminaliteit
- Inefficiënt ruimtegebruik (leegstand en onbenutte restkavels)
- Milieuoverlast (bijv. geluid, stank, stof)

Indirect

- Negatief effect op publieke opinie
- Economische functies bedrijven (zwakkere bedrijven blijven achter)
- Vastgoedwaarde loopt terug

Gevolgen op regionaal niveau

- Te snelle veroudering van bedrijventerreinen (functionaliteit, representativiteit, ontsluiting)
- Te ruim en goedkoop aanbod van uitleglocaties
- Onvoldoende vraaggestuurd – gedifferentieerd terreinaanbod
- Matige ruimtelijke kwaliteit en onvoldoende intensief gebruik greenfields

Waarom herontwikkeling?

Gevestigde bedrijven

- Betere ondernemings-omstandigheden
- Waarde van de investeringen
- Kwaliteit bedrijfsomgeving

Vastgoedpartijen/eigenaren

- Waarde onroerend goed
- Investeringsklimaat

Overheid

- Fysieke ruimte voor werkgelegenheid
- Benutten schaarse ruimte
- Verbeteren ruimtelijke kwaliteit
- Verbetering van milieu/energie
- Vergroting van de veiligheid

Waarom gebeurt het (te) weinig?

Herstructurering is complex en risicovol

- Lange doorlooptijden/gebrek continuïteit
- Hoge kosten
- Groot aantal betrokkenen

Vooral gemeenten en provincies nemen het voortouw

- Beheer van de openbare ruimte, veiligheid
- De 'strijd' om de ruimte
- Ambities verduurzaming (klimaat en energietransitie)

Bedrijven wachten vaak af

- Geen direct bedrijfsbelang
- Een beperkt collectief verantwoordelijkheidsgevoel
- Alternatieve keuzemogelijkheden

Veroudering A7/N33 regio

- Er zijn 23 van de in totaal 64 bedrijventerreinen in de A7/N33 gemeenten in IBIS aangemerkt als verouderd
- De totale netto omvang van deze terreinen is 425 hectare, maar dit betekent niet dat het oppervlak volledig verouderd is. De mate van veroudering verschilt per bedrijventerreinen
- Samen met de gemeenten is een eerste onderverdeling en prioritering aangebracht op basis van lopende plannen en lokale kennis

Voorbeeld: Bedrijventerrein Rensel, Winschoten

Gemeente	Kern	Planfase	Netto omvang
Midden-Groningen	Westerbroek	Westerbroek	70
Midden-Groningen	Sappemeer	Sappemeer Oost	46
Midden-Groningen	Sappemeer	Sappemeer Oost/Oud	17
Midden-Groningen	Zuidbroek	Industrieterrein Fase I	17
Midden-Groningen	Zuidbroek	Industrieterrein Fase II	9
Midden-Groningen	Zuidbroek	Wa Scholtenweg	6
Midden-Groningen	Hoogezand	Hoogezand Noord	6
Midden-Groningen	Muntendam	Duurkenakker	5
Oldambt	Winschoten	Rensel	34
Oldambt	Scheemda	Eextahaven I	19
Oldambt	Scheemda	Scheemdermeer	19
Oldambt	Scheemda	Eextahaven II	5
Oldambt	Heiligerlee	Bedrijventerrein Heiligerlee	4
Oldambt	Winschoten	Nassaustraaf	1
Veendam	Veendam	Dallen I/Ind.Weg/Meihuizenweg	43
Veendam	Veendam	Zwaaikom	37
Veendam	Veendam	Vrijheid	34
Veendam	Veendam	Stolberg	26
Veendam	Ommelandervijk	Phoenix	12
Veendam	Veendam	Beneden Dwarsdiep	5
Veendam	Veendam	Beneden Verlaat	5

Veroudering A7/N33 regio

- De veroudering op de bedrijventerreinen loopt sterk uiteen. Niet overal is de urgentie voor herontwikkeling even groot.
- In elke gemeenten zijn er bedrijventerreinen aangemerkt die ‘boven aan het lijstje’ staan voor herontwikkeling:

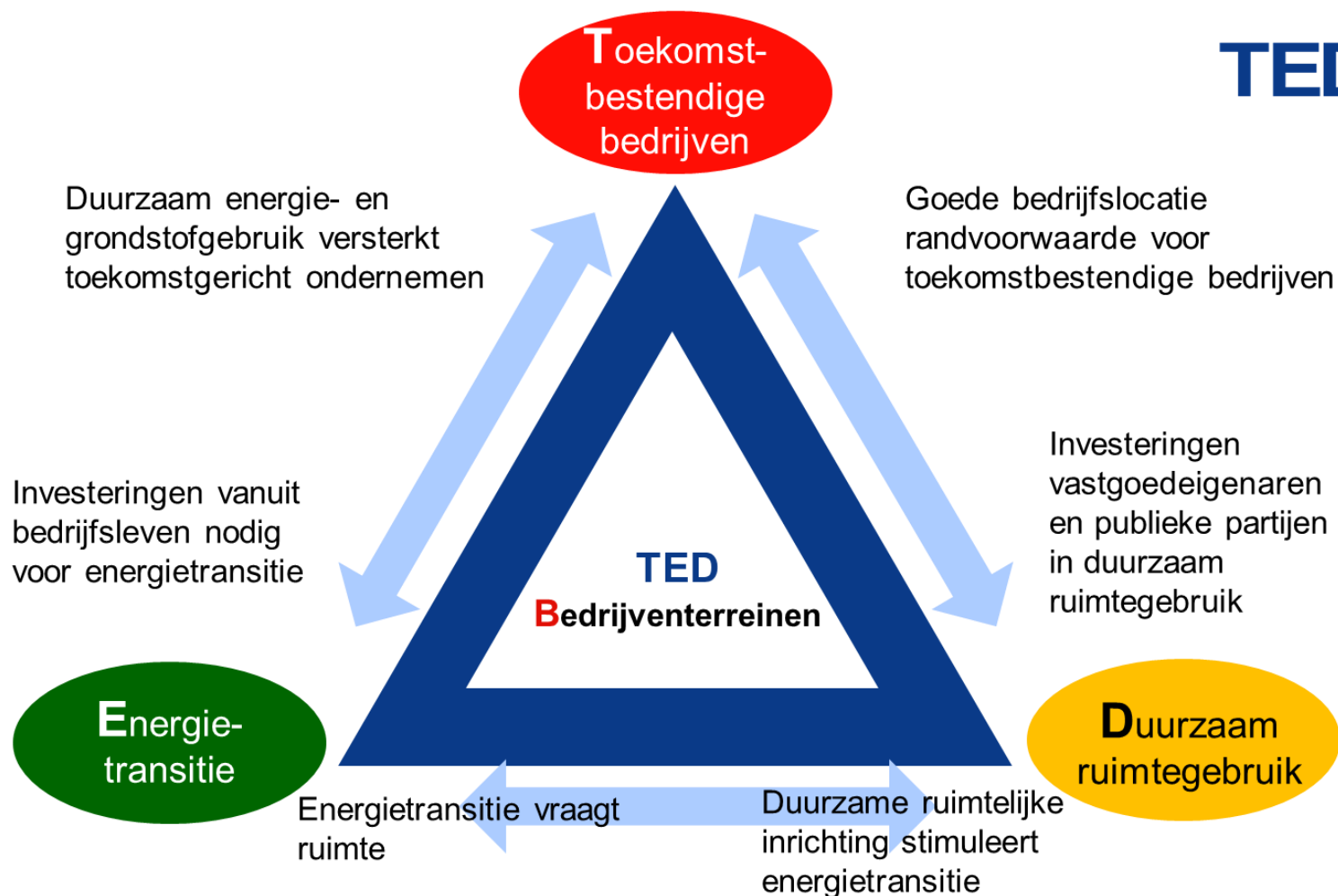
Midden-Groningen	Oldambt	Veendam
Industrieterrein Zuidbroek Fase I	Rensel	Dallen I / Meihuizenweg
Hoogezand-Noord	Eextahaven I	Vrijheid
		Beneden Dwarsdiep
		Beneden Verlaat

- Het zijn bijvoorbeeld bedrijventerreinen met reeds lopende initiatieven voor herontwikkeling of terreinen met een zeer hoge urgentie door grote economische waarde.
- De gemeenten geven ook aan dat belangrijke maatschappelijke vraagstukken op het gebied energietransitie, klimaatadaptatie, circulaire economie, (digitale) bereikbaarheid en diverse andere elementen van het vestigingsklimaat een belangrijke rol spelen bij de (her)ontwikkeling van bedrijventerreinen.
- Om tot concrete actie te komen is een verdiepend inzicht nodig in zowel de mogelijkheden voor het toekomstbestendig maken van de bedrijventerreinen als ook de betekenis van relevante trends en ontwikkelingen die op de bedrijventerreinen afkomen.

Aanknopingspunten

- Er is geconstateerd dat een deel van de bedrijventerreinen in de A7/N33 regio kenmerken vertoont van veroudering. De mate van veroudering, en daarmee de urgentie voor herontwikkeling, verschilt per terrein.
- Per gemeente zijn enkele prioritaire bedrijventerreinen aangemerkt met de grootste urgentie voor herontwikkeling of transformatie. Bij het (her)ontwikkelen van deze locaties zal nagedacht moeten worden over de juiste interventiestrategieën en rol van de gemeente.
- Een aanpak is vooral kansrijk als deze is gericht op deelzones van bedrijventerreinen met grote betrokkenheid vanuit private partijen, die zich organiseren als trekker van de herontwikkeling. Gemeenten en provincie kunnen mee investeren (bijv. met onderhoudsgelden of leningen) als er ook voldoende elementen van energietransitie en duurzame(re) inrichting in de plannen zitten.
- Ook kunnen gemeenten individuele bedrijven die willen investeren op de huidige locatie faciliteren, bijvoorbeeld door versnelde vergunningverlening of aanpassing van het bestemmingsplan om investeringen in groei en verduurzaming mogelijk te maken.
- In het integraal perspectief zou het zeker moeten gaan over het optimaal benutten van de kwaliteit op de bestaande bedrijventerreinen, waar in totaal 17.000 banen zijn gevestigd.

Alleen een integrale benadering zorgt voor succesvolle Intensivering en transitie van de industriële energiehubs

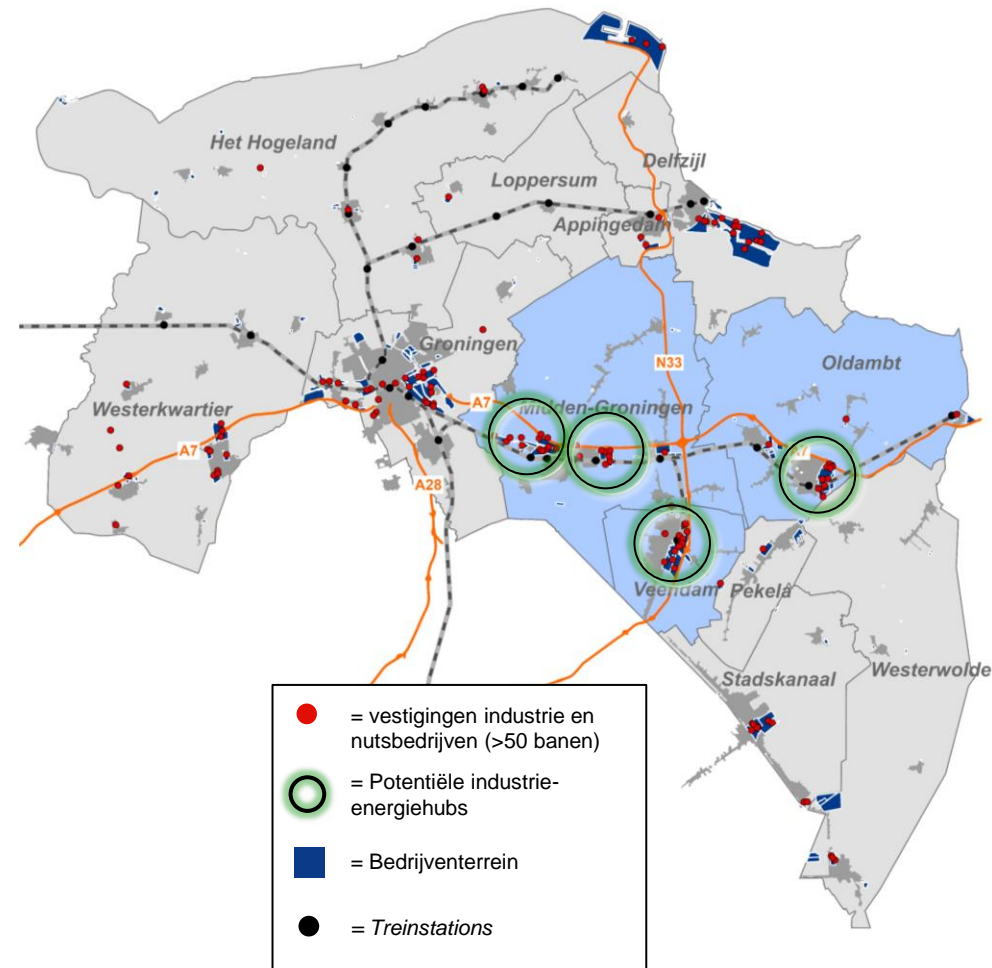
C Transitie en intensivering industriële energiehub

Relevantie

- De energietransitie en overgang naar een volledig circulaire economie vraagt om meer lokale productie, korte ketens en het sluiten van kringlopen. Industriële bedrijven staan voor grote opgaven m.b.t. energie, technologie, milieu en klimaat.
- De transitie is niet alleen een economische opgave, het zijn ook een ruimtelijke opgaven. De industriële bedrijventerreinen hebben de potentie om een belangrijke functie te vervullen, omdat ze goed verbonden zijn met infrastructuur.

Integraliteit

- Versterken industriële energiehub draagt bij aan beter benutten van infrastructuur, intensief ruimtegebruik, energietransitie en circulariteit
- Een circulaire economie vraagt om ruimte, vooral op goed ontsloten locaties met voldoende milieuruimte

Aanknopingspunten

- Er liggen economische kansen voor duurzaam vervoer van: grondstoffen, reststromen en goederen die nu nog onvoldoende worden benut. De aanwezige verbindingen over water (en spoor) kunnen een sleutelrol gaan spelen in het robuuste netwerk waarop de nieuwe economie gaat draaien. Ook de elektrificatie van de bestaande industrie is een enorme opgave met grote impact op het elektriciteitsnetwerk. De industriële bedrijven in de A7/N33 regio staan voor een uitdaging om de productie- en verwerkingsprocessen duurzaam in te richten en uitwisseling te organiseren tussen verschillende ketens. Voordelen van versterken industriële energiehubbs:
  - Infrastructuur is al aanwezig (weg, water, spoor)
  - Goede aansluitingen (KV) op energienet (ook terugleveren)
  - Duurzaam vervoer en transport beter mogelijk
  - Uitwisseling van warmte en reststromen
  - Meer samenwerking bedrijven (ladingen, opslag, arbeid)
  - (Milieu)ruimte voor groei en innovaties van bedrijven
- Gevestigde bedrijven staan voor een uitdaging om de productie- en verwerkingsprocessen duurzaam in te richten en uitwisseling te organiseren tussen verschillende ketens. Onderlinge samenwerking tussen bedrijven is hiervoor noodzakelijk. Het slim clusteren van productie- en verwerkingsactiviteiten is daarvoor nodig om tot enkele robuuste industriële hubs te komen om ook continue stromen mogelijk te maken. Daar waar veel energie wordt verbruikt liggen ook de kansen voor besparing, uitwisseling en opwekking.

**Buck
Consultants
International**

- De industriële bedrijvigheid in de A7/N33 regio is sterk verbonden aan bodem, grondstoffen en geografische ligging (aan het water). De regio huisvest bedrijven die toonaangevend zijn in de volgende branches:
  - Grondstofverwerking
  - Zetmeelindustrie
  - Scheepsbouw
  - Verpakkingsmaterialen
  - Houtbouw/modulaire bouw
  - Recycling en circulair
  - NAM-locaties
- In de A7/N33 zijn vier industriële hubs geïdentificeerd (omgeving Foxhol, Sappemeer Oost, Veendam omgeving A.G. Wildervanckkanaal en in Winschoten omgeving Reiderland, Rensel en Hoogebrug. Om tot een versnelling in de transitie te komen en de hubs te intensiveren zullen bedrijven en andere stakeholders betrokken moeten worden om tot een gedeeld ruimtelijk-economische toekomstbeeld te komen.
- Ook bieden de industriële energiehub ruimte voor experiment en ontwikkeling van nieuwe duurzame (productie)technieken. Binnen bestaande industriële netwerken, zoals de Noordelijke Productie Alliantie en Industrietafel Noord-Nederland wordt hier al over nagedacht.

ESKA

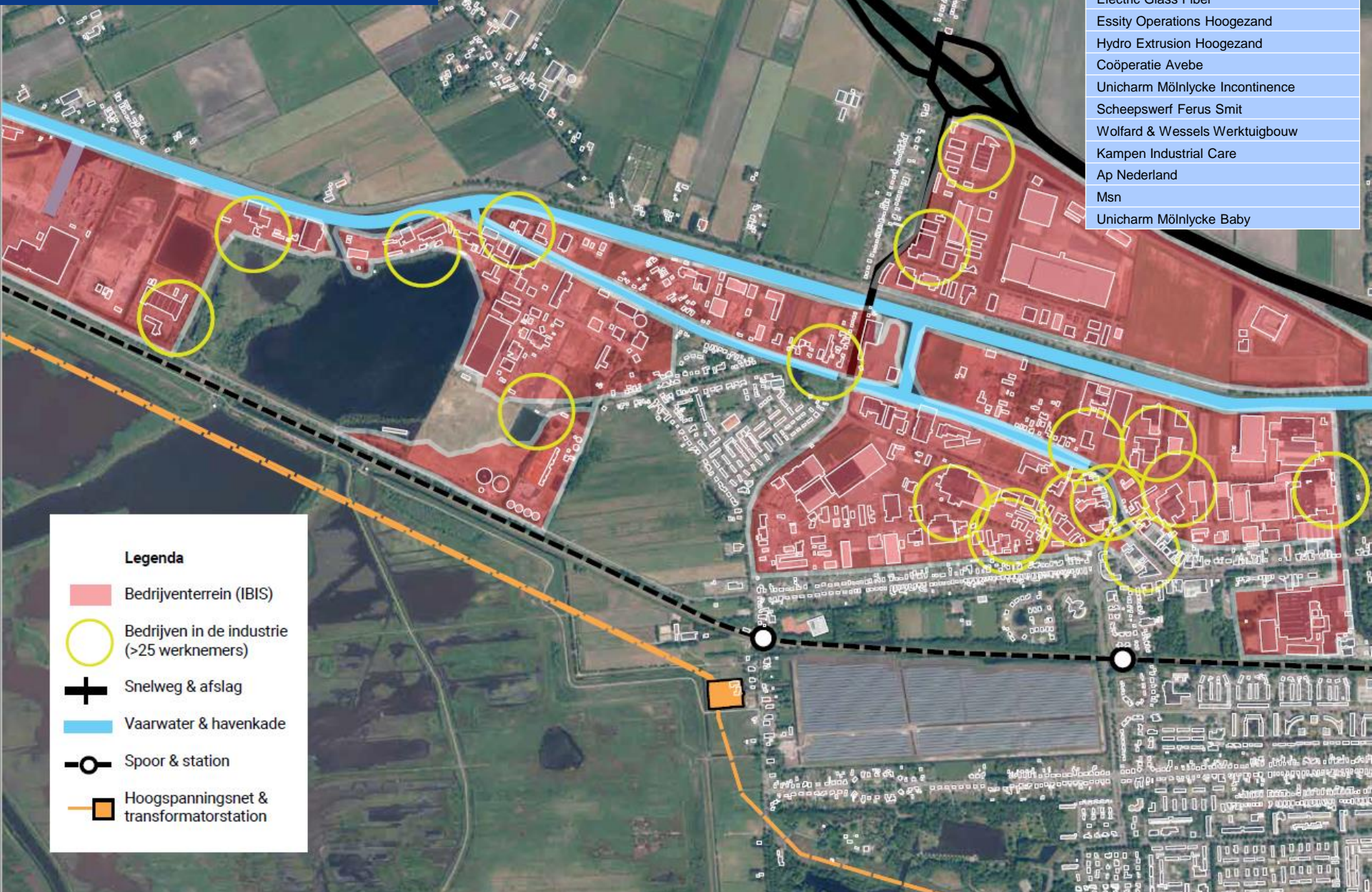

Hub 1 Omgeving Foxhol

Selectie van bedrijven (o.b.v. LISA, 2019)

Eekels Technology
Electric Glass Fiber
Essity Operations Hoogezand
Hydro Extrusion Hoogezand
Coöperatie Avebe
Unicharm Mölnlycke Incontinence
Scheepswerf Ferus Smit
Wolfard & Wessels Werktuigbouw
Kampen Industrial Care
Ap Nederland
Msn
Unicharm Mölnlycke Baby

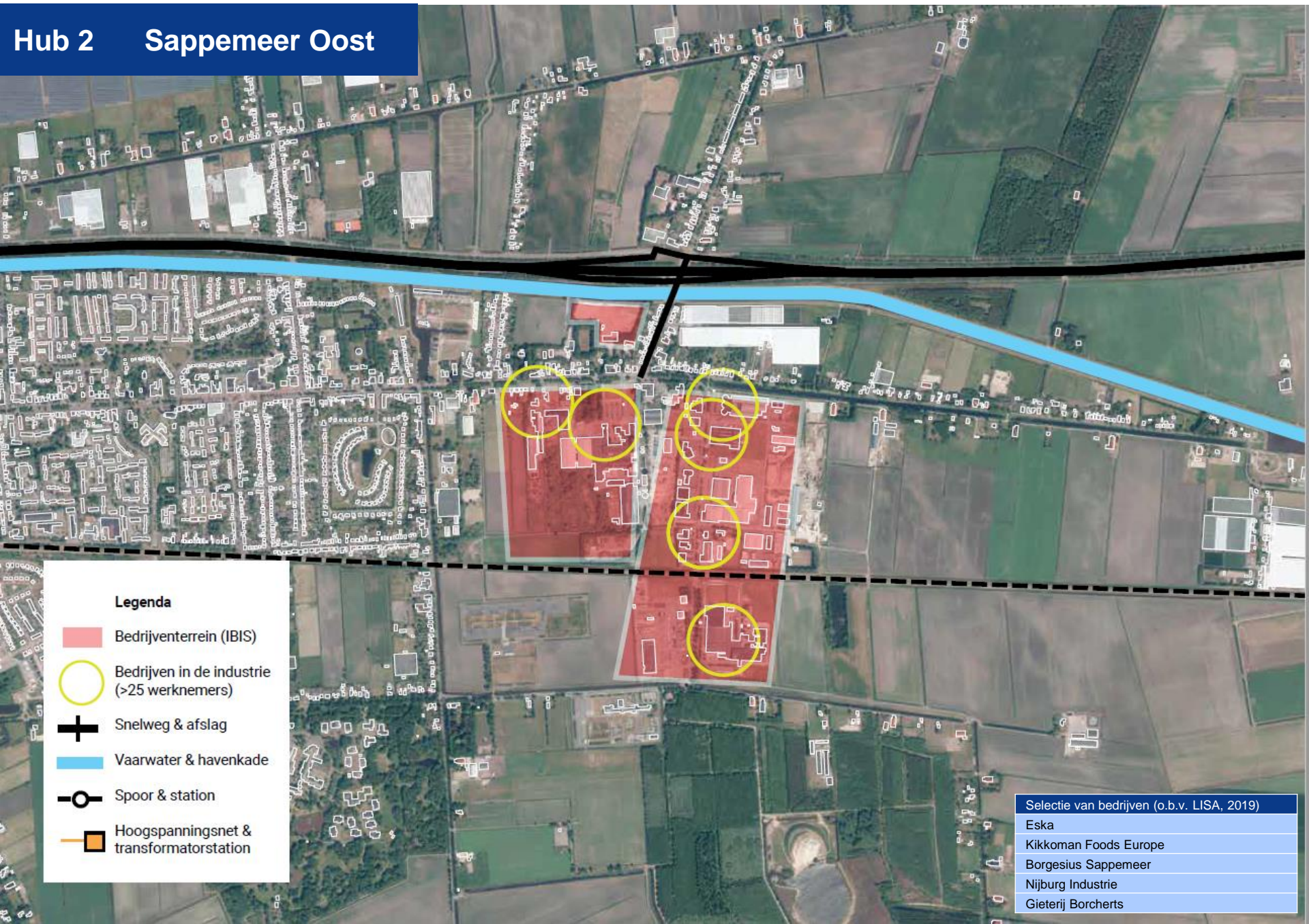

Legenda

- Bedrijventerrein (IBIS)
- Bedrijven in de industrie (>25 werknemers)
- Snelweg & afslag
- Vaarwater & havenkade
- Spoor & station
- Hoogspanningsnet & transformatorstation

Hub 2 Sappemeer Oost

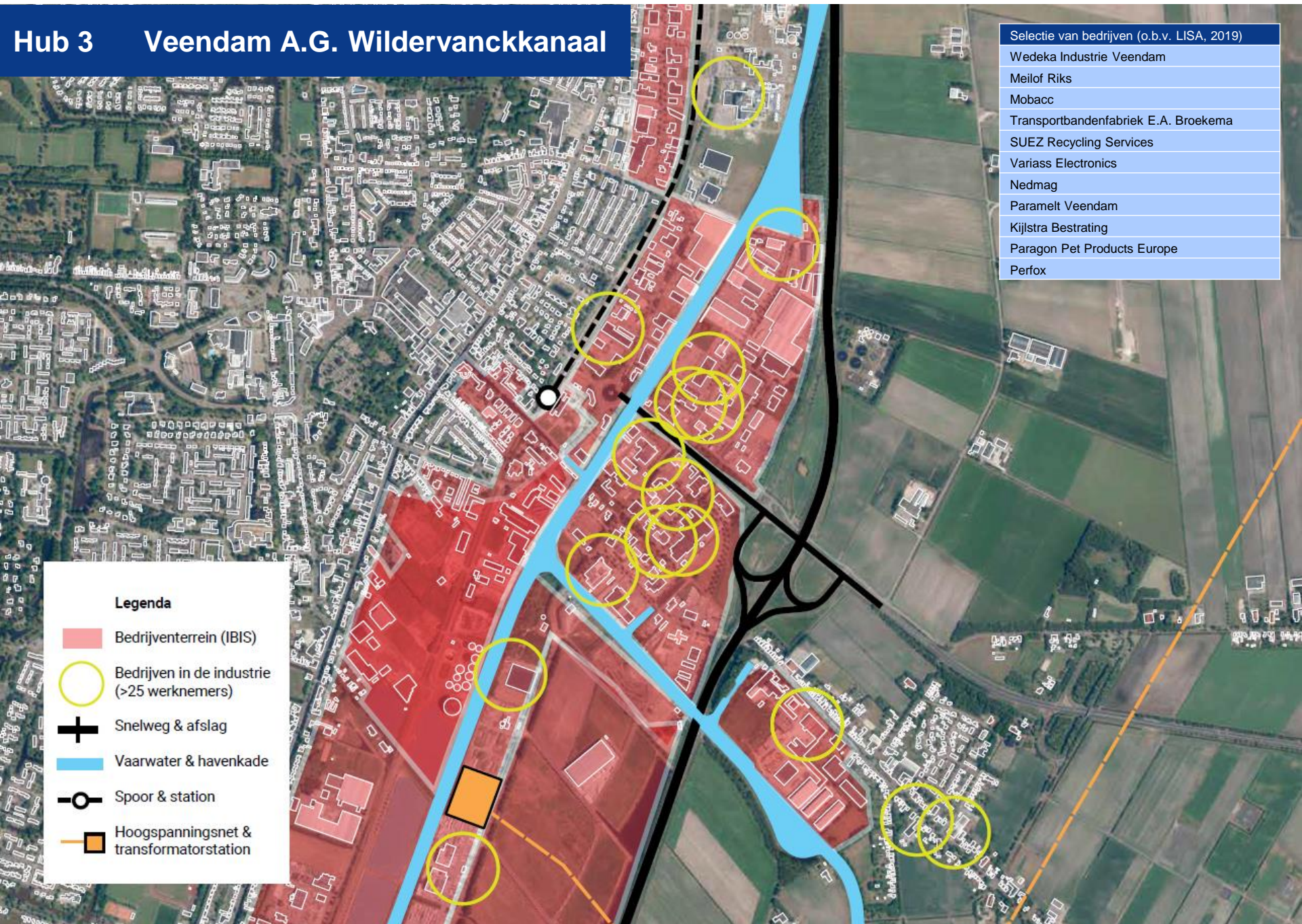

Hub 3 Veendam A.G. Wildervanckkanaal

Selectie van bedrijven (o.b.v. LISA, 2019)
Wedeka Industrie Veendam
Meilof Rijs
Mobacc
Transportbandenfabriek E.A. Broekema
SUEZ Recycling Services
Variass Electronics
Nedmag
Paramelt Veendam
Kijlstra Bestrating
Paragon Pet Products Europe
Perfox

Legenda

- Bedrijventerrein (IBIS)
- Bedrijven in de industrie (>25 werknemers)
- Snelweg & afslag
- Vaarwater & havenkade
- Spoor & station
- Hoogspanningsnet & transformatorstation

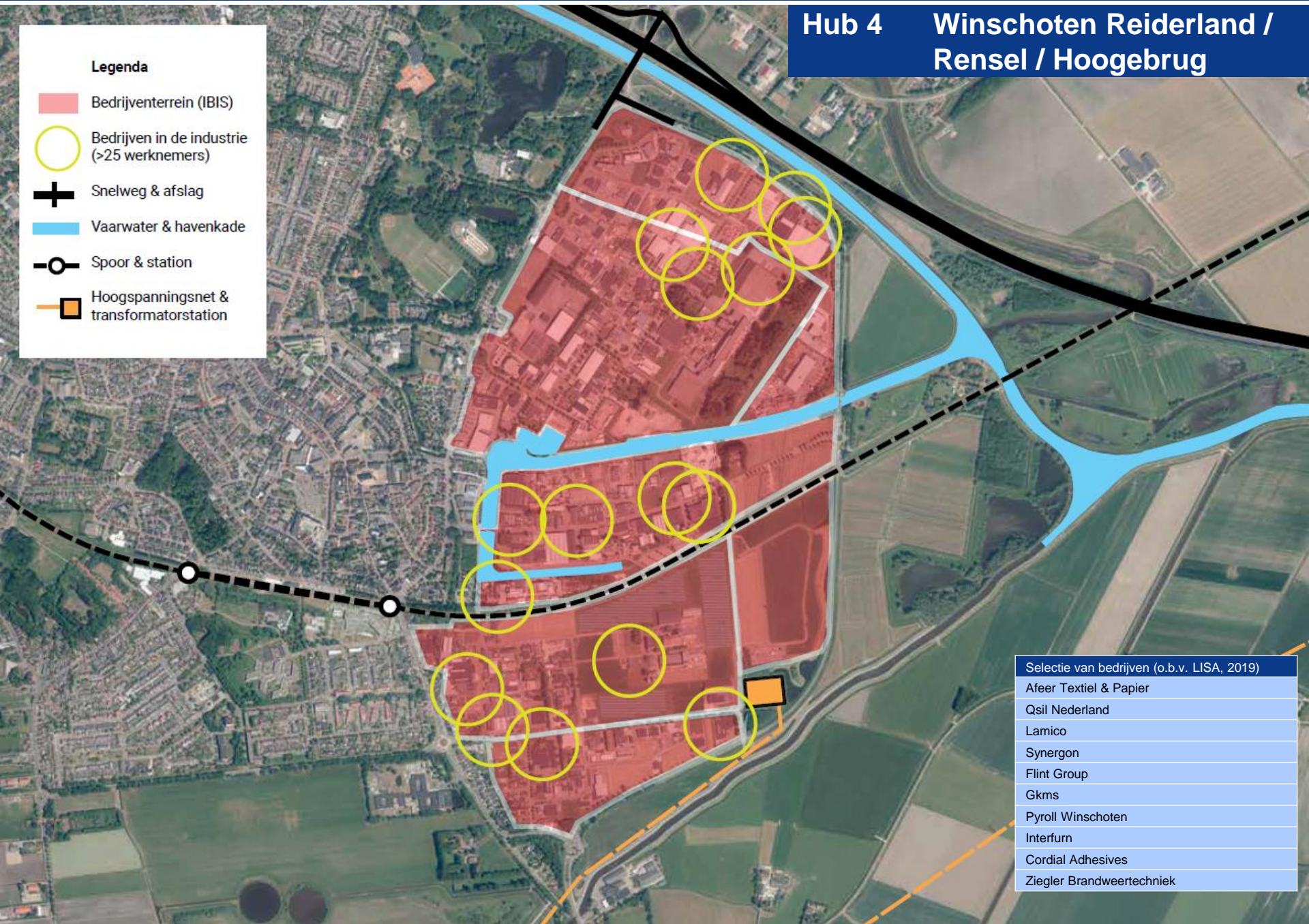

Hub 4 Winschoten Reiderland / Rensel / Hoogebrug

Legenda

- Bedrijventerrein (IBIS)
- Bedrijven in de industrie (>25 werknemers)
- Snelweg & afslag
- Vaarwater & havenkade
- Spoor & station
- Hoogspanningsnet & transformatorstation

Selectie van bedrijven (o.b.v. LISA, 2019)

- Afeer Textiel & Papier
- Qsil Nederland
- Lamico
- Synergon
- Flint Group
- Gkms
- Pyroll Winschoten
- Interfurn
- Cordial Adhesives
- Ziegler Brandweerteknik

D Kringlooplandbouw als duurzame toekomst

Relevantie

- Een nieuw perspectief voor de Groningse landbouw door slim gebruik te maken van natuurlijke processen en zuiniger om te gaan met grondstoffen
- Eiwittransitie en benutten van reststromen uit de akkerbouw en voedingsindustrie (circulair)

Landbouw in
Oldambt;

Goud in innovatie

Integraliteit

- Aantrekkelijk landschap en boerennatuur omzetten naar maatschappelijke waardering en vernieuwende verdienmodellen (relatie met actielijn toerisme)
- Combineren van ecologische principes met moderne technologie en nieuwe partnerschappen
- Evenwicht in duurzaamheid, natuur, gezonde voeding en economie
- Relatie landbouw – agrofood als sterke sector in de regionale economie
- (Circulaire) landbouw als leverancier van voedsel en grondstoffen voor de industrie en de bouw

Fascinating

Aanknopingspunten

- CAN-DO-IT project (Circular Agriculture in North-Netherlands: Daring scenarios and Interlinked Transformation).
- Food Agro Sustainable Circular Nature Technology in Groningen (Fascinating programma)
- Productie van bouw materiaal en gebruik van restmateriaal is interessant in relatie tot biobased bouwen en houtbouw (breed draagvlak in provincie/regio)

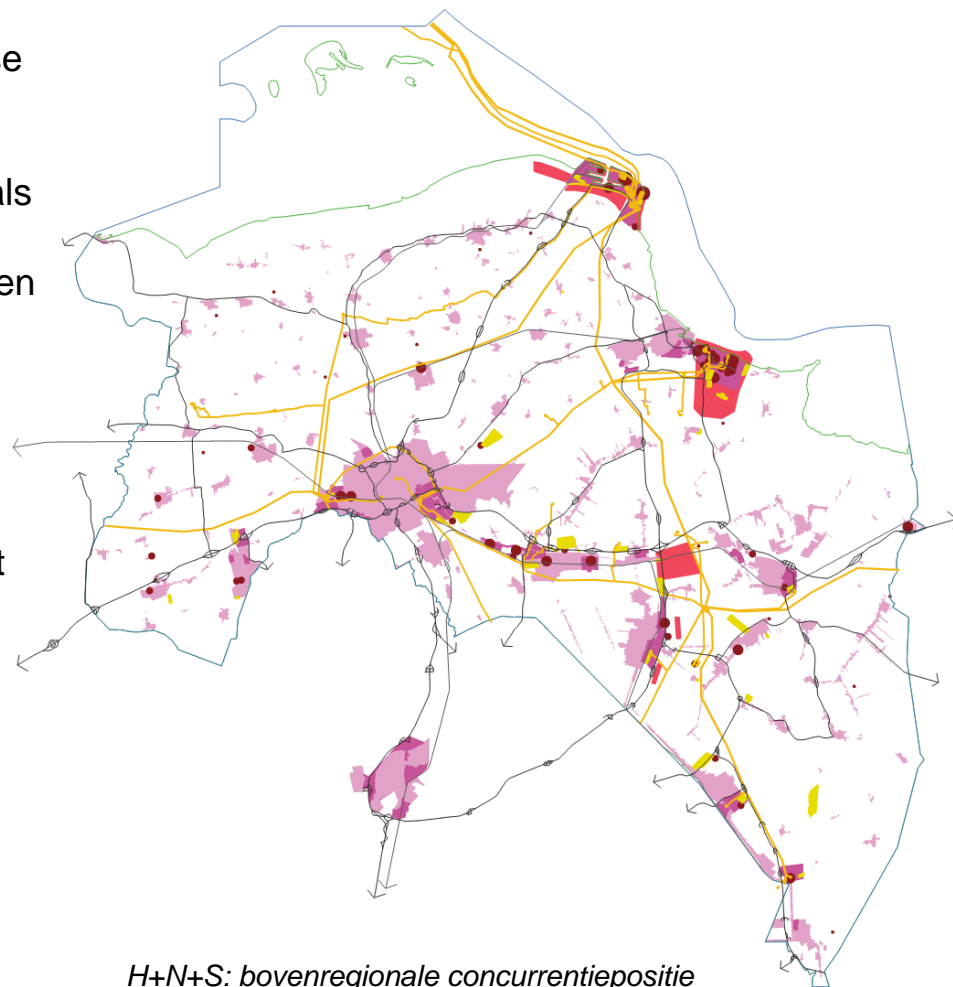
E Toepassing van duurzame energie in productieprocessen

Relevantie

- De energiesector is belangrijk voor de Groningse economie. De provincie ziet veel kansen voor nieuwe duurzame economische activiteiten, (groene) banen en kennis, en wil koploper zijn als het gaat om energietransitie. In de Regionale Energiestrategie (RES) Groningen is afgesproken welke bijdrage geleverd wordt aan duurzame energieopwekking via zon en wind.

Integraliteit

- Er is een strijd om de ruimte gaande tussen duurzame energie en bedrijvigheid (beter om dit met elkaar te integreren)
- Geen zonnevelden in gebieden die door hun ligging t.o.v. infrastructuur en stedelijk gebied geschikt zijn voor economische functies
- Op bedrijventerreinen zijn mogelijkheden voor duurzame energie (inzet van daken en restwarmte van industriële processen)
- Opwekking aansluiten op industriehubs

*H+N+S: bovenregionale concurrentiepositie
(infrastructuur: weg, spoor, kanaal, energienet))*

Aanknopingspunten

- De energiesector zal ook in de toekomst een belangrijke sector blijven in de regionale economie. De werkgelegenheid uit zonne-energieprojecten is vooral tijdelijk van aard (realisatiefase). In de exploitatiefase is er zeer beperkte structurele werkgelegenheid in onderhoud, monitoring en beveiliging.
- De provincie en ook de A7/N33 regio kunnen zich in de komende 10 jaar gaan profileren als de nieuwe kraamkamer van bedrijven die vooroplopen in nieuwe toepassingen in duurzame energie.
- De bedrijventerreinen kunnen een belangrijke rol spelen in het opwekken van groene energie op het grote dakoppervlak van (logistiek) bedrijfspvastgoed. Ook fungeren bedrijventerreinen als schakels in nieuwe energienetwerken waar opslag en distributie van hernieuwbare energie plaatsvindt. In de regio is veel duurzame energie (inclusief infrastructuur!) beschikbaar voor een nieuw type 'schone' maakindustrie
- Bedrijventerreinen fungeren als schakels in nieuwe energienetwerken waar opslag en distributie van hernieuwbare energie plaatsvindt en zijn onlosmakelijk verbonden met energietransitie. Energietransitie en economische vernieuwing gaan hand in hand.

F **Additionele impuls creëren woningbouw**

Relevantie

- Het creëren van een extra impuls in woningbouw vertaalt zich naar economische dynamiek voor de regio en draagt ook bij aan het realiseren van sociaal-maatschappelijke doelstellingen. De behoefte aan betaalbare en duurzame woningen in Nederland is op dit moment groot en de A7/N33 regio kan een bijdrage aan leveren aan het terugdringen van de woningnood.
- De krimpproblematiek zet economische vitaliteit, voorzieningen en leefbaarheid in kernen mogelijk onder druk. Er is een kwalitatieve opgave om verpaupering, lage sociaaleconomische status en criminaliteit tegen te gaan

Integraliteit

- Aantrekkelijke woonmilieus (bestaand en nieuw) als economische vestigingsfactor. Woonmilieus voor starters (en groeiers) aanbieden betekent ook voeding voor de regionale arbeidsmarkt

Aanknopingspunten

- In de regio Groningen-Assen wordt binnen de Verstedelijkingsstrategie gewerkt aan een Woondeal om de woningtekorten aan te pakken, met ook een ontwikkelopgave voor Hoogezand.
- In de gemeenten Veendam en Oldambt ligt er vooral een kwalitatieve opgave voor de woningmarkt. Het inzetten op een aantrekkelijke omgeving voor wonen met verschillende woon(-werk)milieus kan goed aansluiten bij het realiseren van economische ambities en versterking van de regionale arbeidsmarkt.
- Koppeling met het brede concept van houtbouw (biobased bouwen), bijvoorbeeld om versnelling aan te brengen in woningbouw op een flexibele wijze (aanvullen bij groei en verplaatsen bij krimp).

G Toerisme en leisure als economische drager

Relevantie

- De toeristische sector is voor de gemeenten een belangrijke sector. In elke gemeenten worden inspanningen geleverd om het aantal toeristen te laten groeien en de sector te versterken. De kwaliteit van de dorpen, het landschap en de natuur biedt goede kansen voor toerisme en leisure. Recreatieve voorzieningen en evenementen zorgen niet alleen voor banen, maar zorgen ook voor een positieve beleving door inwoners van de regio en bieden ook vrijetijds mogelijkheden.

Integraliteit

- Landschap en cultuurhistorie zijn een economische drager en leveren een positieve impuls aan de leefbaarheid
- Zorgvuldig omspringen met het landschap en versterken van de cultuurhistorische en ruimtelijke kwaliteiten in de regio

Aanknopingspunten

- In Veendam en Midden-Groningen wordt sterk ingezet op de unieke kwaliteiten van de 'oude' Veenkoloniën en kansen voor groene woon- en recreatiemilieus (o.a. Wildervank, Meeden). Ook zijn er initiatieven voor leisure, bijvoorbeeld met Veendammer Poort aan de N33.
- In de gemeente Oldambt wordt ingezet op speerpunten voor de binnenstad van Winschoten, Blauwestad en Bad Nieuweschans. De gemeenten hebben een goed zicht op het functioneren van de toeristisch-recreatieve sector, maar geven aan dat er nog wel sprake is van een onbenut ontwikkelpotentieel. De opgave is om de krachtige 'assets' van de regio optimaal te blijven verzilveren in goede samenhang met het landschappelijke kwaliteiten.
- Andere voorbeelden zijn de Graanrepubliek, De Dollard als onderdeel van het Waddengebied en de Borgmeren, 't Roegwold en het Schildmeer.

H Nieuwe grootschalige bedrijfsvestigingen

Relevantie

- De A7/N33 staat in de belangstelling van grote vestigers van buitenaf, vanwege specifieke kwaliteiten die grootschalige bedrijven aanspreek (beschikbare ruimte, duurzame energie, authenticiteit, arbeidsaanbod).
- Het ontbreekt op dit moment echter aan een heldere regionaal kader voor het ruimtelijk accommoderen van dit type ruimtevragers. De initiatieven die binnenkomen kunnen niet adequaat (snel) en integraal beoordeeld en afgewogen worden op wenselijkheid. Ook de Investerings- en Ontwikkelingsmaatschappij Noord-Nederland (NOM) benadrukt dat er sprake is van een toenemende belangstelling vanuit de markt voor grotere kavels in de provincie Groningen, maar zeker ook in de A7/N33 regio.
- Er is een marktanalyse uitgevoerd naar grootschalige doelgroepen (zie verdieping B):
  - In **fase 1** zijn de bovenregionale doelgroepen **beoordeeld op marktpotentie**. In de beoordeling zijn aspecten als werkgelegenheidscreatie, sectorale dynamiek en groeiverwachting en aansluiting op regionale arbeidsmarkt meegenomen.
  - In **fase 2** is voor de meest kansrijke doelgroepen (zie tabel) gekeken naar de **match met huidige vestigingsvoorwaarden**: arbeidsaanbod en kennispropositie, bereikbaarheidsprofiel, kavels en sectorspecifieke vestigingseisen.

Integraliteit

- Vestigingseisen moeten aansluiten op vestigingsvoorwaarden (arbeidsaanbod, kennispositie, bereikbaarheid, kavels, energienet etc.)

Selectie bovenregionale doelgroepen		
Productie	A	Batterijen
	B	Agro/Food
	C	Automotive
	D	Hightech (assemblage)
	E	Chemie
Circulair	F	Bouwmaterialen (prefab)
	G	Biobased
Logistiek	H	XXL-logistiek
	I	E-commerce
Data	J	Hyperscale Datacenters

Fase 1: Beoordeling marktpotentie	
1	Werkgelegenheidscreatie
2	Sectorale dynamiek
3	Sectorale groeiverwachting
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt
5	Aansluiting op economische kansen regio
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid

Aanknopingspunten

- Complementariteit met ontwikkelingen in Eemshaven en Chemiepark Delfzijl
- Marktanalyse naar doelgroepen

Fase 1: Beoordeling marktpotentie bovenregionale doelgroepen

Doelgroepen			Goed	Redelijk	Matig	Beperkt
Productie	A	Batterijen		●		
	B	Agro/Food		●		
	C	Automotive (elektrisch/waterstof)		●		
	D	Hightech (assemblage)				●
	E	Chemie				●
Circulair	F	Modulaire bouwmaterialen (prefab)		●		
	G	Biobased			●	
Logistiek	H	XXL-logistiek			●	
	I	E-commerce		●		
Data	J	Hyperscale Datacenters	●			

Kleurcodes

Goed	Goed: verder onderzocht op vestigingsvoorwaarden
Redelijk	Redelijk: verder onderzocht op vestigingsvoorwaarden
Matig	Matig: (voorlopig) afgevalen voor verdere verkenning
Beperkt	Beperkt: afgevalen voor verdere verkenning

De 4 afgevalen bovenregionale doelgroepen

Biobased

Bovenregionale investeringen vinden beperkt plaats. Als het gaat om grotere vestigingen zijn deze bovendien vaak havengebonden, dit kan de A7/N33 regio niet bieden. Gebiedsontwikkelingen in de Eemshaven en Delfzijl komen daar beter voor in aanmerking.

XXL-logistiek

Dergelijke vestigingen hebben vaak West-Europa als bedieningsgebied. De ligging van de regio is onvoldoende centraal ten opzichte van grotere bevolkingsconcentraties en de majeure Europese transportroutes. De belangstelling vanuit de XXL logistieke vastgoedmarkt is daarom beperkt.

Hightech assemblage

Het economisch profiel van de regio past beperk bij dit segment. Vestigingsbeslissingen draaien vaak rond relatief lage loonkosten in combinatie met beschikbaarheid van (hoogopgeleid) talent. Zeker in het veld van buitenlandse investeringen zijn er nauwelijks projecten die in (Noord)-Nederland landen.

Chemie

Nieuwe productievestigingen landen vaak in een bestaand chemisch complex zoals dat in Delfzijl bestaat of bijvoorbeeld op Chemelot (Geleen). De mogelijkheid om aan te haken op bestaande chemische infrastructuur (buisleidingen) en om afnemer/toeleverancier te zijn van andere on site bedrijven is in de regio niet beschikbaar. Gebiedsontwikkelingen in de Eemshaven en Delfzijl komen hier beter voor in aanmerking.

Fase 2: Match grootschalige bovenregionale doelgroepen met regionale vestigingsvoorwaarden

Vestigingsvoorwaarden		Elementen	Oplossingsrichtingen
1	Arbeidsaanbod en kennispositie	Kwantiteit en kwaliteit van het aanbod	Investeren in scholing op specifieke competenties (in industrie en logistiek bijvoorbeeld)
2	Bereikbaarheidsprofiel	Weg, water, spoor	Beter toegankelijk maken multimodale ontsluiting
3	Vestigingsmogelijkheden	Kavels op bedrijventerreinen (omvang, aantal, kwaliteit)	Herontwikkeling, kavels samenvoegen, eventueel bedrijventerreinen toevoegen als bestaande terreinen niet voldoen
4	Sectorspecifieke vestigingseisen	Elektrische netcapaciteit, grote kavels, specifieke expertise	Afhankelijk van de doelgroepen die als kansrijk worden beoordeeld

Resultaat fase 2: match kansrijke doelgroepen met het huidige vestigingsmilieu van de regio

Kansrijke doelgroep	Arbeidsaanbod / kennispositie	Bereikbaarheidsprofiel	Vestigingsmogelijkheden	Sectorspecifieke vestigingseisen	Match huidige vestigingsvoorwaarden
Hyperscale datacenters	++ / +++	++++	+	+++	● ● ● ● ●
Batterijenfabriek / Automotive	++ / +++	++++	+	++	● ● ● ● ●
Food	++++	++++	+++ / +++++	++++	● ● ● ● ●
Modulaire bouwmaterialen	++++	++++	+++	++++	● ● ● ● ●
E-commerce	++++	++	+++	++++	● ● ● ● ●

- Vooral voor hyperscale datacenters en batterijenfabrieken is de beschikbaarheid van gekwalificeerd personeel beperkt in de regio.
- De bereikbaarheid is voor de meeste doelgroepen voldoende. E-commerce is een uitzondering. Dit gaat niet om de kwaliteit van de fysieke infrastructuur, maar vooral om de enigszins perifere ligging ten opzichte van bevolkingsconcentraties en goederenstromen. Als de herkomst van goederen de regio/provincie zelf is, speelt dit probleem veel minder.
- Grootschalige vestigingsmogelijkheden in de dimensies van hyperscale datacenters en batterijenfabrieken zijn momenteel niet beschikbaar in de regio. Voor de overige doelgroepen zijn er nog vestigingsmogelijkheden.
- Vooral batterijenfabrieken hebben enkele sectorspecifieke vestigingseisen die minder goed passen bij de regio, dit hangt vooral samen met de schaal (tot wel 2.000 werknemers) en de relatief grote afstand tot automotive clusters.

Conclusie: marktpotentie en match vestigingsvoorwaarden

	Fase 1 Beoordeling marktpotentie	Fase 2 Match huidige vestigingsvoorwaarden
Agro & food		
Modulaire bouwmaterialen		
Hyperscale datacenters		
E-commerce		
Batterijenfabriek / automotive		
Biobased		Afgevallen na beoordeling fase 1
XXL-logistiek		
Hightech (assemblage)		
Chemie		

Conclusie: marktpotentie en match vestigingsvoorwaarden

	Fase 1 Beoordeling marktpotentie	Fase 2 Match huidige vestigingsvoorwaarden
Agro & food		
Modulaire bouwmaterialen		
Hyperscale datacenters		
E-commerce		
Batterijenfabriek / automotive		

- **Agro & food:** een al sterk segment in de regio met vooral kansen vanuit diversificatie van de markt (ingredients, plantaardig voedsel, kant-en-klaar maaltijden).
- **Modulaire bouwmaterialen:** groeisegment vanwege sterke behoefte aan extra woningen en hogere milieueisen aan bouwen. Past goed bij de economische structuur van de regio (bijv. houtbouw/biobased bouw).
- **Hyperscale datacenters:** reële marktbelangstelling maar een match met de regio 'onder voorwaarden': de regio zal potentiële investeerders reëel zicht moeten kunnen geven op beschikbaarheid van een voldoende grote kavel in combinatie met voldoende netcapaciteit en daarvoor ook het tijdspad kunnen aangeven om succesvol te kunnen acquireren.
- **E-commerce:** er liggen kansen, maar vooral voor reeds in de regio gevestigde spelers en voor consolidatie-distributiecentra van al gevestigde logistiek dienstverleners. Nationale en internationale spelers zullen een sterke voorkeur hebben voor een vestigingslocatie dicht bij de (inter-)nationale transportroutes en grotere bevolkingsconcentraties.
- **Batterijenfabriek / Automotive:** marktsegment is geïnteresseerd in de regio. Naast het (op dit moment) ontbreken van voldoende grote kavels, het ontbreken van gekwalificeerd personeel en het (nog) niet aanhaken op Europese subsidieregelingen in de regio is een inhaalslag te maken met verschillende internationaal concurrerende regio's.

Bandbreedte kavelgrootte bovenregionale doelgroepen

Meest kansrijke segmenten A7/N33	Bandbreedte omvang kavel (in hectare)	Beschikbaarheid geschikte kavels in harde plannen	Toelichting
Agro & Food	1 tot 5	Beperkt 	Binnen het segment voedselverwerkende industrie moet voor nieuwe vestigingen worden gedacht aan kavels van 1-5 hectare. Voor dit segment zijn binnen de A7/N33 regio op bedrijventerreinen nog diverse vestigingsmogelijkheden te vinden.
Modulaire bouwmaterialen	4 tot 6	Zeer beperkt 	Prefab fabrieken maken gebruik van ruime bedrijfshallen, maar kavels van 4-6 hectare kunnen in de meeste gevallen volstaan. Voor dit grotere segment zijn in de regio mogelijk nog in zeer beperkte mate vestigingsmogelijkheden te vinden
Hyperscale datacenters	10 tot 100+	Niet beschikbaar 	Hyperscale datacenters vestigen zich op kavels vanaf 10 hectare (standalone) tot 100 hectare en groter. Dit is fors groter dan een aantal jaren geleden en de omvang blijft groeien. In de regio zijn kavels >10 hectare momenteel niet beschikbaar .
E-commerce	5 tot 7	Zeer beperkt 	Voor middelgrote e-commerce distributiecentra volstaan kavels vanaf circa 5 hectare, maar grotere spelers gebruiken een veelvoud van deze oppervlakte. Voor het middelgrote segment in zeer beperkte mate vestigingsmogelijkheden te vinden.
Batterijenfabriek / automotive	50 tot 100+	Niet beschikbaar 	Schaalgrootte is van belang voor batterijproducenten en fabrieken voor automotive. Voor een typische fabriek met een substantiële output moet gedacht worden aan een kavel van 50-100+ hectare. In de regio zijn kavels >50 hectare niet beschikbaar .

Mogelijke oplossingsrichtingen knelpunten doelgroepen van buiten

Knelpunten	Oplossingsrichtingen
Beperkte beschikbaarheid grote kavels (>10 ha) • <i>Hyperscale datacenters</i> • <i>Batterijfabrieken / automotive</i>	• Gezien de zeer beperkte beschikbaarheid van kavels > 10 hectare in de regio, maar ook elders in Nederland, liggen er kansen voor de regio om hieraan te werken en daarmee een onderscheidende propositie te kunnen aanbieden aan mogelijke investeerders • Dit moet wel in afstemming zijn met de grotere regio, gelijktijdig in één regio meerdere grote kavels op verschillende bedrijventerreinen in de markt zetten is risicovol • Indien de regio op grote ruimtevragers wil acquireren verdient het aanbeveling om te beginnen met het doorlopen van de vereiste procedures om een dergelijke ontwikkeling mogelijk te maken
Beperkte elektrische netcapaciteit • <i>Hyperscale datacenters</i> • <i>Batterijfabrieken / automotive</i>	• Hyperscale datacenters, en in mindere mate batterijfabrieken, hebben forse elektrische netcapaciteit nodig met bovendien voorkeur voor groene stroom. Vooral voor hyperscale datacenters zijn vaak opwaarderingen van het elektriciteitsnet vereist. • Om een sterkere uitgangspositie te creëren voor het aantrekken van een hyperscale datacenter verdient het aanbeveling om niet alleen een locatie aan te wijzen, maar ook voor te sorteren op voldoende capaciteit van het elektriciteitsnet.

Mogelijke oplossingsrichtingen knelpunten doelgroepen van buiten

Knelpunten	Oplossingsrichtingen
Beschikbaarheid technisch personeel • <i>Hyperscale datacenters</i> • <i>Batterijfabrieken / automotive</i>	• De doelgroepen hyperscale datacenters en batterijfabrieken zoeken specifieke vaardigheden die in de huidige samenstelling van de beroepsbevolking in de regio beperkt beschikbaar zijn • Bij concrete belangstelling van marktpartijen of voor het sterker positioneren van de regio voor acquisitie op deze doelgroepen dient aandacht uit te gaan naar meer toegespitst onderwijs op de volgende vlakken: ○ Operationeel technisch personeel voor datacenters. De aanwezigheid van Google in de Eemshaven geeft al een eerste impuls, additionele hyperscale datacenters kunnen dit verder stimuleren. Als de regio wil inzetten op de komst van meer hyperscale datacenters, zal geïnvesteerd moeten worden in het uitbreiden van de opleidingscapaciteit ○ Technische vakkrachten voor een batterijenfabriek (HBO/MBO niveau)
Toegang tot Europese subsidies • <i>Batterijfabrieken / automotive</i>	• Indien de regio kiest voor acquisitie op batterijfabrieken/automotive, moet een verkenning worden uitgevoerd rond de vraag op welke manier toegang gekregen kan worden tot Europese subsidies
Nabijheid automotive cluster (batterijfabrieken) • <i>Batterijfabrieken / automotive</i>	• Geen 'knop' waar overheden aan kunnen draaien/op kunnen sturen

Verdieping A

Economische achtergronden A7/N33 regio

Vergelijking provincies Nederland

Provincie Groningen in de middenmoot qua groei aantal banen. Ontwikkelingen op COROP-niveau laten zien dat de stad Groningen (Overig Groningen) een belangrijke aanjager is voor de groei van banen.

Provincie	2015	2019
Drenthe	214.970	3%
Flevoland	173.470	12%
Friesland	284.460	6%
Gelderland	973.600	7%
Groningen	271.130	7%
Limburg	514.270	4%
Noord-Brabant	1.229.240	9%
Noord-Holland	1.476.170	11%
Overijssel	564.370	8%
Utrecht	699.630	9%
Zeeland	178.130	3%
Zuid-Holland	1.650.320	8%
Nederland	8.229.760	8%

COROP	2015	2019	Δ 15-19
Delfzijl en omgeving	18.740	-4%	-660
Oost-Groningen	50.900	4%	2.170
Overig Groningen	201.490	9%	17.890

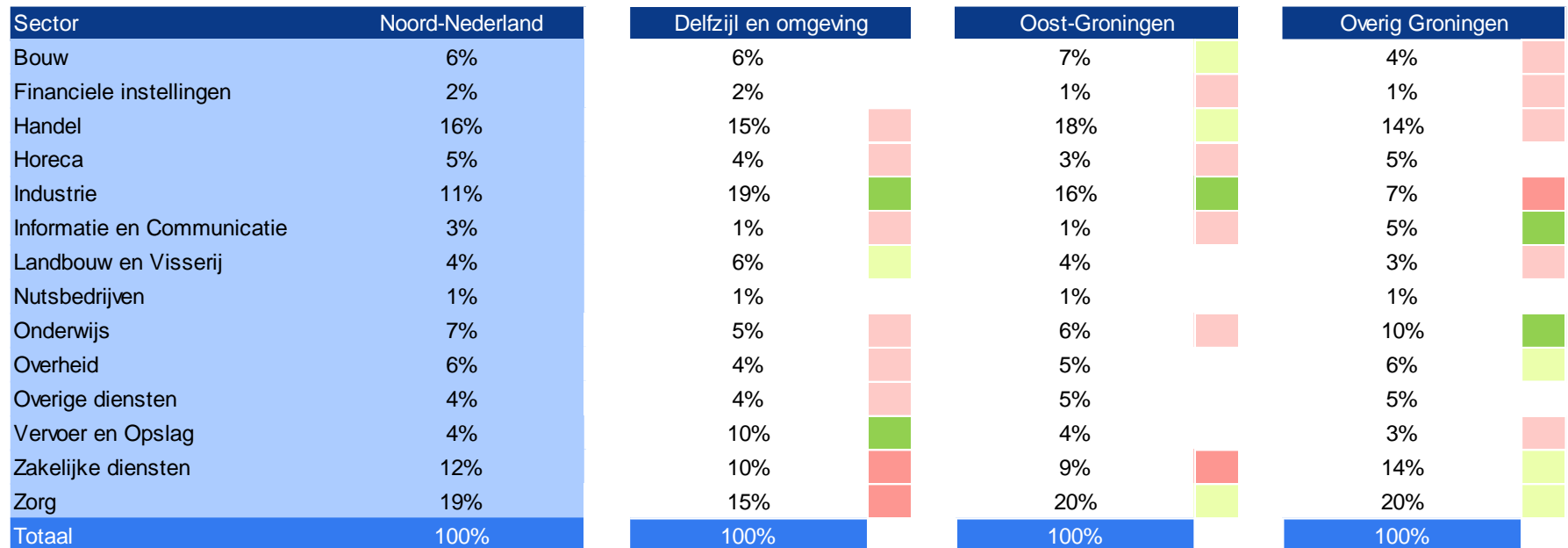
Ontwikkeling	Vershil
Zeer sterke groei	> 10%
Sterke groei	+5% tot +10%
Groei	+1% tot +5%
Gelijk	-1% tot +1%
Krimp	-1% tot -5%
Sterke krimp	-5% tot -10%
Zeer sterke krimp	> -10%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Aandeel banen naar sector

Vershil in aandeel banen (%) tussen Noord-Nederland (Drenthe, Friesland en Groningen) en de drie COROP-regio's in Groningen

Delfzijl en omgeving: hoger aandeel industrie en vervoer, minder diensten

Oost-Groningen: hoger aandeel industrie, minder diensten

Overig Groningen: hoger aandeel ICT en onderwijs, minder industrie

Aandeel	Vershil (procentpunten)
Fors hoger	> +2,5
Hoger	+0,5 tot +2,5
Gelijk	-0,5 tot +0,5
Lager	-0,5 tot -2,5
Fors lager	< -2,5

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Ontwikkeling banen Delfzijl en omgeving

Delfzijl en omgeving	2015	2019	Δ 15-19
Bouw	1.180	1.090	-8%
Financiële instellingen	450	320	-29%
Handel	2.610	2.680	3%
Horeca	590	670	14%
Industrie	3.490	3.410	-2%
Informatie en Communicatie	140	160	14%
Landbouw en Visserij	970	1.030	6%
Nutsbedrijven	160	200	25%
Onderwijs	940	900	-4%
Overheid	510	680	33%
Overige diensten	640	680	6%
Vervoer en Opslag	1.800	1.850	3%
Zakelijke diensten	1.930	1.740	-10%
Zorg	3.330	2.670	-20%
Totaal	18.740	18.080	-4%

Ontwikkeling	Verskil
Zeer sterke groei	> 10%
Sterke groei	+5% tot +10%
Groei	+1% tot +5%
Gelijk	-1% tot +1%
Krimp	-1% tot -5%
Sterke krimp	-5% tot -10%
Zeer sterke krimp	> -10%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Ontwikkeling banen Oost Groningen

Oost-Groningen	2015	2019	Δ 15-19
Bouw	3.010	3.560	18%
Financiële instellingen	560	480	-14%
Handel	9.290	9.380	1%
Horeca	1.550	1.840	19%
Industrie	8.340	8.380	0%
Informatie en Communicatie	530	730	38%
Landbouw en Visserij	2.280	2.330	2%
Nutsbedrijven	290	310	7%
Onderwijs	3.030	3.120	3%
Overheid	2.850	2.910	2%
Overige diensten	2.430	2.540	5%
Vervoer en Opslag	1.950	1.930	-1%
Zakelijke diensten	4.350	4.780	10%
Zorg	10.440	10.780	3%
Totaal	50.900	53.070	4%

Ontwikkeling	Verskil
Zeer sterke groei	> 10%
Sterke groei	+5% tot +10%
Groei	+1% tot +5%
Gelijk	-1% tot +1%
Krimp	-1% tot -5%
Sterke krimp	-5% tot -10%
Zeer sterke krimp	> -10%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Ontwikkeling banen Overig Groningen

Overig Groningen	2015	2019	Δ 15-19
Bouw	8.870	9.310	5,0%
Financiële instellingen	2.400	2.410	0,4%
Handel	28.810	31.640	9,8%
Horeca	9.120	11.550	26,6%
Industrie	16.130	15.930	-1,2%
Informatie en Communicatie	9.720	11.420	17,5%
Landbouw en Visserij	5.580	5.700	2,2%
Nutsbedrijven	3.010	3.250	8,0%
Onderwijs	19.400	21.920	13,0%
Overheid	14.140	14.060	-0,6%
Overige diensten	8.990	10.080	12,1%
Vervoer en Opslag	5.800	6.230	7,4%
Zakelijke diensten	29.450	31.670	7,5%
Zorg	40.070	44.210	10,3%
Totaal	201.490	219.380	8,9%

Ontwikkeling	Verskil
Zeer sterke groei	> 10%
Sterke groei	+5% tot +10%
Groei	+1% tot +5%
Gelijk	-1% tot +1%
Krimp	-1% tot -5%
Sterke krimp	-5% tot -10%
Zeer sterke krimp	> -10%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Ontwikkeling banen A7/N33 gemeenten

Δ 15-19

Sector	Midden-Groningen	Oldambt	Veendam
Bouw	-3,7%	19,9%	5,2%
Financiële instellingen	-7,9%	-18,8%	13,2%
Handel	10,1%	-1,1%	-6,6%
Horeca	21,7%	10,6%	16,8%
Industrie	-0,9%	-2,5%	3,1%
Informatie en communicatie	2,0%	114,2%	154,2%
Landbouw en Visserij	6,0%	6,3%	3,2%
Nutsbedrijven	25,7%	-31,7%	9,2%
Onderwijs	8,4%	-1,6%	5,1%
Overheid	2,7%	2,2%	0,9%
Overig diensten	5,5%	11,6%	11,7%
Vervoer en opslag	10,1%	-33,2%	19,5%
Zakelijke diensten	-3,0%	9,4%	4,6%
Zorg	19,0%	22,5%	-22,6%
Totaal	6,0%	6,7%	-0,5%

Ontwikkeling

Zeer sterke groei

Sterke groei

Groei

Gelijk

Krimp

Sterke krimp

Zeer sterke krimp

Vershil

> 10%

+5% tot +10%

+1% tot +5%

-1% tot +1%

-1% tot -5%

-5% tot -10%

> -10%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Ontwikkeling banen A7/N33 gemeenten

A7/N33 gemeenten	2011	2015	2019	Δ11-15	Δ15-19	Δ15-19
Bouw	2.825	2.735	2.871	-3%	5%	136
Financiële Instellingen	592	533	491	-10%	-8%	-42
Handel	8.337	8.391	8.596	1%	2%	205 ★
Horeca	1.558	1.487	1.732	-5%	16%	245 ★
Industrie	10.915	9.954	9.923	-9%	0%	-31
Informatie en Communicatie	589	580	876	-2%	51%	296 ★
Landbouw en Visserij	2.422	2.256	2.387	-7%	6%	131
Nutsbedrijven	474	465	525	-2%	13%	60
Onderwijs	2.938	2.636	2.748	-10%	4%	112
Overheid	2.715	2.720	2.768	0%	2%	48
Overig Diensten	2.108	2.055	2.244	-3%	9%	189 ★
Vervoer en Opslag	2.642	1.739	1.699	-34%	-2%	-40
Zakelijke Diensten	4.780	4.495	4.592	-6%	2%	97
Zorg	8.805	8.694	9.491	-1%	9%	797 ★
Totaal	51.700	48.740	50.943	-5,7%	4,5%	2.203

Groei van 2.200 banen tussen 2015 en 2019:

- Midden-Groningen +1.260
- Oldambt +1.000
- Veendam -60

Ontwikkeling	Vershil
Zeer sterke groei	> 10%
Sterke groei	+5% tot +10%
Groei	+1% tot +5%
Gelijk	-1% tot +1%
Krimp	-1% tot -5%
Sterke krimp	-5% tot -10%
Zeer sterke krimp	> -10%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Samenstelling banen A7/N33 gemeenten

Top 5 sectoren:

- Industrie (9.923)
- Zorg (9.491)
- Handel (8.596)
- Zakelijke diensten (4.592)
- Bouw (2.871)

2019	Midden-Groningen	Oldambt	Veendam	A7/N33
★ Bouw	1.239	887 ★	745	2.871 ★
Financiële instellingen	164	190	137	491
★ Handel	3.906 ★	2.952 ★	1.738 ★	8.596 ★
Horeca	762	637	333	1.732
★ Industrie	5.084 ★	2.343 ★	2.496 ★	9.923 ★
Informatie en communicatie	363	302	211	876
Landbouw en Visserij	1.504 ★	659	224	2.387
Nutsbedrijven	328	43	154	525
Onderwijs	1.157	848	743	2.748
Overheid	881	648	1.239 ★	2.768
Overig diensten	862	876	506	2.244
Vervoer en opslag	719	403	577	1.699
★ Zakelijke diensten	1.960 ★	986 ★	1.646 ★	4.592 ★
★ Zorg	3.447 ★	4.228 ★	1.816 ★	9.491 ★
Totaal	22.376	16.002	12.565	50.943

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Ontwikkeling bedrijfsvestigingen A7/N33 gemeenten

**Buck
Consultants
International**

A7/N33 gemeenten	2011	2015	2019	Δ11-15	Δ15-19	Δ15-19
Bouw	944	900	1.041	-5%	16%	141 ★
Financiële Instellingen	132	115	112	-13%	-3%	-3
Handel	2.064	1.885	1.890	-9%	0%	5
Horeca	380	352	364	-7%	3%	12
Industrie	497	426	443	-14%	4%	17
Informatie en Communicatie	312	318	362	2%	14%	44
Landbouw en Visserij	789	751	741	-5%	-1%	-10
Nutsbedrijven	28	29	34	4%	17%	5
Onderwijs	337	313	395	-7%	26%	82 ★
Overheid	28	25	32	-11%	28%	7
Overig Diensten	982	987	1.106	1%	12%	119 ★
Vervoer en Opslag	283	240	264	-15%	10%	24
Zakelijke Diensten	1.509	1.565	1.712	4%	9%	147 ★
Zorg	730	732	940	0%	28%	208 ★
Totaal	9.015	8.638	9.436	-4%	9%	798

Ontwikkeling	Verskil
Zeer sterke groei	> 10%
Sterke groei	+5% tot +10%
Groei	+1% tot +5%
Gelijk	-1% tot +1%
Krimp	-1% tot -5%
Sterke krimp	-5% tot -10%
Zeer sterke krimp	> -10%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Vestigingen naar grootteklasse

A7/N33 gemeenten	Vestigingen	200+	100-200	50-99	5-49	2-4	≤ 1
Bouw	1.041		2	2	114	165	758
Financiële Instellingen	112			1	32	36	43
Handel	1.890		11	12	396	677	794
Horeca	364		2	2	92	147	121
Industrie	443	10	18	25	107	84	199
Informatie en Communicatie	362		2		15	66	279
Landbouw en Visserij	741	1	2		71	372	295
Nutsbedrijven	34	1	1		9	8	15
Onderwijs	395	1	4	3	83	141	163
Overheid	32	5	3	4	14	5	1
Overig Diensten	1.106		1	1	65	233	806
Vervoer en Opslag	264		2	4	58	68	132
Zakelijke Diensten	1.712		3	9	112	312	1.276
Zorg	940	7	7	8	216	150	552
Totaal	9.436	25	58	71	1.384	2.464	5.434
		0,3%	0,6%	0,8%	15%	26%	58%

Bron: LISA, 2019 (bewerking BCI)

Banen en vestigingen (niet) op bedrijventerreinen

Banen A7/N33 regio:

- Op bedrijventerreinen 17.005 33%
- Niet op bedrijventerreinen 33.938 67%

2019	Banen		Vestigingen	
Midden-Groningen	22.376		4.512	
Op bedrijventerrein	7.295	33%	414	9%
Niet op bedrijventerrein	15.081	67%	4.098	91%
Oldambt	16.002		2.982	
Op bedrijventerrein	5.355	33%	381	13%
Niet op bedrijventerrein	10.647	67%	2.601	87%
Veendam	12.565		1.942	
Op bedrijventerrein	4.355	35%	286	15%
Niet op bedrijventerrein	8.210	65%	1.656	85%
A7/N33 gemeenten	50.943		9.436	
Op bedrijventerrein	17.005	33%	1.081	11%
Niet op bedrijventerrein	33.938	67%	8.355	89%

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Ontwikkeling banen (niet) op bedrijventerreinen

Banen op bedrijventerreinen in afgelopen jaren stabiel. Aantal banen buiten bedrijventerreinen sterker gegroeid.

	2011	2015	2019	Δ11-15	Δ15-19	Δ15-19
Midden-Groningen	22.535	21.118	22.376	-6,3%	6,0%	1.258
Op bedrijventerrein	7.447	7.166	7.295	-3,8%	1,8%	129
Niet op bedrijventerrein	15.088	13.952	15.081	-7,5%	8,1%	1.129
Oldambt	15.692	14.996	16.002	-4,4%	6,7%	1.006
Op bedrijventerrein	4.712	5.601	5.355	18,9%	-4,4%	-246
Niet op bedrijventerrein	10.980	9.395	10.647	-14,4%	13,3%	1.252
Veendam	13.473	12.626	12.565	-6,3%	-0,5%	-61
Op bedrijventerrein	4.603	4.005	4.355	-13,0%	8,7%	350
Niet op bedrijventerrein	8.870	8.621	8.210	-2,8%	-4,8%	-411
A7/N33 gemeenten	51.700	48.740	50.943	-5,7%	4,5%	2.203
Op bedrijventerrein	16.762	16.772	17.005	0,1%	1,4%	233
Niet op bedrijventerrein	34.938	31.968	33.938	-8,5%	6,2%	1.970

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Sectoren wel/niet op bedrijventerreinen

Vooral op bedrijventerreinen gevestigd:

- Industrie 82%
- Nutsbedrijven 79%
- Vervoer en opslag 67%

	A7/N33 gemeenten	2019	Bedrijventerrein		Aantal (ja)	
			Nee	Ja		
★	Bouw	2.871	61%	39%	1.112	7%
	Financiële Instellingen	491	81%	19%	93	
★	Handel	8.596	68%	32%	2.774	16%
	Horeca	1.732	96%	4%	76	
★	Industrie	9.923	18%	82%	8.140	48%
	Informatie en Communicatie	876	62%	38%	337	
	Landbouw en Visserij	2.387	98%	2%	43	
	Nutsbedrijven	525	21%	79%	416	
	Onderwijs	2.748	93%	7%	204	
	Overheid	2.768	93%	7%	181	
	Overig Diensten	2.244	91%	9%	194	
★	Vervoer en Opslag	1.699	33%	67%	1.132	7%
★	Zakelijke Diensten	4.592	73%	27%	1.242	7%
	Zorg	9.491	89%	11%	1.061	
	Totaal	50.943	67%	33%	17.005	

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Sectoren op bedrijventerreinen

Wisselend beeld van ontwikkeling sectoren op bedrijventerreinen:

A7/N33 gemeenten	2011	2015	2019	Δ11-15	Δ15-19	Δ15-19
Bouw	1.072	1.149	1.112	7,2%	-3,2%	-37
Handel	2.417	2.540	2.774	5,1%	9,2%	234
Industrie	8.621	8.165	8.140	-5,3%	-0,3%	-25
Vervoer en Opslag	1.830	1.221	1.132	-33,3%	-7,3%	-89
Zakelijke Diensten	1.554	1.562	1.242	0,5%	-20,5%	-320

Samenstelling banen op bedrijventerreinen naar sector voor de A7/N33 gemeenten:

	Bedrijventerrein totaal	Bouw, handel en reparatie	ICT en zakelijke diensten	Industrie en nutsbedrijven	Logistiek en groothandel	Overig
Midden-Groningen	100%	10%	7%	62%	16%	5%
Oldambt	100%	19%	7%	38%	14%	23%
Veendam	100%	18%	18%	47%	14%	3%
A7/N33	17.005	2.499	1.672	8.556	2.519	1.759

62% van de banen op bedrijventerreinen in de gemeente Midden-Groningen binnen sectoren industrie en nutsbedrijven.

Grootste bedrijventerreinen in provincie Groningen

Er zitten 9 bedrijventerreinen uit A7/N33 gemeenten in provinciale top 25:

Gemeente	Bedrijventerrein	Banen
Groningen	Winschoterdiep/Eemskanaal	16.034
Groningen	Eemspoort	5.950
Groningen	Kranenburg	3.046
Delfzijl	Oosterhorn	2.980
Groningen	Driebond	2.770
Groningen	Peizerweg/Suikerunie	2.270
Groningen	Kranenburg West	2.262
Groningen	Euvelgunne	2.005
Stadskanaal	Bedrijvenpark Stadskanaal	1.917
Westerkwartier	Leeksterhout	1.917
Groningen	Zernike Science	1.903
Groningen	Hoendiep	1.618
Oldambt	Reiderland 2	1.477
Midden-Groningen	Bedrijvenpark Rengers	1.418
Oldambt	Reiderland 1	1.167
Stadskanaal	Dideldom	1.162
Westerkwartier	Oldebert	1.116
Delfzijl	Farmsumerpoort (Gem/Gsp)	1.109
Veendam	Vrijheid	1.023
Veendam	Zwaaikom	973
Midden-Groningen	Westerbroek	942
Midden-Groningen	Martenshoek Noord	935
Midden-Groningen	Martenshoek Zuid	915
Midden-Groningen	Sappemeer Oost	847
Westerwolde	T Heem	842

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Grootste (in banen) bedrijventerreinen A7/N33 regio

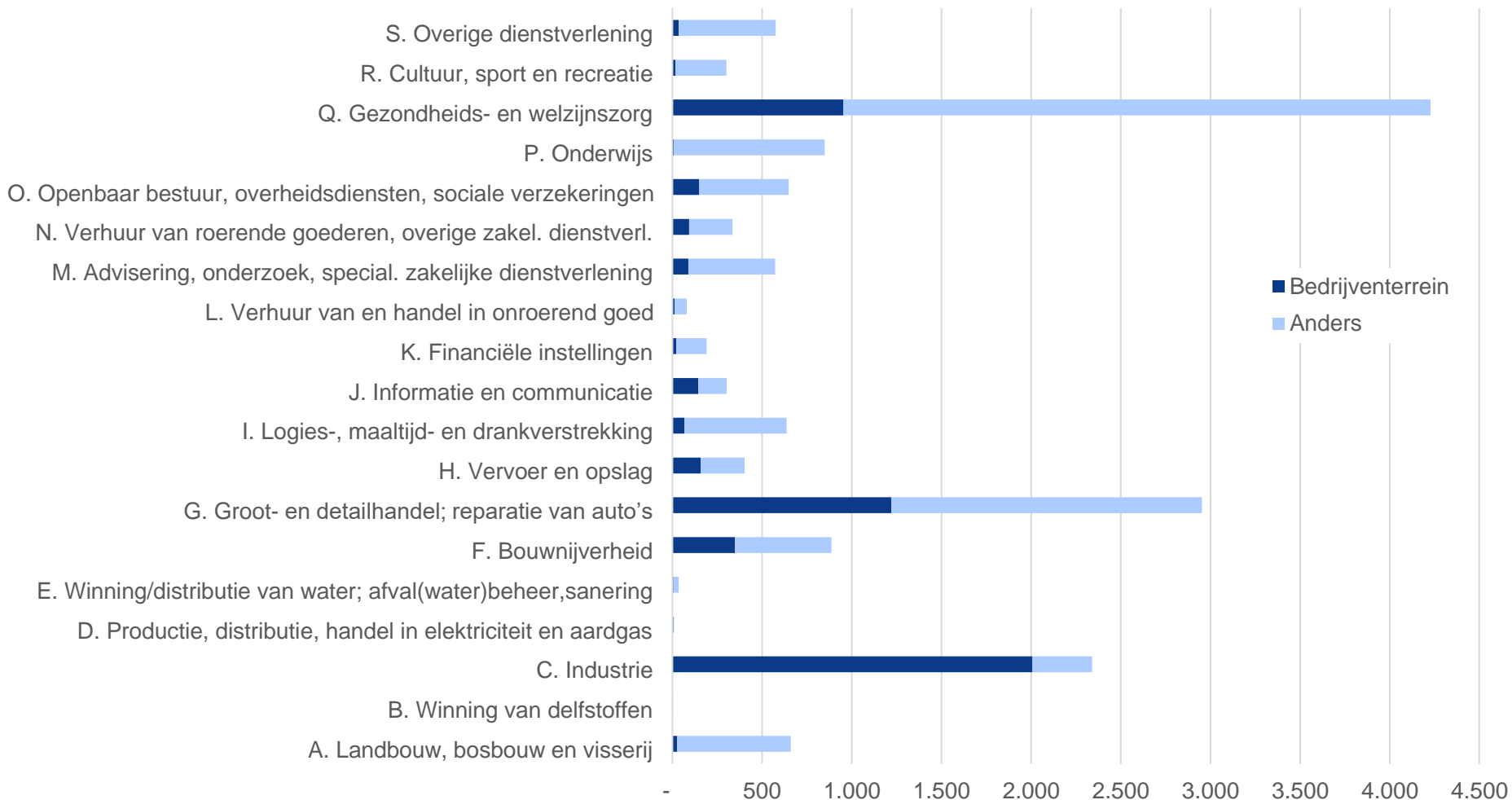

Gemeente	Bedrijventerrein	2011	2015	2019	Δ11-15	Δ15-19	Δ15-19
Midden-Groningen	Bedrijvenpark Rengers	1.642	1.786	1.418	8,8%	-20,6%	-368
	Westerbroek	1.013	774	942	-23,6%	21,7%	168 ★
	Martenshoek Noord	1.088	875	935	-19,6%	6,9%	60
	Martenshoek Zuid	823	705	915	-14,3%	29,8%	210 ★
	Sappemeer Oost	1.015	1.020	847	0,5%	-17,0%	-173
	Gouden Driehoek	495	558	594	12,7%	6,5%	36
	Sappemeer Oost/Oud	86	486	501	465,1%	3,1%	15
	Middenstraat	246	164	267	-33,3%	62,8%	103
	Korte Gron. Weg	141	139	178	-1,4%	28,1%	39
	Hoogezand Noord	242	184	160	-24,0%	-13,0%	-24
	Industrieterrein Fase I	159	135	160	-15,1%	18,5%	25
Oldambt	Reiderland 2	498	1.629	1.477	227,1%	-9,3%	-152
	Reiderland 1	1.260	1.058	1.167	-16,0%	10,3%	109 ★
	Rensel	915	817	642	-10,7%	-21,4%	-175
	Hoogbrug 2	508	630	630	24,0%	0,0%	-
	Hoogbrug I	493	470	502	-4,7%	6,8%	32
	Eextahaven I	541	496	413	-8,3%	-16,7%	-83
Veendam	Vrijheid	1.083	932	1.023	-13,9%	9,8%	91
	Zwaaikom	803	829	973	3,2%	17,4%	144 ★
	Tradepark	861	676	652	-21,5%	-3,6%	-24
	Lloyd	567	389	415	-31,4%	6,7%	26
	Dallen II (Fase I)	176	256	401	45,5%	56,6%	145 ★
	Dallen I/Ind.Weg/Meihuizenweg	382	416	385	8,9%	-7,5%	-31
Beneden Verlaat	253	155	159	-38,7%	2,6%	4	

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

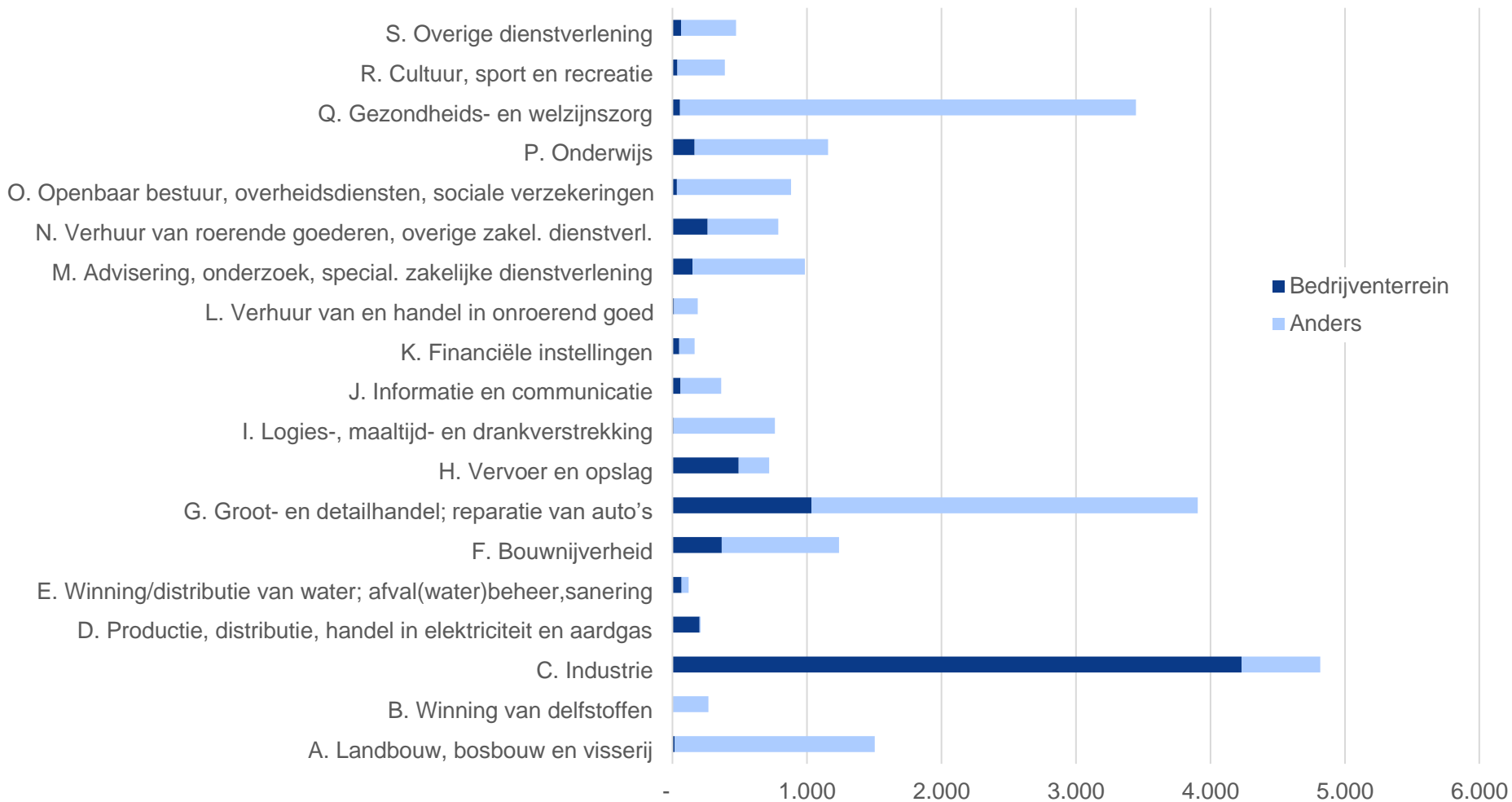

Bedrijvigheid (niet) op bedrijventerreinen Oldambt

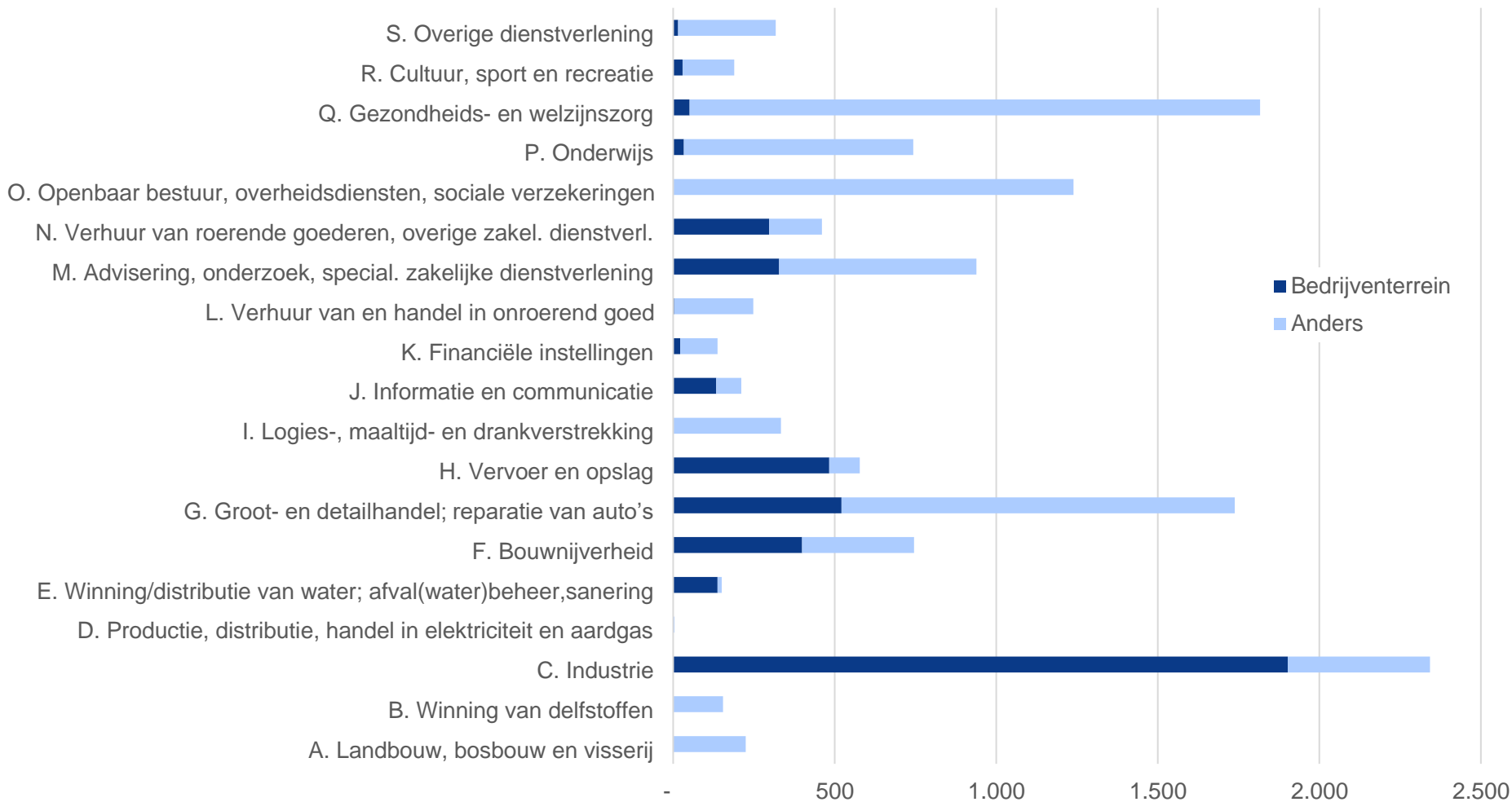
Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Bedrijvigheid (niet) op bedrijventerreinen Midden-G

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Bedrijvigheid (niet) op bedrijventerreinen Veendam

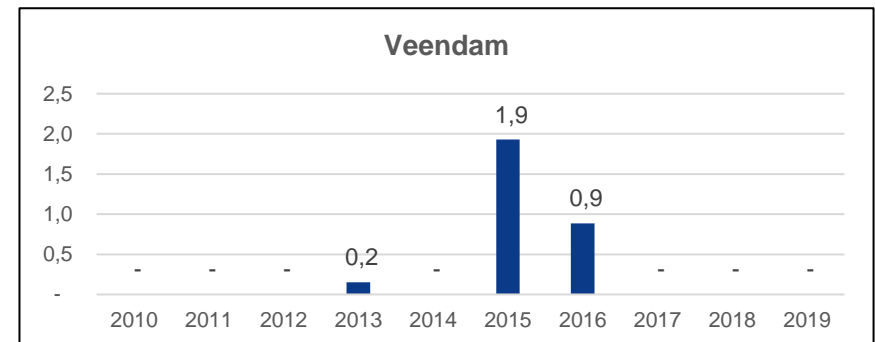
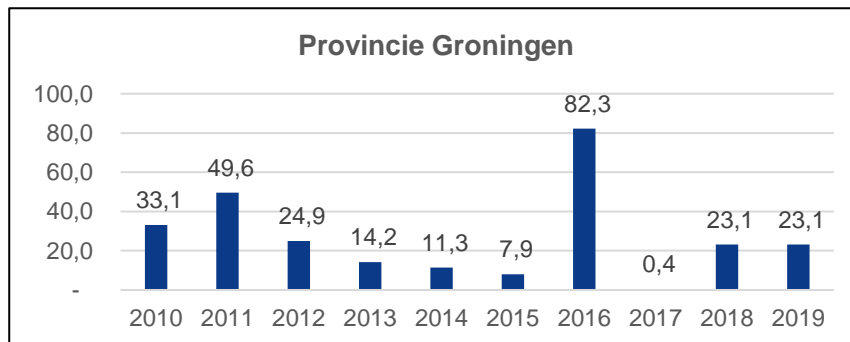
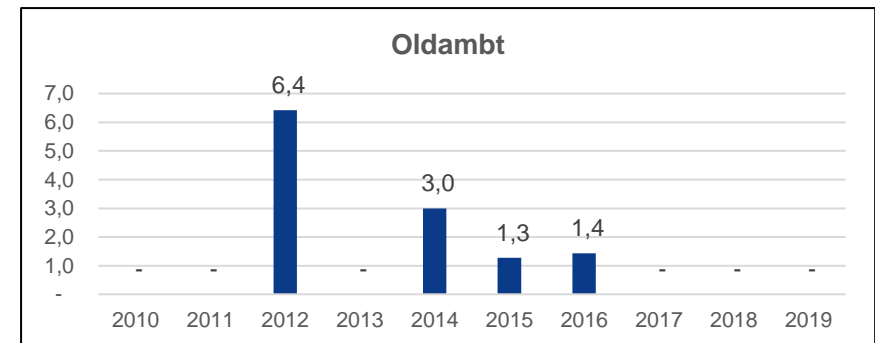
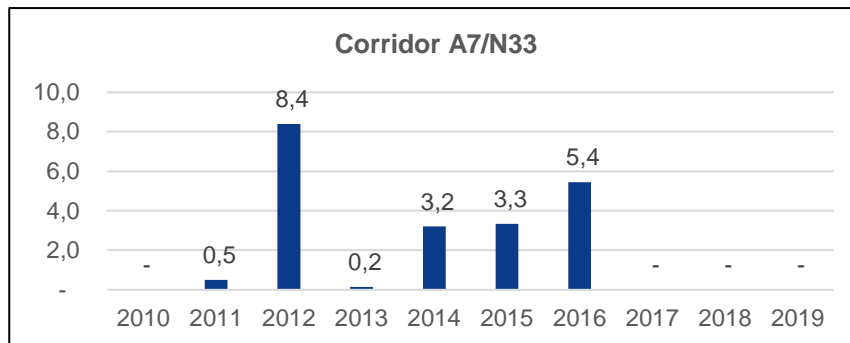
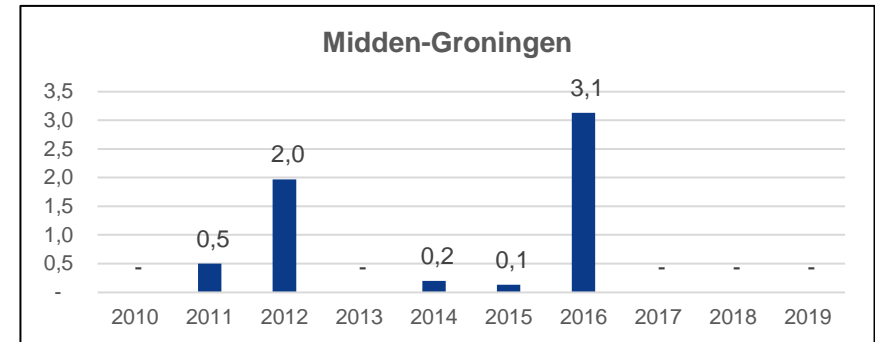

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Historische uitgifte 2010-2019

Uitgiftetempo van gemeenten in de A7/N33 regio op basis van IBIS is 2,3 hectare per jaar in de periode 2010-2019. Gegevens zijn niet up-to-date, omdat niet alle uitgiften op bedrijventerreinen tussen 2017 en 2020 nog zijn verwerkt in IBIS voor drie gemeenten.

Grote vestigingen industrie en nutsbedrijven

Industrie en nutsbedrijven
Vestigingen >50 banen

Prov. Groningen: 142 vestigingen
A7/N33: 54 vestigingen

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Grote vestigingen logistiek en groothandel

Logistiek en groothandel
Vestigingen >50 banen

Prov. Groningen: 63 vestigingen
A7/N33: 11 vestigingen

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Grote vestigingen bouw, handel en reparatie

Bouw, handel en reparatie
Vestigingen >50 banen

Prov. Groningen: 37 vestigingen
A7/N33: 4 vestigingen

Bron: IBIS 2020, LISA, 2019 (bewerking BCI)

Pendelstromen Midden-Groningen

Op basis van de geregistreerde pendel data telt de gemeente Midden-Groningen 18.800 banen van werknemers en 26.400 inwoners met een baan bij een werkgever

Ongeveer 8.100 personen wonen en werken in de gemeente. Het saldo van inkomende stromen is lager dan uitgaande stromen.

Belangrijkste bestemmingsgemeenten van werkenden uit Midden-Groningen zijn: Groningen, Veendam en Oldambt.

Inkomend 10.100	Midden-Groningen 8.100	Uitgaand 17.200

Herkomst	
Groningen (gem.)	1.800
Veendam	1.100
Oldambt	1.000
Assen	600
Stadskanaal	500
Tynaarlo	500
Delfzijl	400
Pekela	300
Westerwolde	300

Bestemming	
Groningen (gem.)	7.800
Veendam	1.700
Oldambt	1.000
Delfzijl	700
Assen	600
Haren	500
Emmen	400
Meppel	400
Stadskanaal	400

NB: het CBS rond af op duizendtallen waardoor de totalen niet in alle gevallen overeenkomen met de som der delen

Bron: CBS, 2019

Pendelstromen Oldambt

Op basis van de geregistreerde pendel data telt Oldambt 13.000 banen van werknemers en 16.000 inwoners met een baan bij een werkgever

Zo'n 6.400 personen wonen en werken in de gemeente. Het saldo van inkomende stromen is iets kleiner dan uitgaande stromen.

Belangrijkste bestemmingsgemeenten van werkenden uit Midden-Groningen zijn: Groningen, Midden-Groningen en Veendam.

Inkomend 6.100	Oldambt 6.400	Uitgaand 8.600

Herkomst	
Pekela	1.100
Midden-Groningen	1.000
Groningen (gem.)	700
Westerwolde	700
Veendam	500
Delfzijl	500
Stadskanaal	400
Appingedam	200
Assen	100

Bestemming	
Groningen (gem.)	2.200
Midden-Groningen	1.000
Veendam	800
Delfzijl	800
Assen	500
Emmen	500
Stadskanaal	400
Westerwolde	400
Pekela	400

NB: het CBS rond af op duizendtallen waardoor de totalen niet in alle gevallen overeenkomen met de som der delen

Bron: CBS, 2019

Pendelstromen Veendam

Op basis van de geregistreerde pendel data telt Veendam 10.800 banen van werknemers en 11.800 inwoners met een baan bij een werkgever

Zo'n 3.500 personen wonen en werken in de gemeente. Het saldo van inkomende stromen is iets kleiner dan uitgaande stromen.

Belangrijkste bestemmingsgemeenten van werkenden uit Midden-Groningen zijn: Groningen, Midden Groningen en Oldambt.

Inkomend	Veendam	Uitgaand
6.600	3.500	7.600

Herkomst	
Midden-Groningen	1.700
Oldambt	800
Stadskanaal	700
Groningen (gemeente)	600
Pekela	600
Westerwolde	400
Aa en Hunze	400
Assen	300
Tynaarlo	200

Bestemming	
Groningen (gemeente)	2.200
Midden-Groningen	1.100
Oldambt	500
Assen	500
Stadskanaal	400
Pekela	300
Hoogeveen	300
Delfzijl	200
Emmen	200

NB: het CBS rond af op duizendtallen waardoor de totalen niet in alle gevallen overeenkomen met de som der delen

Bron: CBS, 2019

Verdieping B

Marktpotentie bovenregionale doelgroepen

A Batterijen

A1 Werkgelegenheidscreatie

- Voor zowel (technische) vakkrachten als hoogopgeleide technici creëren batterijfabrieken met 1500+ FTE een behoorlijke werkgelegenheid.

A2 Sectorale groeiverwachting

- De groeiverwachting van de batterij-sector is hoog, waarbij de vraag naar lithium-ion batterijen voornamelijk wordt gestuwd door de groei van elektrisch aangedreven voertuigen. De EU is in 2017 gestart met de 'European Battery Alliance' (EBA), een initiatief om Europa wereldwijd marktleider te laten worden in deze sector. Dit gaat gepaard met het beschikbaar stellen van financiële middelen en ondersteunt zowel de concurrentiepositie van de Europese auto-industrie als de omslag naar schone energie. Subsidieprogramma's zijn echter al gestart waardoor andere regio's een voorsprong genieten. Om enkel aan de Europese vraag te voldoen zijn er naar verwachting de komende jaren 10-20 'gigafabrieken' nodig, tot 25-80 additionele gigafabrieken in 2040.
- Daarnaast groeit de toepassing van batterijen als opslag van (duurzaam opgewekte) energie. De verwachting is dat dit op middellange termijn zo'n 10% van de batterijmarkt gaat innemen.

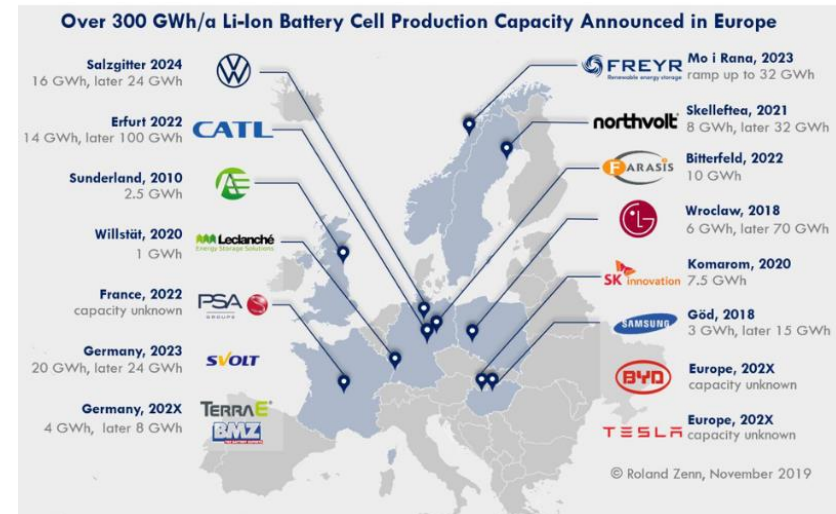
Recente en aangekondigde investeringen

Voorbeelden	Omschrijving
Northvolt fabriek Skellefteå, Zweden	Momenteel wordt de nieuwe de EV-batterijfabriek van Northvolt ontwikkeld in Zweden op een kavel van 100 hectare. Start productie vindt plaats in 2021 met een voorziene output van 32 GWh in 2024 op basis van 100% groene energie. Er worden 2.000+ banen voorzien.
CATL Fabriek Erfurt, Duitsland	De Chinese batterijen producent CATL is gestart met de bouw van een nieuwe EV-batterijfabriek in Erfurt op een kavel van 70 hectare. Start productie vindt plaats in 2022 met met een voorziene output van 24 GWh na verloop van tijd (er wordt over een uitbreidingsvariant van 60+ GWh gesproken). Er worden 2.000+ banen voorzien in de initiële 24 GWh variant.
SK Innovation fabriek Komárom, Hongarije	Het Zuid-Koreaanse SK Innovation bouwt momenteel een tweede EV-batterijfabriek in Hongarije met een output van 16 GWh (de eerste fabriek is operationeel vanaf dit jaar met een output van 7,5 GWh). Start productie van de tweede fabriek vindt plaats in 2022 en brengt meer dan 1.000 banen met zich mee.
Automotive Cell Company, Haute-de-France, Frankrijk	Automotive Cell Company is een joint venture tussen Total en PSA. Total, die afgelopen jaren flink geïnvesteerd in de ontwikkeling van nieuwe brandstoffen en batterijproducenten heeft overgenomen, en autofabrikant PSA van onder meer Citroën, Peugeot en Opel/Vauxhall ambiëren een toonaangevende positie in Europa. In Noord-Frankrijk wordt in een naar 24 GWh uitbreidbare productielocatie van 8 GWh geïnvesteerd. Met een tweede fabriek in Duitsland moet over 10 jaar de capaciteit vergroot worden naar 48 GWh. Dit staat gelijk aan ongeveer een miljoen batterijen per jaar, zo'n 10 tot 15 procent van de Europese productie.

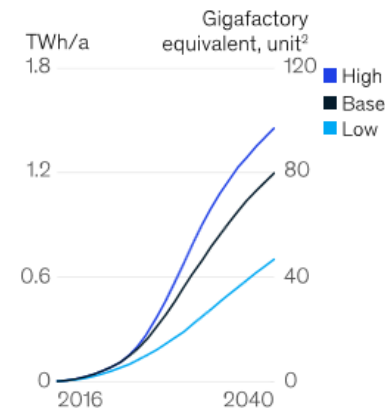
A Batterijen

A3 Sectorale dynamiek

- De combinatie van Europees beleid en de nabijheid van een grote afzetmarkt (de auto-industrie), maakt dat Europa de afgelopen jaren een sterke toename in het aantal investeringen m.b.t. batterijfabrieken heeft gezien. Uit de kaart blijkt dat de komende jaren investeringen in nieuwe fabrieken met een jaarlijkse productiecapaciteit van meer dan 300 GWh staan gepland. Dit is echter (lang) niet voldoende om aan de Europese vraag te voldoen.
- Naar verwachting vertaalt de Europese productie van elektrische voertuigen zich in 2040 naar een batterijvraag van 700 tot 1.500 GWh/ jaar. Dit staat voor 45-95 gigafabrieken (uitgaande van 15 GWh/ jaar/ fabriek). Als daar de al geplande productiecapaciteit (300 GWh/ jaar) vanaf wordt getrokken, blijft er tot 2040 nog een additionele jaarlijkse vraag van 400-1.200 GWh bestaan. Dat betekent dat tot 2040 naar verwachting nog 25-80 extra gigafabrieken nodig zijn om te voldoen aan de Europese vraag (uitgaande van 15 GWh/ jaar/ fabriek). Een deel van deze additionele productiecapaciteit zal ook buiten Europa landen.

Demand for EU-produced batteries

Bronnen: Faraday Insights, McKinsey, Roland Zenn, 2019

A Batterijen

A4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- Het personeel in de regio is relatief goed geschikt om te kunnen werken op de productieafdeling. Voor het meer hoog opgeleide personeel dat nodig is voor de ontwikkeling van batterijen is de regionale arbeidsmarkt minder geschikt. Bovendien is de omvang van de arbeidsmarkt vrij klein, wat niet goed aansluit bij de grootschalige werkgelegenheid die batterij producerende bedrijven met zich meebrengen.

A5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- Batterijproductie draagt bij aan de beoogde en gedragen transitie naar duurzame energie en CO₂-reductie. Batterijen vinden toepassingen in realiseren van schone mobiliteit (elektrisch vervoer) en het stabiliseren van het stroomnet. De opslag in batterijen van bijvoorbeeld wind- en zonne-energie biedt mogelijkheden om energie tijdelijk op te slaan en terug te voeren naar het net.
- Dit biedt kansen voor dwarsverbanden met inter- en intraregionale projecten in de groene industrie, als de aanleg van zonne- en windparken en het waterstofproject NorthH₂. Aanwezigheid van kennisinstellingen toegespitst op 'nieuwe/ schone energie' kan dit verder ondersteunen.

A Batterijen

A6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- Een batterijfabriek kan behoorlijk 'stand-alone' produceren door de lage noodzaak tot nabijheid van toeleveranciers. Echter, voor hoofdzakelijk afnemers in de automotive sector is het wel waardevol dat batterijfabrieken zich nabij assemblage locaties bevinden. De eerder gepresenteerde voorbeelden van investeringen en illustraties laten zien dat recente investeringen hoofdzakelijk in Duitsland liggen en bestaande clusters volgen, zoals bij Volkswagen (investering in Salzgitter), Ford (investering in Willstät) en PSA (in Haute-de-France). In de regio A7/N33 bevinden zich geen grote gevestigde automotive-spelers.
- Er zijn wel interessante cross-sectorale verbindingen met energieopslag batterijen denkbaar. Voor productie met beperkte milieubelasting is groene energie nodig (zie voorbeeld Northvolt vorige pagina). De (toekomstige) beschikbaarheid van wind op zee maar ook de ontwikkelingen rondom het Groningse 'waterstofcluster' biedt mogelijke aanknopingspunten.

A Batterijen		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	+++++
2	Sectorale dynamiek	+++++
3	Sectorale groeiverwachting	++++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++ / +++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	++

B Food

B1 Werkgelegenheidscreatie

- Werkgelegenheid hangt samen met de mate van automatisering en omvang van de vestiging. Uitgaande van kavels van 1-5 hectare moet gedacht worden aan 50-300 FTE.

B2 Sectorale groeiverwachting

- De vraagzijde in de Nederlandse markt voor voedsel is sterk verzadigd en kent slechts beperkte groei (0-1% volumegroei/jaar). Wereldwijd groeit de bevolking echter en neemt de welvaart toe, waardoor de mondiale vraag naar verwerkt voedsel stijgt. De verwachting is dat de marktgroei op de middellange termijn rond de 2 tot 3% per jaar.
- Kansen liggen vooral bij de export, verwerkingsindustrie en plantaardig voedsel. In een aantal segmenten met een bovengemiddelde groeiverwachting waar te nemen. Door toegenomen welvaart, veranderende levens- en gedragsstandaarden en de milieu-urgentie lijken ondergenoemde een structurele verandering:
  - Duurzaam (minder impact op milieu, kortere ketens, biologisch, plantaardige alternatieven voor vlees en zuivel);
  - Gemak (kant-en-klaarproducten/maaltijden, verwerkt/voorgesneden en eenpersoonsverpakkingen);
  - Gezond (minder suiker, zout en vetten);
  - Vers (meer onbewerkte producten, lokaal, meer vers voorbereid).

Voorbeelden	Omschrijving
Agristo, Wielsbeke, België	Diepvriespatat en andere aardappelsnacks- en specialiteiten zijn voorbeelden van verwerkt en verpakt voedsel. Deze houden verband met de groeifactor gemak. De nieuwe fabriek van Agristo met 6 ha aan productielijnen creëert 160 banen. Hiermee doelen ze in te spelen op de groeiende, mondiale markt, met name in Azië.
Beyond Meat, Enschede, Nederland Alpro West-Vlaanderen, België	De zogenoemde 'eiwittransitie' neemt een prominente rol in de groeiende rol van duurzaam voedsel. De omzet van plantaardig voedsel is beoogd met 70,5% te stijgen naar 7,7 miljard in 2025. Zo investeert vleesvervangerproducent Beyond Meat in nieuwe fabriek van 0,5 ha die tientallen banen meebrengt. Er wordt gesteld "niet alleen de productie dichterbij de consument brengen, maar ook gebruik te maken van een lokale keten van toeleveranciers." Plantaardige zuivelproducent Alpro investeert 187 mln in nieuwe en uitbreiding van bestaande activiteiten, wat 398 nieuwe arbeidsplaatsen oplevert.
Vion, Leeuwarden, Nederland	Vion gaat vleesvervangers introduceren als onderdeel van de bedrijfsstrategie om voedselketens te bouwen die aansluiten bij de marktvraag. De uitbreiding zal naast de Nederlandse en Duitse thuismarkten ook andere delen van Europa, zoals het VK, Italië en Frankrijk bedienen.
Hello Fresh Nuneaton, Verenigd Koninkrijk	De aanbieder van verse maaltijdpakketten heeft de bouw van een nieuwe verwerkingslocatie aangekondigd: 2,14 hectare van omvang met 400 werknemers per shift. Deze nieuwe locatie ontvangt verse voedselproducten van lokale en nationale leveranciers, om vervolgens maaltijdpakketten samen te stellen en deze te distribueren naar consumenten door het gehele land. Er is een grote marktpotentie in activiteiten in deze sector, en sluit perfect aan bij de trend naar gemak, gezond en vers voedsel.

Bronnen: Conway, FNLI, ING, NOM PBL, Rabobank 2018-2020

B Food

B3 Sectorale dynamiek

- De subsectoren in de food met de grootste/meest frequente investeringen in nabije geografieën bevestigen dit: de verwerking van melk(vervangende) producten, diepvriesproducten of conservering. Met name de substituten voor vlees en zuivel op eiwitbasis is een relatief onontgonnen markt met potentieel. De jaarlijkse marktgroei is 10% en de verwachte marktwaarde stijgt van 2,5 miljard euro in 2015 naar 5 miljard euro in 2025.
- In Groningen zijn de afgelopen jaren weinig investeringen in nieuwe locaties gemaakt. Zoals genoemd zijn de export, verwerkings-industrie en plantaardig voedsel kansrijk in het inspelen op de dynamiek van de foodsector. Zowel nieuwe spelers kunnen instappen of bestaande/gevestigde bedrijven kunnen adaptieve bedrijfsstrategieën aannemen.
- De A7/N33 heeft een relatieve perifere ligging ten opzichte van afzetmarkten met grote consumentenomvang in zowel Nederlandse als Europese context. Echter, landbouwgebieden lenen zich als schoolvoorbeeld voor de Material Index. Omdat het volume en gewicht van het eindproduct vele malen kleiner is dan de beginproducten, heeft locatie nabij de primaire schakel de voorkeur. Dit is niet alleen kostenefficiënter maar ook duurzamer door minder transport.

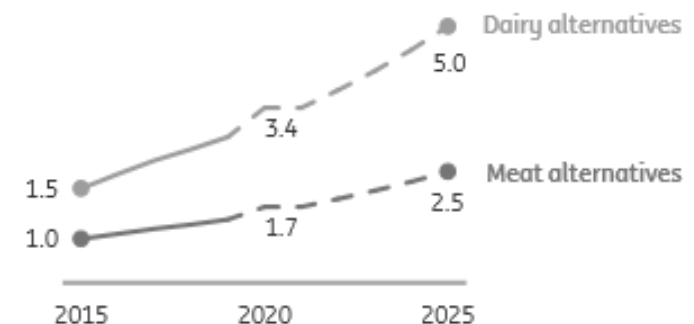
Subsectoren Food naar meest frequente investeringen 2015-2020

Land	Subsector
België	1. Chocolade- en zoetwarenproductie uit cacaobonen 2. Productie van diepvriesproducten 3. Overige diverse voedselproductie (mn. het mengen van gekochte gedroogde en/of gedehydrateerde ingrediënten voor bijv. (soep)mixen en bouillon)
Nederland	1. Productie van verwerkte melk- en melkvervangende producten (poeder-, gecondenseerde- en verdampte melk) 2. Groothandel verse groente en fruit 3. Productie van diepvriesproducten
Frankrijk	1. Productie van droge pasta, deeg en meelmengsels o.b.v. ingekocht meel 2. Productie van verwerkte melk- en melkvervangende producten (poeder-, gecondenseerde- en verdampte melk) 3. Conserveren van groente en fruit (inblikken)

Groeiverwachting zuivel- en vleesalternatieven tot 2025, EU+UK

Sales of dairy and meat alternatives expected to reach 5 and 2.5 billion in 2025

Value of retail sales in EU and UK in billions of EUR

Bronnen: Conway, ING, Invest in Holland, 2020

B Food

B4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- Het personeel in de regio is goed geschikt om te kunnen werken op de productieafdeling, door het relatief lage opleidingsniveau in de regio. In de regio is naast de productiesector ook de landbouwsector relatief groot, wat hier mooi op elkaar aansluit.

B5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- Nederland heeft een vooraanstaande rol in de Europese en mondiale landbouwsector. Daarin bekleedt het bij uitstek agrarische Noord-Nederland een belangrijke rol. Met meer dan 5300 bedrijven valt Nederland onder de sterkste spelers, en is pionier in het ontwikkelen van duurzame voedseloplossingen. Nederland heeft al een positie in de top 5 met het hoogste marktaandeel plantaardig vlees en zuivel in de EU. Er kan gebruik gemaakt worden van gevestigde bedrijven in de regio door diens marktdifferentiatie te faciliteren, alsmede het aantrekken van nieuwe spelers in de secundaire ring van de voedselverwerkingsindustrie. Initiatieven als het Protein Competence Center (PCC), waar ook Avebe, de RuG en de Hanzehogeschool Groningen bij aangesloten zijn, leiden mogelijk op termijn tot kansen op nieuwe productielocaties. Bestaande locaties zijn echter ook geschikt voor het toepassen van nieuwe technologieën.
- Hoewel het geen leidende rol speelt kan de foodsector gebruikt worden voor het testen/toepassen van nieuwe energiezuinige concepten en productieprocessen en kunnen (mede) daardoor zo efficiënt mogelijk ingericht worden. Dit draagt bij aan de omslag richting een duurzame/ circulaire economie die minimaal conflicteert met de CO2-reductie doelstellingen.

B Food

B6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- In de voedingsmiddelenindustrie spelen sluitende ketens een steeds belangrijkere rol. Hiervoor wordt samenwerking gezocht met andere bedrijven. In Groningen en Drenthe is een behoorlijke agrarische activiteit, met focus op aardappel- en suikerbietenteelt, pootaardappelen en melkveehouderij. De (grootschalige) verwerking van de agrarische producten vindt al lange periode plaats op locaties als Hoogkerk (suikerbieten door Suiker Unie); aardappels worden verwerkt door Avebe te Foxhol/Ter Apelkanaal of Aviko in Warffum. Er liggen niet alleen kansen voor clustervorming maar ook bij samenwerkingen met aanwezige distributiecentra van supermarkten en groothandels in Groningen.

B Food		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	+++
2	Sectorale dynamiek*	+++
3	Sectorale groeiverwachting*	+++ / +++++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	++++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	+++++

* gebaseerd op variërende groeiverwachtingen in verschillende subsegmenten

C Automotive (elektrisch)

C1 Werkgelegenheidscreatie

- Veel processen in de automotive industrie zijn arbeidsintensief. Autofabrieken zijn van grote omvang en brengen een grote werkgelegenheid met zich mee. Op basis van de naast genoemde voorbeelden en aantal medewerkers in bestaande fabrieken wordt de werkgelegenheidscreatie geschat op 5000-7000 FTE.

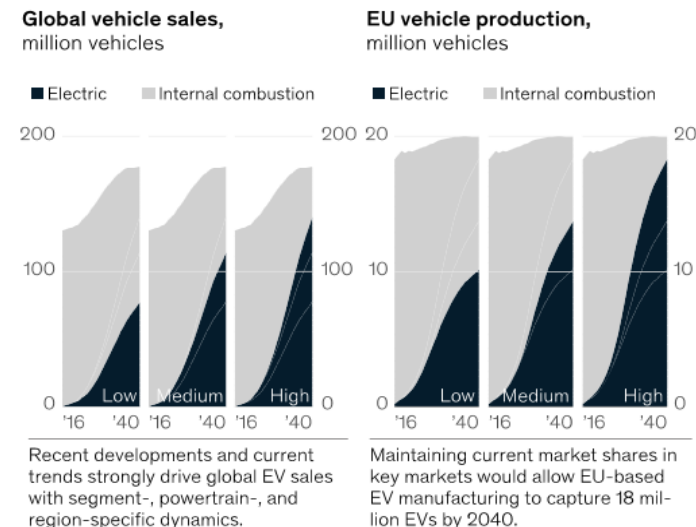
C2 Sectorale groeiverwachting

- In 2019 is de Europese automotive industrie met ongeveer 1% gekrompen. Ook wereldwijd is de markt gekrompen. De vooruitzichten voor de komende jaren zijn dat de markt verder krimpt.
- Het segment Elektrische aangedreven automotive industrie groeit echter wel. Voor de periode 2020-2030 wordt wereldwijd een gemiddelde jaarlijkse verkoopgroei van meer dan 20% verwacht. De verwachting is dat in 2040 ongeveer 70% van alle in Europa verkochte voertuigen in verschillende segmenten (personenauto's, bestelwagens, vrachtwagens en bussen) elektrisch zal zijn.

Recente en aangekondigde investeringen

Bedrijf	Omschrijving
Tesla fabriek, Berlijn, Duitsland	Begin 2020 is Tesla gestart met de ontwikkeling van de nieuwe 'gigafabriek' in Berlijn. Het gaat om een ontwikkeling op een kavel van 300 hectare. Start van de productie begint eind 2021, waarbij 7.000+ banen worden voorzien.
Automotive productie, Servië	Servië is in de afgelopen jaren één van Europese de topbestemmingen geweest op het gebied van investeringen in de automotive industrie door de lage kosten en beschikbaarheid van arbeid. Kijkend naar recente investeringen blijken grote verschillen in schaalgrootte. Dit varieert van 10 tot 100 hectare en van 500 werknemers tot 5.000 werknemers. Over het algemeen gaat het in lagelonenlanden om arbeidsintensieve processen, onder matige condities (zwaar werk/ laag loon).

Verwachte ontwikkeling van de automotive industrie, 2016-2040

Bronnen: BloombergNEF, Markets and Markets, McKinsey Verband der Automobilindustrie, BCI bureau-expertise 2019/2020

C Automotive (elektrisch)

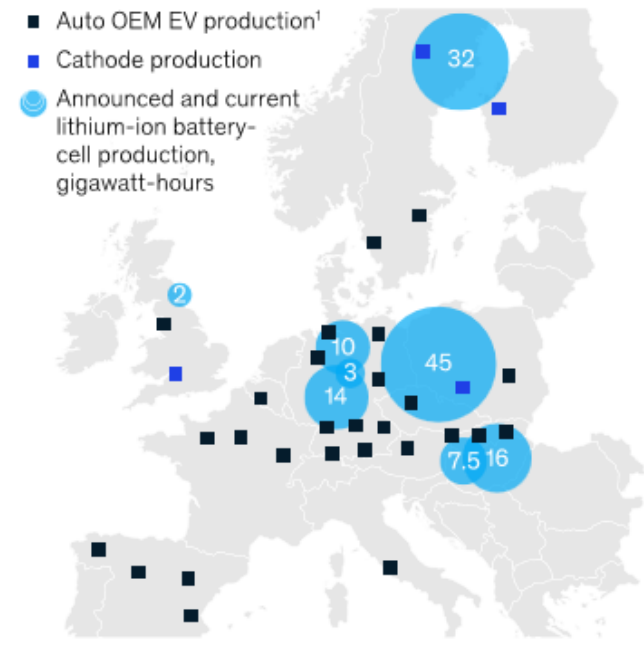
C3 Sectorale dynamiek

- Dalende batterijkosten maken het waarschijnlijk dat de totale eigendomskosten van een elektrische personenauto tegen het midden van de jaren 2020 gelijk zullen zijn aan die van auto's met verbrandingsmotor.
- Aanscherping van de duurzaamheids- en efficiëntiedoelstellingen zullen autofabrikanten ertoe aanzetten om een groter deel van hun productie te elektrificeren. Dit naast andere trends in de sector zoals de deeleconomie, autonoom rijden en vervoer als een dienst die verdere stimulansen bieden voor elektrificatie door wagenparkbeheerders. Bestaande autofabrikanten zullen intern hun productie omschakelen, waardoor eigen overcapaciteit ingezet wordt en de sectorale dynamiek als zijnde nieuwe productielocaties laag blijft.
- Veel Europese regeringen hebben plannen aangekondigd om de verkoop van voertuigen met verbrandingsmotor tegen 2030 dan wel 2040 te verbieden. Nederland beoogt dit in 2030 te verbieden, ter uitbreiding van al bestaande zero-emissie zones.
- De productie van elektrische auto's vindt veelal plaats vanuit bestaande productielocaties. De toeleverende industrie is vaak geclusterd rond de (bestaande) productielocaties en in lagelonenlanden. Toeleveranciers zijn gevestigd in Zuid-Duitsland rond de BMW-fabrieken of Noord-Frankrijk voor PSA. Projecten als Tesla, een fabrikant die nog bouwt aan een wereldwijd netwerk van productielocaties (en graag nabij een bestaand netwerk van toeleveranciers gevestigd zal willen zijn), zijn dun gezaaid.

(Geplande) Batterijlocaties met productie

In line with EV growth and new model launches from European OEMs, different players along the battery supply chain are ramping up capacities in Europe.

Production locations, not exhaustive

Bron: McKinsey, 2020

C Automotive (elektrisch)

C4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- Hoewel het personeel in de regio relatief goed geschikt is om te kunnen werken op de productieafdeling, sluit specifiek de automotive-industrie niet echt aan bij de regionale markt. Daarnaast vragen automotive-fabrieken doorgaans veel tot zeer veel personeel, wat de regio gezien haar geringe omvang niet kan bieden.

C5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- Uitgaande van elektrische/waterstof aangedreven autoproductie kan de doelgroep bijdragen aan de ontwikkeling tot de regionale, duurzame doelstellingen. Deze doelgroep maakt een snelle ontwikkeling door, waarbij innovatie een belangrijke positie inneemt. Elektrische/waterstof aangedreven autoproductie draagt bij aan de mondiale omslag van fossiele naar duurzame energie. Als dit wordt gecombineerd met een zo schoon mogelijk productieproces conflicteert deze doelgroep beperkt met de CO2-reductie doelstellingen. Er zijn dan ook aansluitingen denkbaar met de Groningse waterstofcluster die toekomstige toepassingen kunnen hebben op de nieuwe, duurzame shift m.b.t de automotive industrie.

C6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- De onderzochte A7/N33 corridor beschikt niet over automotive producerende activiteiten. Het is gebleken dat bestaande netwerken en ketens erg belangrijk zijn voor automotive productie. Cross-sectorale verbanden zijn mogelijk wel te leggen met (nog niet aanwezige) partijen in de waterstofcluster, al zijn grootschalige toepassing van waterstof in de automotive industrie echter nog geen zekerheid. In relatie met de (nog niet aanwezige) batterijsector is er wel potentie, al lijken deze investeringen ook neer te dalen in de kern van clusters met toeleveranciers.

C Automotive		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	+++++
2	Sectorale dynamiek	++ / +++
3	Sectorale groeiverwachting	++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	+ / ++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	+

D Hightech (assemblage)

D1 Werkgelegenheidscreatie

- De daadwerkelijke banencreatie hangt af van de omvang, mate van automatisering en deelsector van de 'High Tech Systemen en Materialen (HTSM). Het wordt gekenmerkt door de vele MKB's en startup in deze innoverende sector. Werkgelegenheidscreatie varieert dan ook van enkele tot enkele tientallen en enkele honderden FTEs.

D2 Sectorale groeiverwachting

- Door onder andere groeiende koopkracht en technologische ontwikkelingen blijft de vraag naar hightech producten blijft wereldwijd toenemen. In West-Europa groeit de maatschappelijke urgentie voor oplossingstoepassingen voor bijvoorbeeld vergrijzing. Daarnaast zijn schaalvoordelen en (kosten)efficiëntie steeds belangrijker en bestaan veel eindproducten voor een steeds groter deel uit elektronica, software en nieuwe materialen. In de auto-industrie is bijvoorbeeld in de afgelopen tien jaar het aandeel van elektrische componenten en -systemen in de "bill-offmaterials" verdubbeld. Verwacht wordt dat ook de markt voor complexe toepassingen explosief zal toenemen. Bijvoorbeeld 3D nanofabricage wordt genoemd als driver voor de 'implosie van traditional manufacturing' en groeit voor de periodes 2019-2024 en 2024-2029 respectievelijk 18.4% and 21.2% tot \$38 miljard.
- Nederland ambieert de export van HTSM te laten groeien van € 41,3 miljard in 2010 tot € 74,6 miljard in 2025.

Bedrijf	Omschrijving
Enapter, Steinfurt Duitsland	In de Duitse 'Steinfurter Campus Cluster' is de bouw van een nieuwe manufacturing icm R&D centrum aangekondigd. Het betreft onderzoek en productie van halfgeleiders en verwante apparaten. De nieuwe fabriek en andere (onderzoeks)werkgelegenheid levert 300FTE op.
Kuhn, Geldrop, Nederland	Recentelijk heeft Kuhn geïnvesteerd in de uitbreiding van haar productielocatie landbouwmachines en apparatuur productie.

HTSM ontwikkelt en produceert hoogwaardige eindproducten, halffabricaten, componenten en materialen welke worden toegepast in bijvoorbeeld medische apparatuur, halfgeleiderproductie, auto's, logistieke systemen, vliegtuigen, satellieten en energiesystemen. Machinefabrieken produceren complexe, fijnmechanische onderdelen op basis van moderne productietechnieken.

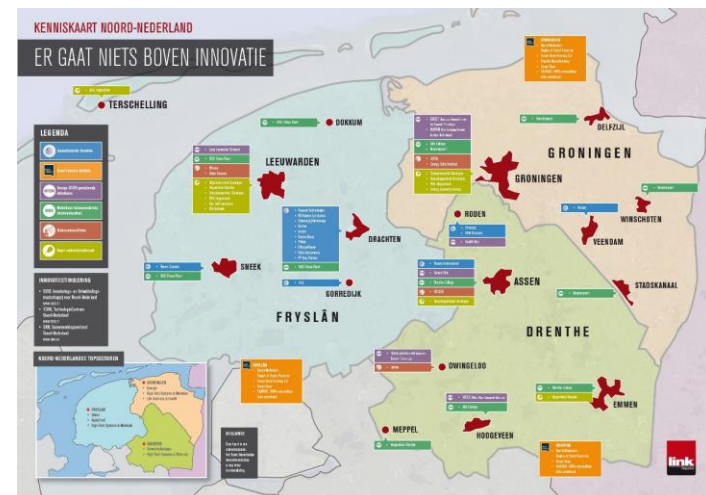
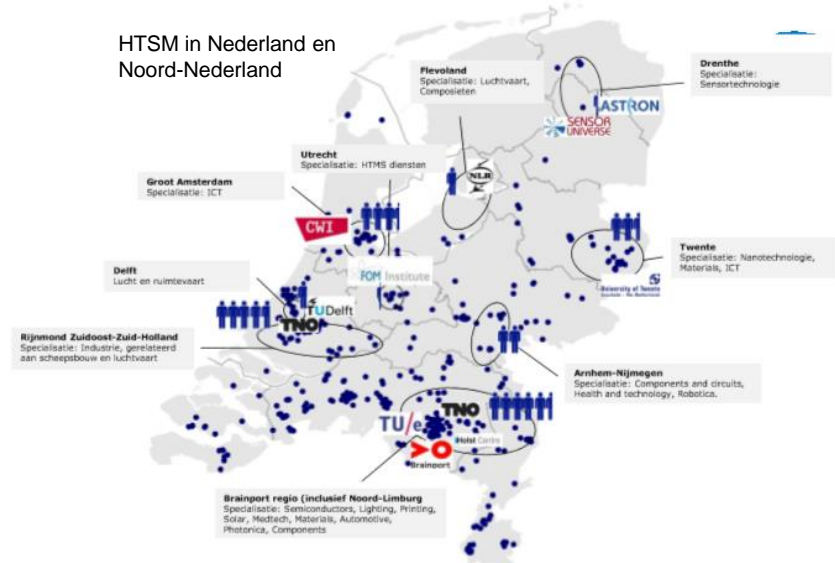
Bronnen: BCC research, ConwayAnalytics, RVO, HollandHighTech, 2019

D Hightech (assemblage)

D3 Sectorale dynamiek

- De hightech industrie wordt gekenmerkt door een snel groeiende de mondiale concurrentie. Nederlandse 'Original Equipment Manufacturers; en toeleveranciers kunnen zich nu nog onderscheiden in innovatie, design en specialisatie in nichemarkten, maar de opkomende economieën als China, India maar ook Costa Rica lopen in. Het is belangrijk dat Nederland zijn hoogwaardige kennispositie behoudt en verder uitbouwt om concurrerend te blijven.
- Ruim 50% van alle private R&D-investeringen in Nederland gaat al naar de topsector HTSM. Maar R&D-investeringen moeten worden opgevoerd van € 3,45 miljard in 2011 naar bijna €5 miljard in 2025. Hierdoor zal het aantal banen in onderzoek en ontwikkeling van de Nederlandse hightech sector toenemen. Die stijging zal relatief hoger zijn dan de stijging van het totaal aantal operatief werkzame personen.
- Research & Development is dus cruciaal en door duidelijke clustervoordelen zijn gevestigde bedrijven, wetenschappelijke kennisinstututen en technische vakscholen essentiële in het economisch landschap. De figuren laten zien dat HTSM in gespecialiseerde subsectoren zich clustert.

D Hightech (assemblage)

D4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- Het personeel in de regio is relatief goed geschikt om te kunnen werken op de productieafdeling en daarmee goed inzetbaar voor de assemblage. Voor het meer hoog opgeleide personeel dat nodig is in het productieproces is de regionale arbeidsmarkt minder geschikt. De relatief kleine vraag naar personeel sluit wel goed aan bij de regionale markt.

D5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- In Drenthe (Assen, Roden, Dwingeloo) en Groningen, bevinden zich actoren die zich gespecialiseerd hebben in sensortechnologie. In Nood-Nederland is rond Drachten een innovatiecluster.
- Astron (radioastronomie) en SensorUniverse zijn als HTSM spelers aanwezig in de (ruimere) regio. Het Amerikaanse PRA International heeft recentelijk geïnvesteerd in 'Research And Development In The Physical, Engineering, and Life Sciences' in Assen.

D Hightech (assemblage)

D6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- Variass Electronics vindt haar bestaan in Veendam. Versterking en uitbreiding van deze subsector heeft zeker potentie in de corridor A7/N33. Hightech producten en diensten vinden hun toepassingen in alle andere Nederlandse topsectoren. 'Hightech' is dus compleet geïntegreerd in cross-sectorale verbanden waar ze zorgt voor innovatie en efficiëntie, waarvoor R&D cruciaal is. Hightech levert dus een belangrijke bijdrage aan de concurrentiekracht en prestatie komt alleen tot stand door intensieve samenwerking met wetenschappelijke disciplines en andere sectoren als de voedsel(verwerkende)industrie, lifescience, logistiek en energie.
- Zoals genoemd innoveert de sector snel en is R&D Technische universiteiten in Twente, Delft en Eindhoven, kennisinstututen als TNO en FOM en Rotterdam als industriecluster maken dat deze hoogwaardige sector voornamelijk in Zuid- en West-Nederland is gecentreerd. Ze genieten dan ook relatieve concurrentieposities die nieuwe bedrijvigheid aantrekt.

D Hightech		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	++ / +++
2	Sectorale dynamiek	++
3	Sectorale groeiverwachting	++ / +++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	+++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	+ / ++

E Chemie

E1 Werkgelegenheidscreatie

- Chemie creëert substantiële en vaak hoogwaardige werkgelegenheid. Dit kan variëren van kleine fabrieken met 50 werknemers tot grotere productielocaties met 500+ werknemers.

E2 Sectorale groeiverwachting

- De chemie zit vooraan in productieketens en had daardoor in 2019 veel last van de economische groeivertraging (2,5% lagere productie in 2019). De energietransitie heeft grote gevolgen voor het chemische productieproces en onzekerheid over keuzes in klimaatbeleid vertragen investeringsbeslissingen. Dit zet de concurrentiepositie onder druk, maar het is ook een kans voor investeringen in vernieuwing/verduurzaming. Hiermee kunnen bedrijven een voorsprong nemen op de internationale concurrentie. De chemie zal zich op meerdere fronten moeten hervormen en fors investeren:
  - Verder opvoeren van de energie efficiëntie en vergroening van productieprocessen
  - Vergroening van grondstoffen en producten
  - Loskoppeling van (laagcalorisch) Gronings gas (in 2022). Dit heeft in 2020 en 2021 grote impact.

Recente en aangekondigde investeringen

Voorbeelden	Omschrijving
Teijin Aramid, Delfzijl	Teijin Aramid is een producent van het sterke Twaron-vezel. In Delfzijl werken nu zo'n driehonderd mensen, in Emmen ruim zeshonderd. De komende tijd vindt een uitbreiding plaats, waardoor de productiecapaciteit in beide fabrieken met 25% toeneemt en tientallen banen worden gecreëerd. De uitbreiding is nodig vanwege de toenemende vraag naar Twaron, omdat het een licht, veilig en duurzaam product is.
Avantium, Delfzijl	Onlangs heeft Avantium aangekondigd haar eerste commerciële FDCA-fabriek op Chemie Park Delfzijl te vestigen. De fabriek produceert grondstoffen voor groene plastics en industriële suikers. Het betreft een investering van 150 miljoen, waarmee 60 hoogwaardige banen worden gecreëerd.

Bronnen: ING, Rabobank 2020, Vereniging van de Nederlandse Chemische Industrie) bureauexpertise BCI

E Chemie

E3 Sectorale dynamiek

- Het personeel in de regio is relatief goed geschikt om te kunnen werken op de productieafdeling. Voor het meer hoog opgeleide personeel dat nodig is in het productieproces is de regionale arbeidsmarkt minder geschikt. De aanwezigheid van de kennis rondom aardgas sluit wel mooi aan bij deze sector.

E4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- Het personeel in de regio is relatief goed geschikt om te kunnen werken op de productieafdeling. Voor het meer hoog opgeleide personeel dat nodig is in het productieproces is de regionale arbeidsmarkt minder geschikt. De aanwezigheid van de kennis rondom aardgas sluit wel mooi aan bij deze sector.

E5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- De chemische industrie is, door de input voor productieprocessen, sterk verbonden met zowel de olie- en gasector als waterstofindustrie. Waterstof wordt steeds belangrijker als substituuat voor het gebruik van fossiele brandstoffen. Er bevinden zich daarmee relevante en belangrijke bestaande clusters (Delfzijl, Emmen en Bremen als industriecluster) in de ruimere regio waarmee aansluiting vruchtbaar zou kunnen zijn. Deze economische kansen zullen zich op het gebied van innovatie toespitsen. Chemie kan innovatieve oplossingen ontwikkelen voor de energiesector.

E Chemie

E6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- Chemische fabrieken investeren vaak in bestaande locaties die beschikken over toeleveranciers on-site en met andere chemische bedrijven (die feedstock leveren of afnemen via buisleidingen) binnen hetzelfde bedrijvenpark. In Noord-Nederland zijn er chemieclusters in Delfzijl (enigszins verbonden met de Eemshaven) en Emmen. Zolang er uitgebreid kan worden op/ rondom deze locaties ligt het voor de hand dat bedrijven zich vestigen nabij deze bestaande bedrijvigheid. Ten tweede is de chemische industrie sterk gerelateerd met die van waterstof, waardoor er mogelijkheden bestaan voor verbinding met de (opkomende) Groningse waterstofindustrie. Kortom, er zijn vruchtbare integratie- en clustermogelijkheden.

E Chemie		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	+++ / ++++
2	Sectorale dynamiek	++
3	Sectorale groeiverwachting	++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	+++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	++++

F Modulaire bouwmaterialen (prefab)

F1 Werkgelegenheidscreatie

- De doelgroep vraagt om technisch geschoolde vakkrachten, maar creëert -door digitalisering en gerobotiseerde industrie- niet enorm veel werkgelegenheid.

F2 Sectorale groeiverwachting

- Nederland staat de komende jaren voor een (grote) woningbouwopgave, waardoor er een behoorlijke behoefte is aan bouw materiaal.
- Houtbouw (biobased bouwen) biedt kansen om versnelling aan te brengen in woningbouw op een flexibele wijze (aanvullen bij groei en verplaatsen bij krimp).
- Met de abrupte bouwstop ten gevolge van de stikstofcrisis vers in gedachten is circulair bouwen een essentieel alternatief voor het uitstoot-intensievere traditionele bouwen. De verschillende schakels in de bouwketen staan voor de opgave om vernieuwing in producten en processen t.b.v. duurzaamheid grootschalig toe te passen om zo hun bijdrage te leveren aan 'Nederland circulair in 2050'. Daarnaast heeft bevat Grondstoffenakkoord de doelstelling voor 50% circulair materiaalgebruik in 2030 en volledige circulariteit in 2050. De verwachting is dat prefab- en modulair bouwen op basis van (nieuwe/hergebruikte) duurzame materialen de komende jaren dus een vlucht gaat nemen. Dit betekent dat de vraag naar productielocaties voor deze bouwelementen ('prefab fabrieken') ook toe zal nemen.

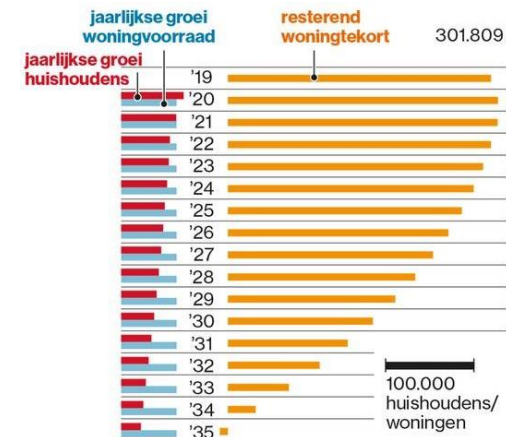
Voorbeelden	Omschrijving
New Horizon, Oosterhout	New Horizon specialiseert zich in de levering van bestaande materialen voortkomend uit sloop voor de ontwikkeling van nieuwe gebouwen.
StoneCycling, Venlo	StoneCycling maakt van het puin van gesloopte gebouwen nieuwe bakstenen en tegels.
Wienerberger, Doetinchem	Clickbrick is een circulair bouwsysteem voor het droogstapelen van bakstenen. Het gaat dus om demontabele gevels.
Jan Snel, Eemshaven	Jan Snel produceert modulaire bouwsystemen en heeft sinds 2018 een productiehal van 4.000 m ² in de Eemshaven (niet meer dan 50 FTE). Er is gekozen voor deze locatie door de toename projecten in het noorden van Nederland en Duitsland. De Eemshaven kan daarnaast ook worden gebruikt om producten naar andere havens te vershippen.
Van Wijnen, Heerenveen	Van Wijnen gaat op termijn jaarlijks 4000 demontabele bouwpakketten van nieuwe, duurzame huizen produceren. Doordat de woningen demontabel en remontabel zijn en uit modulaire componenten bestaan, is er een hoge mate van circulariteit. Er wordt 50 miljoen geïnvesteerd in de prefab fabriek van 12 hectare met een gegenereerde werkgelegenheid van 200 FTE.
Plegt-Vos, Almelo	Ook Plegt-Vos investeert in een nieuwe fabriek van 9ha waar, grotendeels door robots, prefab woningen en appartementen worden geproduceerd. Het levert 70 extra banen op.

F Modulaire bouwmaterialen (prefab)

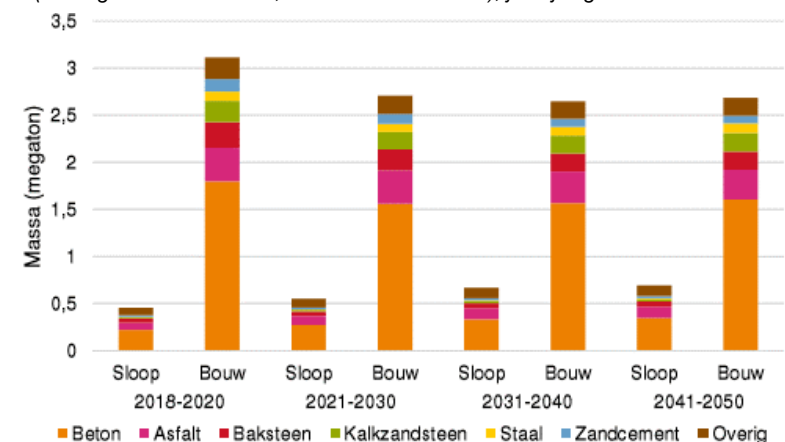
F3 Sectorale dynamiek

- Tussen 2020-2025 bestaat de jaarlijkse groei gemiddeld nog uit 60.000 woningen, tussen 2025-2030 is dit 45.000 woningen per jaar. Het resterende woningtekort zal echter de komende decennia blijven bestaan. Zeker Noord-Nederland heeft potentie voor (additionele) marktinvesteringen, omdat er geanticipeerd kan worden op de groeiende behoefte naar woningen in de regio, de toekomstige realisatie van de Lelylijn en het ontlasten van de leefdrukke van de Randstad. Modulaire materialen/'bouwpakketten' kunnen tevens worden vervoerd, ten behoeve van een groter verzorgingsgebied.
- Er is met name krapte in (middel)grote stedelijke gebieden en in de sector van sociale huurwoningen en bereikbare koopwoningen voor starters. Prefab is goedkoper, sneller en duurzamer (behoeft aanzienlijk minder grondstoffen), en is uitermate geschikt voor deze categorie huizen.
- Naast woningbouw als grote bijdrager vragen infrastructuur- en rioolprojecten ook veel bouwmaterialen. Al kan het niet eens allemaal worden hergebruikt; vrijkomende materialen uit sloop voorzien niet in de vraag. Deze mismatch tussen vraag en aanbod neemt na verloop van tijd af doordat de vraag vanuit de nieuwbouw op de langere termijn redelijk stabiel is en het aanbod uit sloop groeit. In de periode 2018-2020 is de vraag zeven keer groter het aanbod, in de periode 2041-2050 daalt dit naar vier maal. Vanuit duurzaamheidsperspectief bevestigt dit dus de noodzaak naar circulair bouwen.

Woningtekort in Nederland

Materiaalstroom vrijkomend bij sloop en benodigd in nieuwbouw (woning- en utiliteitsbouw, infrastructuur en riool), jaarlijks gemiddelde

Bronnen: TNO/EIB, 2018

F Modulaire bouwmaterialen (prefab)

F4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- De bouwsector is relatief groot in de regio. De verwachting van de mogelijke bedrijven in deze sector is dat er technisch geschoold personeel wordt gevraagd in relatief geringe omvang. Aangezien er vooral lager opgeleid personeel gevraagd wordt, sluit dit mooi aan bij het profiel van de regio. In de geringe omvang van de vraag kan waarschijnlijk wel worden voorzien vanuit de regio.

F5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- Duurzaamheid past in de woon- en mobiliteitsvisies van gemeenten Midden-Groningen, Oldambt, Veendam maar ook op groter schaalniveau. Bijvoorbeeld in de context van wonen in het aantrekkelijk maken van de regio en anticiperen op demografische ontwikkelingen. Er vindt relatief veel innovatie plaats op het gebied van nieuwe bouwmaterialen en circulaire componenten. Verbindingen met kennisinstututen zijn dan ook kansrijk. De innovatie en toepassing ervan hebben een belangrijke rol in de verduurzamingsopgave en dragen dus bij aan de ontwikkeling tot innovatieve energieprovincie. Deze doelgroep draagt zeker bij aan de milieudoelstellingen van de provincie. Verduurzaming van de gebouwde omgeving en bouwprocessen zijn van belang voor 'Nederland Circulair 2050' en daarmee het terugdringen van CO2-uitstoot. De nabijheid van de haven en het wegennetwerk A7/N33 bieden echter wel mogelijkheden voor de import van materialen en de export van bouwonderdelen.

F6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- De aanknopingspunten voor clustervorming zijn enigszins beperkt. In Noord-Nederland zijn diverse verbindingen denkbaar met leveranciers of verwerkers van bouwmaterialen in de regio, zoals bijvoorbeeld Jan Snel (Eemshaven).

F Modulaire bouwmaterialen		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	++ / +++
2	Sectorale dynamiek	++++
3	Sectorale groeiverwachting	++++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	++++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	+++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	+++

G Biobased

G1 Werkgelegenheidscreatie

- De werkgelegenheidscreatie is erg afhankelijk van de schaalgrootte van de activiteit. Het kan gaan over 10+ hectare kavels met honderden werknemers (bijvoorbeeld productie met restromen), maar ook over kleinere ontwikkelingen waarbij nieuwe concepten etc. worden toegepast die nog niet zijn opgeschaald. Als er niet uitgegaan wordt van een grootschalige productie, blijft de werkgelegenheidscreatie relatief beperkt.

G2 Sectorale groeiverwachting

- De afgelopen jaren is de transitie naar een Biobased Economy minder snel gegaan dan verwacht. Dit komt door de aanhoudend 'lage' prijzen voor fossiele grondstoffen, de lage CO2 beprijzing, de hoge kosten van opschaling van pilots (R&D) naar productie op schaal en het (vermeend) hoge risicoprofiel van business cases voor productie en gebruik van duurzame biomassa. De noodzaak voor verduurzaming neemt echter steeds verder toe, door o.a. concretisering van afspraken in Europees verband en de doorvertaling van het nationaal klimaatakkoord. Door opschaling en markversnelling is de verwachting dat de biobased economy in de komende jaren –op iets langere termijn– een groeiende plaats krijgen in de economie en klimaatopgave en als doelgroep steeds interessanter wordt.

Voorbeelden	Omschrijving
Attero, Groningen	Aan de oostkant van de stad Groningen staat de gecombineerde afvalscheidings- en vergistingsinstallatie van Attero. Hier wordt het restafval uit een groot deel van de provincie Groningen verwerkt. In de scheidingsinstallatie worden metalen, vervangende brandstoffen en organisch afval uit het afval gehaald. Een speciaal ontwikkelde scheidingsinstallatie haalt er kunststof verpakkingen en drankenkartons uit, zodat deze gerecycled kunnen worden. Na de scheiding van het restafval ondergaat het organische afval een was- en zeefbehandeling en wordt dan naar de vier vergistingsreactoren gepompt. Hier zetten bacteriën de organische materialen om in biogas. Attero Groningen is gevestigd op een kavel van ongeveer 10 hectare en er werken 50-100 FTE.
Suiker Unie, Groningen	Bij de verwerking van suikerbieten ontstaan verschillende reststromen. Bij vergisting hiervan wordt biogas geproduceerd en blijven waardevolle mineralen achter in het digestaat. Het digestaat wordt in de landbouw als meststof afgezet, waardoor een mineralenkringloop wordt gesloten. Bij het productieproces ontstaat ook bio-ethanol, biomethaan en veevoer. Bio-ethanol en biomethaan vormen een duurzaam alternatief voor fossiele brandstoffen en wordt gebruikt voor de chemische industrie.

Bronnen: Rabobank, Royal HaskoningDHV; 2019-2020

G Biobased

G3 Sectorale dynamiek

- Hoewel de biobased-industrie qua profiel goed past bij de regio, kenmerken biobased-bedrijven zich vooral door hun vraag naar personeel voor de R&D-afdeling. Dit hoger opgeleide personeel is waarschijnlijk niet voldoende te vinden in de regio.

G4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- Hoewel de biobased-industrie qua profiel goed past bij de regio, kenmerken biobased-bedrijven zich vooral door hun vraag naar personeel voor de R&D-afdeling. Dit hoger opgeleide personeel is waarschijnlijk niet voldoende te vinden in de regio.

G5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- Innovatie speelt een belangrijke rol in de transitie naar een biobased economy. De clustermogelijkheden met agrofood, chemie, energie en toepassing/ opschaling van vernieuwende concepten in de industrie zorgt ervoor dat deze doelgroep in sterke mate kan bijdragen aan de ontwikkeling tot innovatie energieprovincie. Door opschaling en markversnelling is verwachting dat de biobased economy in de komende jaren een groeiende plaats krijgen in de economie en klimaatopgave.

G6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- De EU heeft Noord-Nederland aangewezen als een van de zes voorbeeldregio's voor de biobased economie. De combinatie van sterke agrofood-, chemische en energiesectoren stelt Groningen in staat om een pioniersrol te spelen in de transitie naar een biobased economy. De aanwezigheid van al deze sectoren biedt dus zeker potentie voor clustervorming en bovendien kan beschikbaarheid van duurzame energie de ontwikkeling versnellen omdat biobased processen veel energie vragen.

G Biobased		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	++
2	Sectorale dynamiek	+++ / ++++
3	Sectorale groeiverwachting	++ / +++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	+++++

H XXL-logistiek

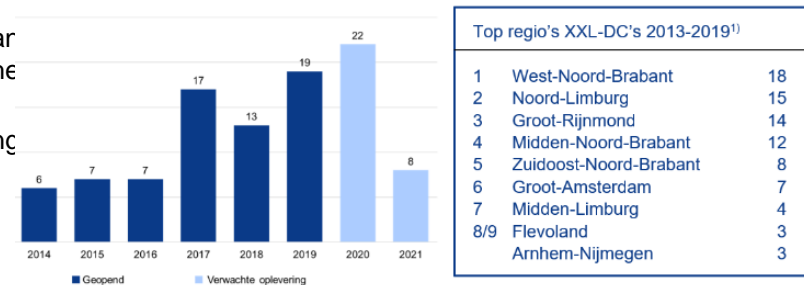
H1 Werkgelegenheidscreatie

- Recente (aangekondigde) investeringen in XXL-distributiecentra laten een gemiddelde werkgelegenheidscreatie zien van zo'n 250-400 banen. Dit zijn vooral om magazijn- en expeditiemedewerkers.

H2 Sectorale groeiverwachting

- Hoewel al jaren gediscussieerd wordt over de 'verdozing van het landschap' is het aantal nieuwe XXL-distributiecentra van groter dan 40.000 m² in Nederland explosief toegenomen: een verdubbeling van 30 over in 2017-2018 naar 61 centra in 2020.
- De vraag naar logistieke warehousing is de afgelopen jaren gegroeid, en deze groei blijft naar verwachting aan, door een aantal factoren:
  - De bloeiende Europese economie vóór Corona, die leidt tot een grotere vraag van consumenten en bedrijven;
  - De snelle groei, versneld dóór Corona, van e-commerce, wat leidt tot meer vraag naar specifieke e-commerce warehousing m.b.v. logistieke faciliteiten voor inpakken en retourneren;
  - De groeiende wereldhandel, die heeft geleid tot een toename van Europese distributieoplossingen bij Amerikaanse en Aziatische multinationals;
  - Lage rentetarieven die financiële investeringen in warehousing aantrekkelijk maken.

Voorbeelden	Omschrijving
DHL, Zandbommel	Deze logistieke dienstverlener bouwt een distributiecentrum van 4 ha op een totale kavelgrootte van 9 ha. De kaveloppervlakte van een dergelijk XXL-DC is al snel het dubbele van het gebouwoppervlak, in verband met manoeuvreer- en parkeerruimte voor vrachtwagens, parkeerruimte voor personeel en gewenste uitbreidingsmogelijkheden. Er komen 350 banen bij.
Inditex, Lelystad	Inditex, als overkoepelend voor haar vele modemerken, investeert in een zeer omvangrijk distributiecentrum van 17 ha op een totale kavel van 35 hectare. Hier kunnen 400 werknemers aan de slag.
Primark, Roosendaal	Primark neemt haar intrede in een nieuw distributiecentrum van 9 ha op een totale kavelgrootte van 16 ha. Hiermee genereert de retailer 400FTE's.
Arvato Bertelsmann, Venlo	Deze logistieke dienstverlener investeert in een nieuwe kavel van 6,1 hectare, waarvan 4 ha gebruikt wordt tbv haar distributiecentrum. Er is een werkgelegenheidscreatie van 200 banen.
Sanitairwinkel.nl, Spierings Smart Logistics, 's-Hertogenbosch	Deze Brabantse locatie van 9,3 hectare beschikt over 5,5 hectare aan distributiecentrum. Deze gecombineerde locatie is multitenant.

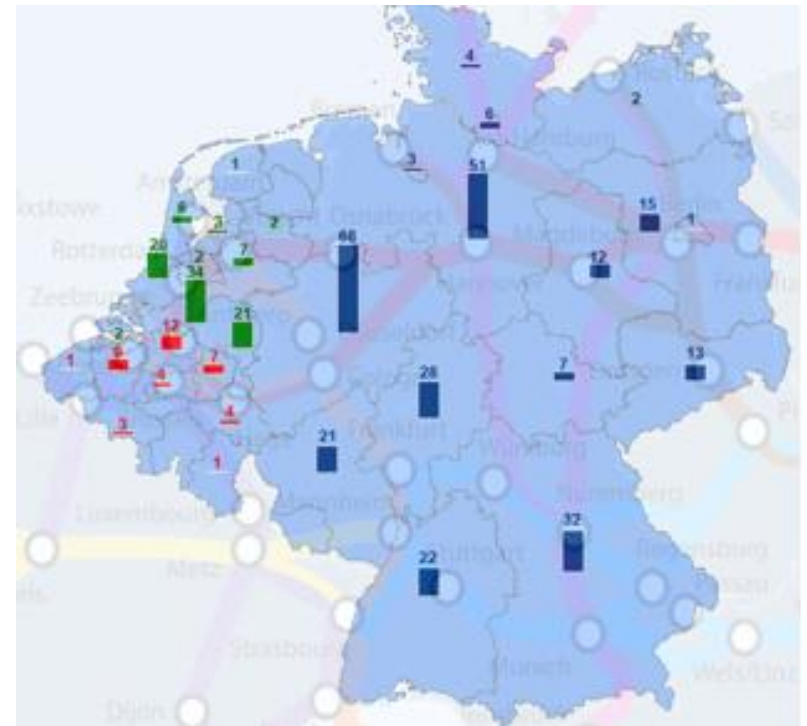

H XXL-logistiek

H3 Sectorale dynamiek

- Door al maar toenemende populariteit van e-commerce groeit de behoefte aan grote, centrale duurzame distributiecentra met consolidatiecentra (kleine distributiecentra) aan de rand van steden.
- Mechanisering en robotisering faciliteren het toenemend aantal nodige handelingen om orders gereed te maken. De trend naar schaalvergroting wordt gestimuleerd door ontwikkelingen in deze industrie.
- XXL-distributiecentra (>40.000 m²) zitten in de lift door ontwikkelingen in het wegtransport, nu Europa bijvoorbeeld fors investeert in het creëren van robuuste, internationale transportverbindingen (TEN-T). Voor bedrijven wordt het belangrijk om hun centrale voorraden te bundelen in grote warehouses met een goede bereikbaarheid in/nabij de trans-Europese netwerken.
- Verreweg de meeste van de XXL-Distributiecentra wordt verwezenlijkt in de corridor Rotterdam/Antwerpen – Brabant/Limburg – Ruhrgebied, en dit geldt ook voor de toekomstige al aangekondigde grotere warehouses. Een aanzienlijke eigen afzetmarkt, de centrale ligging ten opzichte van de Europese markt en infrastructurele hubs faciliteert en versterkt deze concurrentiepositie. Noord-Nederland met provincie Groningen heeft op basis van deze zaken een relatieve perifere ligging.

Nieuw (aangekondigde) XXL-distributiecentra 2013-2019 in Nederland, België en Duitsland - in relatie tot TEN-T

H XXL-logistiek

H4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- In de regio relatief weinig mensen actief in de logistieke sector, maar in het gebied rondom Delfzijl is het aandeel van logistieke bedrijven groter. Het personeel wat gevraagd wordt voor de bedrijven in deze sector wordt vooral ingezet op de bedrijfsvloer, wat goed aansluit bij het opleidingsprofiel van de regio. Ook de relatief geringe omvang sluit goed aan.

H5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- De nabijheid van de Eemshaven en ligging in de corridor met twee verkeersaders als geografische bepaling. Vanuit benadering van een grotere context, Bremen maakt onderdeel uit van het TEN-T netwerk en belichaamt een prominente spot, met verbindingen naar Hamburg (en Scandinavië). In Noord-Nederland (Groningen en Drenthe geen vestigingen, Friesland beschikt er over één) is ondervertegenwoordigd in de XXL-logistiek.
- XXL-logistiek behoeft veel ruimte en gaat gepaard met veel verkeersstromen. De corridor kan insteken als pionier en goedkoper, minder gecongestioneerd alternatief voor (stedelijke) regio's in de Randstad/Brabant/Limburg.
- Echter, de relatieve afstanden blijven klein door kwalitatief goede nationale infrastructuur en de Groningse markt kan bediend worden vanuit deze gevestigde locaties. Hoewel ze dus voor onder andere de detailhandel twijfelachtig zijn, zijn er wel kansen wat betreft de XXL-logistiek in de supermarktbranche. Door verse producten zijn hierin korte transportketens van belang, met het oog op een snelle verwerking en levering.

H6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- Grootschalige logistieke activiteiten concentreren zich in beperkte mate in het noorden van Nederland. In de afgelopen jaren is er vooral in het zuiden en oosten van Nederland sprake geweest van een sterke groei van XXL-logistiek.
- Vooral door de gunstige ligging ten opzichte van de Nederlandse mainports en het omvangrijke Duitse (Ruhrgebied) en Belgische (Vlaamse Ruit) achterland.

H XXL-logistiek		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	+++
2	Sectorale dynamiek	++++
3	Sectorale groeiverwachting	+++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	+++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	+ / ++

I E-commerce

I1 Werkgelegenheidscreatie

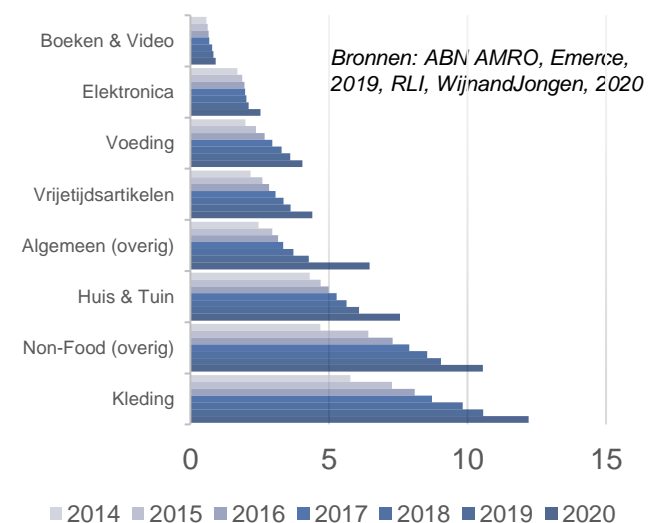
- De aard van dit subsegment en omvang van ondernemingen bepaalt in zeer grote mate de werkgelegenheid. Op enkele tientallen grote spelers na, is het overgrote merendeel van webshops startup of MKB-er. Vooral in e-com logistiek is de werkgelegenheid fors

I2 Sectorale groeiverwachting

- Een webshop exploiteren is een populaire en sterk groeiende manier van ondernemen. Het gemak en vrijheid van ondernemen en lage opstart- en overheadkosten maakt het aantrekkelijk om een webshop te beginnen. Omzet bedroeg in 2019 26,2 miljard online; 10,5% meer dan in 2018. De coronacrisis geldt niet alleen als extra stimulans voor meer webwinkels en ongekende omzet, maar ook voor online verkoopkanalen voor fysieke winkels (omnichannel). Het aantal webshops is volgens het CBS afgelopen tien jaar verdriedubbeld naar ruim 48.000 in 2020. Er zijn momenteel 2775 webshops in de provincie Groningen.
- Zoals genoemd bij de behandeling van XXL-logistiek wordt de behoefte voor grote, gecentraliseerde en kleine, regionale consolidatiecentra veroorzaakt door de sterk groeiende markt van e-commerce. De verwerking en bezorging van online bestelde goederen aan consumenten spitst zich voornamelijk toe op de detailhandel, maar ook bijvoorbeeld in de foodsector en online boodschappen.
- PWC voorspelde al dat online boodschappen doen het 'nieuwe normaal' zou worden, maar de situatie omtrent corona zorgt dat deze ontwikkeling in een stroomversnelling is gekomen en tevens publiekelijk zichtbaarder. Verwacht wordt dat deze trend zich aanhoudt omdat mensen die "nu hun boodschappen doen via internet en het gemak ervan ervaren. Dat blijft."

Voorbeelden	Omschrijving
In de top 10 NL grote spelers Bol.com, Waalwijk Coolblue, Tilburg Wehkamp, Zwolle Zalando, Bleiswijk	Omzet van Bol.com (1,67 miljard), Coolblue (1 miljard) en Wehkamp (530 miljoen), met 900-2000FTE.
Grote regionale spelers EDC Retail, Veendam Koopjesdrukkerij.nl, Oude Pekela Gadero, Groningen Winparts, Winneweer	Omzet per bedrijf tot 25 miljoen, werkgelegenheid tussen de 60 en 160 FTE.
Overgrote meerderheid van alle (nieuwe) webshops 23.000 bedrijven	ABN AMRO stelt dat het gros van de nieuwkomers in de sector ZZP'er is of nauwelijks personeel heeft; momenteel heeft meer dan de helft van alle webshops (23.000 bedrijven) slechts een of twee medewerkers.

Aantal Nederlandse webwinkels per subsector, 2014-2020

I E-commerce

I3 Sectorale dynamiek

- Snelle en flexibele afwikkeling en levering wordt steeds belangrijker en normaler geacht voor en door klanten. De verwachting is dat same-day delivery (zeker van versproducten) binnen afzienbare tijd de nieuwe norm is in e-commerce. Ook bestellen klanten vaker in kleinere hoeveelheden. Dat maakt dat steeds kleinere auto's met een hogere frequentie en lagere beladingsgraad de stad ingaan om goederen te leveren. Lokale consolidatiecentra aan de rand van steden en met kleine elektrische voertuigen in de binnenstad en woonwijken bezorgen, wordt als efficiënte en duurzame oplossing gezien door beperkte uitstoot en overlast. (beperkte) Decentralisatie en nieuwe consolidatiecentra zouden dus een kans zijn voor de A7/N33 corridor om vanuit daar de regionale markt te faciliteren, met goede infrastructuurverbindingen naar het gecentraliseerde Zuid-Nederland.
- De zogenoemde last mile is momenteel relatief duur en inefficiënt ten opzichte van de totale logistieke keten. Het zorgt voor de grootste milieubelasting en is tussen de 13% en 75% van de totale logistieke kosten. Daarom wordt er gedoeld om de efficiëntie, beheersbaarheid en duurzaamheid te vergroten en congestie te laten afnemen. Door schakels in logistieke ketens worden aan elkaar koppelen wordt erop gedoeld een 'vlug, vers, volledig, veilig en voorspelbaar' te leveren.
- Echter, de relatieve afstanden blijven klein door kwalitatief goede nationale infrastructuur en de Groningse markt kan bediend worden vanuit deze gevestigde locaties. Zeker omdat de omzet, frequentie en vraag groeit is het steeds rendabeler door met een volle vracht te leveren aan het Noorden, vanuit de distributiecentra vanuit Zuid-Nederland.

I E-commerce

I4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- In de regio zelf zijn relatief weinig mensen actief in de logistieke sector, maar in het gebied rondom Delfzijl is het aandeel van logistieke bedrijven veel groter. Het personeel wat gevraagd wordt voor de bedrijven in deze sector wordt ingezet op de bedrijfsvloer en als vervoerder, wat goed aansluit bij het opleidingsprofiel van de regio.

I5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- Vanuit een ruimtelijk-economisch perspectief is regio A7/N33 relatief perifeer gelegen t.o.v. belangrijke logistieke hubs en een compacte, omvangrijke afzetmarkt. Dit omvat bijvoorbeeld internationale haven (Rotterdam, Hamburg), (spoor)wegenknooppunten, dichtbevolkte gebieden of grote distributiecentra. Hoewel deze regio dus weinig interessant lijkt voor grote spelers van buitenaf, is er meer potentieel voor kleinere, regionale e-commerce spelers. Door o.a. hun wortels in en kennis van de regio, lokaal georiënteerde afzetmarkt, specifieke productassortiment (zoals versmarkt) of lage grondprijzen kan de regio A7/N33 wel een voedingsbodem zijn voor het faciliteren van kleine spelers op de markt.
- De netgenoemde decentralisatiestrategieën en consolidatiecentra zouden kansrijke ontwikkelingen zijn om als regionale hub voor grote spelers de eigen, regionale markt te faciliteren. Door haar goede infrastructuurverbindingen naar het gecentraliseerde Zuid-Nederland en ligging van grotere plaatsen als Groningen, Assen of Emmen.

I6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- Door de groei in e-commerce met betrekking webwinkels of omnichannels lokaal maar niet realistisch dat de grote bedrijven kunnen worden aangetrokken.

I E-commerce		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	+++ / ++++
2	Sectorale dynamiek	++++
3	Sectorale groeiverwachting	+++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	+++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	+++

J Hyperscale datacenters

J1 Werkgelegenheidscreatie

- Een recente verkenning door BCI laat zien dat een hyperscale datacenter met een oppervlakte van 50.000 m² (kavel van 10-12 hectare) een werkgelegenheid van ongeveer 350 banen oplevert (direct + indirect).

J2 Sectorale groeiverwachting

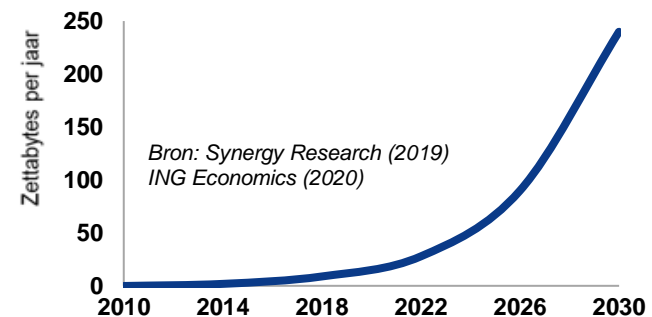
- Het aantal hyperscale datacenters groeit al jaren sterk en het is de verwachting – gedreven door de prognose dat tot 2030 het dataverkeer gaat ver-20-voudigen – dat deze groei versneld doorgaat. Hierbij is Europa, en binnen West-Europa Nederland het Verenigd Koninkrijk, Duitsland, Frankrijk en Ierland nadrukkelijk in beeld als vestigingslocatie. Momenteel zijn er wereldwijd ongeveer 500 hyperscale datacenters in bedrijf.

J3 Sectorale dynamiek

- De Synergy Research Group rapporteert (eind 2019) dat er wereldwijd circa 150 hyperscale initiatieven in de fase van planning of bouw zitten. In 2020 is de markt vraag nog groter geworden. Ook Nederland is nadrukkelijk in beeld als potentiële vestigingslocatie

Voorbeelden	Omschrijving
Google, Eemshaven, Nederland	Google is de bekendste naam onder de techreuzen en is met een hyperscale datacenter aanwezig in de Noord-Oost Groningse geografie. De groeiende stroom data via internet vraagt om een steeds grotere capaciteit van datacenters. Via het datacenter in de Eemshaven gaan onder meer Gmail, Google Maps en YouTube. Google investeert 500 miljoen euro in een uitbreiding van 45 hectare. In de bouwfase zijn er 1.000 mensen aan het werk en de structurele banengroei beslaat ongeveer 100.
Zeewolde	In Zeewolde wordt het grootste datacenter van Nederland gebouwd door een nog onbekend, Amerikaans bedrijf. Het zal 166 hectare omvatten.
Google; CyrusOne, Middenmeer	Google investeert de resterende 500 miljoen van de 1 miljard in 70 hectare die 125 vaste banen opleveren. CyrusOne heeft aangekondigd interesse te hebben in 33 hectare om daar het derde hyperscale datacenter, na Microsoft en Google, van Agriport in Middenmeer te bouwen.
Aruba SPA, Rome, Italië	Het voorbeeld van Aruba SPA is een voorbeeld van een project van kleinere omvang. Aruba SPA is marktleider in de Italiaanse markt voor domeinen, hosting, cloud-services en andere online diensten. Dit data centrum van 7,4 ha genereert 200 banen.

Wereldwijde groei in Cloud dataverkeer (prognose 2010-2030)

J Hyperscale datacenters

J4 Aansluiting regionale arbeidsmarkt

- Bedrijven in deze sector vragen vooral hoog opgeleid personeel uit de informatie en communicatiesector. Deze sector is vrij klein in de regio en bovendien is er relatief weinig hoog opgeleid personeel. De relatief kleine vraag naar personeel van datacenters leidt naar verwachting niet tot knelpunten op de regionale arbeidsmarkt.

J5 Aansluiting op economische kansen ruimere regio

- Datacenters verbruiken veel energie, maar worden wel steeds energiebewuster en zijn op zoek naar manieren om het verbruik te verminderen. Door hoge eisen te stellen aan het energieverbruik van nieuw te vestigen datacenters kan de sector bijdragen aan het ontwikkelen van innovatieve energie-oplossingen. In het verminderen van CO2 uitstoot spelen datacenters (nog) geen prominente rol. Gebruik van duurzaam opgewekte energie (die in steeds ruimere mate beschikbaar is in Noord Groningen) kan een datacenter echter CO2-neutraal maken. Bovendien zijn er kansen voor restwarmtegebruik door omliggende (woon)gebouwen of industrie.

J6 Relatie met bestaande bedrijvigheid

- Hyperscale datacenters kunnen uitstekend uit de voeten op een solitaire locatie. Onderzoek wijst uit dat de aanwezigheid van (hyperscale) datacenters nauwelijks relatie heeft met of leidt tot het aantrekken van andere typen bedrijvigheid en clustervorming wordt in de praktijk nergens gezien. Wel zien we dat operationele hyperscale datacenters de positie verder willen verstevigen door ontwikkeling van satelliet-vestigingen. Dit zijn doorgaans kleinere datacenters in de nabijheid van de 'hyperscale' met bijvoorbeeld een belangrijke back-up functie.

J Hyperscale datacenters		Marktpotentie
1	Werkgelegenheidscreatie	++++
2	Sectorale dynamiek	+++++
3	Sectorale groeiverwachting	++++
4	Aansluiting op regionale arbeidsmarkt	+ / ++
5	Aansluiting kansen ruimere regio	++
6	Relatie met bestaande bedrijvigheid	++

Fase 1: Beoordeling marktpotentie bovenregionale doelgroepen

Doelgroepen			Goede match	Redelijke match	Matige match	Beperkte match
Productie	A	Batterijen		●		
	B	Agro/Food		●		
	C	Automotive (elektrisch/waterstof)		●		
	D	Hightech (assemblage)				●
	E	Chemie				●
Circulair	F	Modulaire bouwmaterialen (prefab)		●		
	G	Biobased			●	
Logistiek	H	XXL-logistiek			●	
	I	E-commerce		●		
Data	J	Hyperscale Datacenters	●			

Kleurcodes

	Goede match, verder onderzocht op vestigingsvoorwaarden
	Redelijke match, verder onderzocht op vestigingsvoorwaarden
	Matige match, (voorlopig) afgevalen voor verdere verkenning
	Beperkte match, afgevalen voor verdere verkenning

Fase 2: Match grootschalige bovenregionale doelgroepen met regionaal vestigingsmilieu

Vestigingsvoorwaarden		Elementen	Oplossingsrichtingen
1	Arbeidsaanbod en kennispositie	Kwantiteit en kwaliteit van het aanbod	Investeren in scholing op specifieke competenties (in industrie en logistiek bijvoorbeeld)
2	Bereikbaarheidsprofiel	Weg, water, spoor	Beter toegankelijk maken multimodale ontsluiting
3	Vestigingsmogelijkheden	Kavels op bedrijventerreinen (omvang, aantal, kwaliteit)	Herontwikkeling, kavels samenvoegen, eventueel bedrijventerreinen toevoegen als bestaande terreinen niet voldoen
4	Sectorspecifieke vestigingseisen	Elektrische netcapaciteit, grote kavels, specifieke expertise	Afhankelijk van de doelgroepen die als kansrijk worden beoordeeld

Arbidsaanbod/ kennispositie van de regio

- Bij de vestiging van een hyperscale datacenter is sprake van een permante werkgelegenheid om het datacenter operationeel te houden. Voor de bouw van datacenters worden vaak buitenlandse gespecialiseerde bouwbedrijven gebruikt. Tijdens de bouwperiode is daarom een mix van 800 – 1.200 Nederlandse en buitenlandse bouwvakkers aan het werk. De arbeidsmarkt is voldoende ruim om dit te kunnen accommoderen.
- Als het gaat om structurele werkgelegenheid is er ook een tweedeling te herkennen met vooral operationeel ondersteunende en operationeel technische werknemers met (high level) de volgende rollen

Operationeel ondersteunend (ca. 50% totale werkgelegenheid)	Operationeel technisch (ca. 50% totale werkgelegenheid)
• Beveiliging • Projectmanagers • Sales& marketing • HR/finance/directie • Overig	• Onderhoud • Operationeel • IT • Implementatie

- De ervaringen met Google in de Eemshaven wijzen er op dat operationeel ondersteunend personeel prima te vinden is in Groningen. Het gaat voor een hyperscale datacenter om circa 50-75 ondersteunende banen. Operationeel technisch personeel is echter beperkt beschikbaar in de regio.
- In de praktijk zullen in Groningen gevestigde hyperscale datacenters daarom een beroep moeten doen op de internationale markt van gekwalificeerd personeel voor het invullen van (een deel van) de 50-75 operationeel technische banen.

Bereikbaarheidsprofiel

- Voor datacenters gaat bereikbaarheid vooral over digitale connectiviteit, aan bereikbaarheid over de weg of per spoor worden geen zeer hoge eisen gesteld. Dit is ook terug te zien in het vestigingspatroon van hyperscalers, vaak aan de rand van steden of perifeer zonder hoogwaardige ontsluiting via de weg.
- Voor digitale connectiviteit leggen hyperscale datacenters vaak verbinding met ‘connectiviteitsclusters’ als Amsterdam of Frankfurt waar een veelheid aan glasvezelverbindingen tussen datacenters in binnen- en buitenland bijeenkomen. De omvang van hyperscale partijen en hun financiële slagkracht maakt het voor hen mogelijk om ook vanuit verder weg gelegen locaties zelf te investeren in verbindingen met een connectiviteitscluster, ofwel: ze zijn niet sterk afhankelijk van bestaande netwerken.

Vestigingsmogelijkheden

- Hyperscale datacenters vestigen zich momenteel op kavels vanaf circa 10 hectare. Dit is fors groter dan een aantal jaren geleden en de omvang blijft groeien. Een voorbeeld van een partij die heeft aangekondigd te willen investeren in Zeewolde spreekt zelfs over een kavel groter dan 160 hectare. Vooralsnog is dit een uitzondering.
- In de regio zijn kavels > 10 hectare momenteel niet beschikbaar. Op korte termijn kan de regio daarom geen passend aanbod doen om aan deze forse ruimtevraag per vestiging te voldoen

Sectorspecifieke vestigingseisen

- Naast de genoemde vestigingscriteria zijn relatief lage grondkosten, beschikbaarheid van groene stroom, voldoende elektrische netcapaciteit en koelwater (vaak oppervlaktewater) factoren waar hyperscale partijen naar kijken.
- De grondkosten in Groningen zijn acceptabel voor hyperscale partijen die in praktijk ook investeren in gebieden met hogere grondkosten

- Groene stroom is in geheel Nederland beperkt beschikbaar maar is niet per sé locatie gebonden. Groene stroom kan immers ingekocht worden bij de partijen die het produceren of aanbieden, het elektrische netwerk kan stroom vervoeren naar elke locatie in Nederland. Het heeft wel voordelen om nabij productie van groene stroom te vestigen, bijvoorbeeld waar zeewindenergie aan land komt. Als daar direct op aangehaakt kan worden scheelt dit investeringen in elektrische infrastructuur
- In grote delen van Nederland is de elektrische netcapaciteit aan het vollopen. Zomaar een hyperscale datacenter aansluiten is lang niet altijd eenvoudig. Voor het eerder genoemde voorbeeld van een mogelijke vestiging van een datacenter in Zeewolde is de schatting dat daar 3x meer energie geconsumeerd wordt dan in de gemeente Amsterdam. Er zal daarom zorgvuldig gekeken moeten worden of uitbreiding van het elektrische net noodzakelijk is. Dit zijn zeer forse investeringen met looptijden tot circa 7-10 jaren.
- Het koelen van hyperscale datacenters gaat efficiënt met koelwater. Dit stelt veel waterschappen echter voor problemen. Er zijn echter ook alternatieve koelmogelijkheden beschikbaar die van de kant van de hyperscalers echter extra investeringen vergen. Dit aspect moet met de datacenterpartijen worden besproken, het is niet per definitie aan de regio om een oplossing aan te bieden

Knelpunten en oplossingsrichtingen

Knelpunten	Oplossingsrichtingen
Beperkte beschikbaarheid operationeel technisch personeel	• Meer talent opleiden binnen de Groningse opleidingsinstellingen. De aanwezigheid van Google in de Eemshaven geeft al een eerste impuls, additionele hyperscale datacenters kunnen dit verder stimuleren. Als de regio wil inzetten op de komst van meer hyperscale datacenters, zal geïnvesteerd moeten worden in het uitbreiden van de opleidingscapaciteit.

Knelpunten	Oplossingsrichtingen
Tekort aan grote kavels	● Net als in de rest van Nederland zijn kavels > 10 hectare niet of nauwelijks beschikbaar in de regio. Het biedt kansen om dergelijk aanbod beschikbaar te maken, maar dat moet wel in afstemming zijn met de grotere regio. Gelijktijdig in één regio meerdere grote kavels op verschillende bedrijventerreinen in de markt zetten is risicovol
Beperkte elektrische netcapaciteit	● Niet elke regio kan op korte termijn voldoende elektrische netcapaciteit beschikbaar maken voor de (mogelijke) komst van hyperscale datacenters. Bij een eventuele beslissing om nieuwe grote kavels in de markt te zetten dient dit aspect van het begin van de nieuwe ontwikkeling te worden meegenomen. Voor het aantrekken van hyperscale datacenters zit de aantrekkelijkheid vooral in de combinatie van grote kavels én beschikbaarheid van elektrische netcapaciteit

Batterijen / automotive

Arbeidsaanbod/ kennispositie van de regio

- Schaalgrootte is van belang voor batterijproducenten. Voor een typische batterijfabriek met een output van 15-25 GWh/ jaar moet gedacht worden aan een kavel van 50-100 hectare en zo'n 1.000-2.000 werknemers variërend van (technische) vakkrachten tot onderzoekers.
- Hoewel in de regio momenteel geen batterijenfabrieken gevestigd zijn, zijn er wel verschillende opleidingen in de regio die aansluiten op dit type productie. Op universitair niveau sluiten de opleidingen natuurkunde en scheikunde goed aan. In het hoger onderwijs en middensegment (waar technische vakkrachten worden opgeleid) liggen ook mogelijkheden maar per direct ruim 1.000 gekwalificeerde krachten vinden in de regio is wel een uitdaging. Met extra inspanning bovenop de bestaande stevige basis in onderwijsaanbod kan de regio voorsorteren op de mogelijke komst van een batterijenfabriek.
- In andere Nederlandse regio's is ook interessante kennis rond batterijtechnologie. DSM en Sabic zijn wereldspelers op het gebied van materiaaltechnologie voor batterijen en er zijn aantal veelbelovende hightech startups voor batterij-materialen (LeydenJar) en nieuwe batterijconcepten (Elestor, DrTen).

Bereikbaarheidsprofiel

- Productiematerialen worden veelal over het water aangevoerd. In de ruimere regio is hiervoor de Eemshaven beschikbaar als overslagpunt. Het eindproduct leent zich ook voor vervoer over de weg. Gezien de behoorlijke werkgelegenheid in een batterijenfabriek (1.000 – 2.000 werknemers), is het van belang om via de weg goed ontsloten te zijn. Een bedrijventerrein met directe toegang tot de A7 past hier goed bij.

Vestigingsmogelijkheden

- Er zijn momenteel geen bedrijventerreinen beschikbaar die voldoende groot zijn voor een batterijenfabriek die naar kavels van 50-100 hectare zoekt.

Sectorspecifieke vestigingseisen

- Naast de genoemde vestigingscriteria kijken batterijenfabrieken naar een aantal sectorspecifieke vestigingseisen: nabijheid automotive cluster, toegang tot (Europese) subsidies, toegang tot schone energie en relatief lage grondkosten.
  - De grootste afnemer van batterijen is de automotive sector. Vestiging nabij autoproducenten versnelt levertijden en drukt de kosten van vervoer. In de regio (maar ook elders in Nederland) kan niet gesproken van een sterk automotive cluster met een keten van toeleverende bedrijven rond een OEM.
  - Landen met sterke automotive clusters (zoals onder andere Duitsland, Frankrijk en Tsjechië) hebben snel aangehaakt op het initiatief van de Europese Commissie om in de Europese Batterij Alliantie 3,2 miljard Euro overheidssteun beschikbaar te maken. Nederland neemt voorsnog een afwachtende houding aan. Om succesvol te kunnen acquireren op dit segment waar zeer hoge investeringen mee gemoeid zijn, is het een groot voordeel deel om toegang te zoeken tot de Europese subsidiegelden.
  - Groene stroom is in geheel Nederland beperkt beschikbaar maar is niet per sé locatie gebonden. Groene stroom kan immers ingekocht worden bij de partijen die het produceren of aanbieden, het elektrische netwerk kan stroom vervoeren naar elke locatie in Nederland. Het heeft wel voordelen om nabij productie van groene stroom te vestigen, bijvoorbeeld waar zeewindenergie aan land komt. Als daar direct op aangehaakt kan worden scheelt dit investeringen in netcapaciteit.

- In verhouding tot de zeer forse investeringen die nodig zijn voor een nieuwe batterijenfabriek, zijn grondkosten niet de belangrijkste component. Het gaat echter om kavels van 50-100 hectare waarmee relatief lagere grondkosten toch een reëel voordeel kunnen opleveren. De grote behoefte aan aanvullende Europese productiecapaciteit van batterijen op korte termijn maakt dat grondkosten in Groningen geen obstakel zullen in locatiebeslissingen van batterijfabrieken.

Knelpunten en oplossingsrichtingen

Knelpunten	Oplossingsrichtingen
Beschikbaarheid technisch personeel	• Met name in het middensegment van technisch operationeel personeel zal meer talent moeten worden opgeleid
Beperkte beschikbaarheid grote kavels	• Voor het aantrekken van ruimtevragers die veel ruimte én veel energie vragen zal aanbod gecreëerd moeten worden om succesvol te kunnen acquireren. Bedrijven zullen naar een gegarandeerde timeline vragen voordat zij een vestigingsbeslissing nemen. De provincie en gemeenten zullen daarom vast de procedures moeten doorlopen voor het kunnen aanbieden van een dergelijke propositie en daarvoor een beslissing moeten nemen rond de in te zetten locatie
Nabijheid automotive cluster	• Dit is geen knop waar overheden aan kunnen draaien
Toegang tot Europese subsidies	• Indien de regio kiest voor acquisitie op dit segment moet een verkenning worden uitgevoerd rond de vraag op welke manier toegang gekregen kan worden tot Europese subsidies

Food

Arbeidsaanbod/ kennispositie van de regio

- Binnen het segment voedselverwerkende industrie moet voor nieuwe vestigingen worden gedacht aan kavels van 1-5 hectare en worden circa 50-300 banen gecreëerd.
- Noord-Nederland is sterk op het gebied van voedselproductie. Niet alleen is de agrarische sector sterk vertegenwoordigd (met name aardappel en suikerbietenenteelt en melkveehouderij), ook in de verwerkende industrie zijn sterke spelers actief in de regio zoals suikerunie, Avebe en Aviko. Nederland is sterk in het ontwikkelen van duurzame voedseloplossingen, en in de regio dragen initiatieven als het Protein Competence Center bij aan kennisontwikkeling.
- In volume zit er momenteel weinig groei in de Nederlandse food-industrie. Kansen liggen vooral bij de export, verwerkingsindustrie en plantaardig voedsel. De toenemende aandacht voor duurzaamheid (minder impact op milieu, kortere ketens, biologisch, plantaardige alternatieven voor vlees en zuivel), gemak (kant-en-klaarproducten/maaltijden, verwerkt/voorgesneden en eenpersoonsverpakkingen), gezond (minder suiker, zout en vetten), en vers (meer onbewerkte producten, lokaal, meer vers voorbereid) zijn segmenten waar voor de regio kansen liggen.
- Zowel geredeneerd vanuit gekwalificeerd arbeidsaanbod als vanuit kennispositie sluit de propositie van de regio goed aan bij de eisen van voedselverwerkende bedrijven.

Bereikbaarheidsprofiel

- Voor de eisen die de voedselverwerkende industrie stelt aan bereikbaarheid, beschikt de regio over prima ontsluiting via de weg.

Vestigingsmogelijkheden

- Voor de relatief beperkte ruimtevraag van voedselverwerkende bedrijven (1-5 hectare) zijn in de regio vestigingsmogelijkheden beschikbaar.

Sectorspecifieke vestigingseisen

- De A7/N33 heeft een relatieve perifere ligging ten opzichte van afzetmarkten met grote consumentenomvang in zowel Nederlandse als Europese context. Echter, landbouwgebieden lenen zich als schoolvoorbeeld voor de Material Index. Omdat het volume en gewicht van het eindproduct vele malen kleiner is dan de beginproducten, heeft locatie nabij de primaire schakel de voorkeur. Dit is niet alleen kostenefficiënter maar ook duurzamer door minder transport.
- In de voedingsmiddelenindustrie spelen sluitende ketens een steeds belangrijkere rol. Hiervoor wordt samenwerking gezocht met andere bedrijven. In Groningen en Drenthe is een behoorlijke agrarische activiteit, met focus op aardappel- en suikerbietenenteelt, pootaardappelen en melkveehouderij. De (grootschalige) verwerking van de agrarische producten vindt al lange periode plaats op locaties als Hoogkerk (suikerbieten door Suiker Unie); aardappels worden verwerkt door Avebe te Foxhol/Ter Apelkanaal of Aviko in Warffum. Er liggen niet alleen kansen voor clustervorming maar ook bij samenwerkingen met aanwezige distributiecentra van supermarkten en groothandels in Groningen.

Knelpunten en oplossingsrichtingen

De propositie van de regio sluit goed aan op de vestigingseisen van de voedselverwerkende industrie.

Modulaire bouwmaterialen

Arbeidsaanbod/ kennispositie van de regio

- De doelgroep vraagt om technisch geschoolde vakkrachten, maar creëert -door digitalisering en gerobotiseerde industrie- niet enorm veel werkgelegenheid, rond de 50-150 werknemers per vestiging
- Er vindt relatief veel innovatie plaats op het gebied van nieuwe (modulaire) bouwmaterialen en circulaire componenten. Het is in dit segment niet per sé noodzakelijk om kennis in de regio te ontwikkelen
- Het arbeidsaanbod in de regio goed sluit aan bij de vestigingseisen die worden gesteld aan fabricage van modulaire bouwmaterialen

Bereikbaarheidsprofiel

- Voor modulair bouwen is met name transport via de weg belangrijk. Hiervoor biedt de regio prima mogelijkheden

Vestigingsmogelijkheden

- Prefab fabrieken maken gebruik van ruime bedrijfshallen, maar kavels van ca 5 hectare kunnen volstaan. Voor dit segment zijn in de regio nog vestigingsmogelijkheden te vinden.

Sectorspecifieke vestigingseisen

- Het segment stelt geen zeer specifieke eisen (behalve hierboven al genoemd) aan de vestigingsregio

E-commerce

Arbeidsaanbod/ kennispositie van de regio

- Werkgelegenheid binnen E-commerce groeit snel, en dit is de afgelopen periode nog verder aangejaagd door Covid-19. De omvang van E-commerce bedrijven verschilt sterk, in deze rapportage wordt vooral naar grotere ruimtevragers gekeken die in vaak ruimte logistieke hallen gevestigd zijn.
- In het Nederlandse topsegment (Bol.com, Coolblue, Wehkamp) spreken we over een werkgelegenheid van circa 1.000 tot 1.500 man, vooral in de logistiek.
- Het type werkgelegenheid past goed bij het regionale profiel
- Voor middelgrote e-commerce distributiecentra volstaan kavels vanaf circa 5 hectare, maar grotere speler gebruiken een veelvoud van deze oppervlakte.

Bereikbaarheidsprofiel

- Vanuit ruimtelijk-economisch perspectief is de regio A7/N33 relatief perifeer gelegen ten opzichte van belangrijke logistieke hubs en omvangrijke afzetmarkten. Voor grote nationale/ internationale spelers van buitenaf, is het bereikbaarheidsprofiel van de regio beperkt interessant. De markt zit vooral bij regionale groothandelaars (B2B en B2C) die, eventueel vanuit geconsolideerde distributiecentra van 3PL providers de Nederlandse of eventueel Noordwest-Europese markt willen bedienen (zoals bijvoorbeeld Oldenburger Fritom in Veendam).
- De regio kent goede infrastructuurverbindingen met grotere steden in het noorden én met de rest van Nederland. Dit voldoet prima voor E-commerce activiteiten.

Vestigingsmogelijkheden

- Voor middelgrote spelers zijn er nog vestigingsmogelijkheden in de regio

Sectorspecifieke vestigingseisen

- De vestigingseisen lijken sterk op die van andere logistieke bedrijven. Wat vooral afwijkt is de relatief hogere werkgelegenheid (een ruime arbeidsmarkt van relatief laagopgeleiden helpt daarvoor) en de manier van vervoeren: er wordt meer gebruik gemaakt van bestelbusjes die veel relatief kleine pakketje aan huis bezorgen.